

НАУКА

Научно-производственный журнал

№ 3
сентябрь
2025

2025 ж.,маусым, №3
№ 3 сентябрь 2025 г.

Жылына төрт рет шығады
Выходит 4 раза в год

М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық университетінің көпсалалы ғылыми-өндірістік журналы
Многопрофильный научно-производственный журнал Костанайского инженерно-экономического университета им. М. Дулатова

Меншік иесі:

М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық университеті

Собственник (Учредитель):

Костанайский инженерно-экономический университет им. М. Дулатова

Журнал 2001 ж. бастап шығады 26.06.2001 ж. Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат Министрлігінде тіркелген № 2086-Ж куәлігі.

Журнал выходит с 2001 г. Зарегистрирован в Министерстве культуры и информации Республики Казахстан свидетельства о регистрации издания за № 2086-Ж от 26.06.2001г.

ISSN 1684-9310

Зарегистрирован в Международном центре по регистрации сериальных изданий ISSN (ЮНЕСКО, г. Париж, Франция). Присвоен международный код ISSN 1684-9310

ISSN 1684-9310

© М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық университеті
© Костанайский инженерно-экономический университет им. М. Дулатова

Главный редактор
Мамедов Р.А.
Президент КИнЭУ
(г. Костанай)

Заместитель гл. редактора
ШАЯХМЕТОВ А.Б., к.т.н.,
профессор, чл. корр. МААО
(г. Костанай)

Члены редколлегии:
АСТАФЬЕВ В.Л., д.т.н.,
профессор, академик КАСХН,
МААО (г. Костанай)
АСАНАЛИЕВ А.Ж., д.с.-х.н.,
профессор (г. Бишкек)
ЕРШОВ В.Л., д.с.-х.н.,
профессор (г. Омск)
КЕНДЮХ И.Г., д.э.н.,
Академик КАСХН,
профессор (г. Петропавловск)
КЕНЕНБАЕВ С.Б., д.с.-х.н.,
профессор, академик НАНРК
(г. Алматы)
ЛЮРЕТЦ О.Г., д.б.н., доцент
(г. Екатеринбург)
МАХАТОВ Б. М., д.с.-х.н.,
профессор (г. Алматы)
ПОПОЛЗУХИНА Н.А.,
д.с.-х.н., профессор (г. Омск)
САБИЕВ У.К., д.т.н.,
профессор (г. Омск)
САЛАМАТОВ А.А., д.п.н.,
доцент (г. Челябинск)
СТЕЛЬМАХ В.В., к.мед.н.,
(г. Костанай)
СЫСОЕВ А.М., д.э.н.,
профессор, академик МААО
(г. Воронеж)
ТРИФОНОВА М.Ф., д.с.-х.н.,
профессор, академик МААО
(г. Москва)
ХУДЯКОВА Е. В., д.э.н.,
профессор, академик МААО
(г. Москва)
ХАДАНОВИЧ В.В.,
к.т.н., доцент,
академик МААО,
(г. Костанай)

СОДЕРЖАНИЕ

2025

БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ И НАУКИ ПО ТЕХНОЛОГИИ ПРОИЗВОДСТВА И ПЕРЕРАБОТКИ ПРОДУКЦИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

В.М. Khussainov The impact of digital technology on ecological tourism and hospitality in the «Bokejorda historical and museum complex».....	4
Д.А. Жұманов, Г.Т. Сейтова Еліміздегі органикалық ауыл шаруашылығының даму перспективалары.....	9
А.Ж. Кукенов Анализ количества и качества зерна по Костанайской области за 2025 год.....	14
Ж.Ж. Назарова Қазақстанда амарант өсірудің әлеуеті және болашағы.....	19

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

О.А. Андриенко Психологические факторы формирования страхов у детей старшего дошкольного возраста.....	24
О.А. Андриенко Склонность современных подростков к зависимому поведению.....	27
М.А. Kasymbekova ZH.T. Zhumagazieva Assessment of Professional-Communicative Competence: Challenges and Perspectives in Foreign Language Education.....	32
А.Ю. Швацкий Работа образовательной организации по предотвращению буллинга в среде обучающихся.....	37
А.Ю. Швацкий Оптимизация психологического климата в педагогическом коллективе.....	43
Л.А. Емельянова Особенности психолого-педагогического сопровождения развития детского коллектива младших школьников.....	50
А.А. Катеринина Психологические проблемы общения у подростков с девиантным поведением.....	55
А.А. Катеринина Личность в цифровом пространстве: психологический аспект.....	60
Л.А. Данилко The Influence of Interpersonal Interactions and Emotional Regulation on the Formation of Socio-Emotional Competencies in Older Preschool Children.....	64

ТОЧНЫЕ И ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

Е.А. Бедыч, Т.В. Бедыч Дистрибутивность в алгебраических системах с нестандартными операциями.....	69
---	----

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Э.К. Аскарлова Туризмдегі маркетинг: нарықтағы ерекшеліктері мен құралдары.....	76
Л.И. Нурмагамбетова Ақша қаражатының есебі мен аудитінің жағдайы.....	80
Р.А. Абилкаирова Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын басқару.....	84
Г.А. Сыздыкова Экономиканы цифрландыру жағдайында жинақтау құралдарын дамыту алғышарттары.....	88

БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ И НАУКИ ПО ТЕХНОЛОГИИ ПРОИЗВОДСТВА И ПЕРЕРАБОТКИ ПРОДУКЦИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

МРНТИ: 34.35.51

**B.M. Khussainov, Professor of the Department of
Ecology and Life Safety, Candidate
of Agricultural Sciences**

**Kazakhstan University of Innovative and Telecommunication Systems,
090009, Uralsk, Republic of Kazakhstan**

The impact of digital technology on ecological tourism and hospitality in the «Bokejorda historical and museum complex»

Түйіндеме. Мақалада «Бөкей ордасы тарихи-мұражай кешенінің» экологиялық туризмі мен қонақжайлылығына цифрлық технологиялардың әсері қарастырылады. Цифрландыруды кеңінен қолдану, сондай-ақ тұрақтылыққа ұмтылу туристік салада қарқынды тұрақты дамуға әкеледі.

Аннотация. В статье рассматривается влияние цифровых технологий на экологический туризм и гостеприимство «Бокейординского историко-музейного комплекса». Повсеместное использование цифровизации, а также стремление к экологичности приводят к бурному устойчивому развитию в туристической отрасли.

Abstract. The article examines the impact of digital technologies on ecological tourism and the hospitality of the «Bokeyordinsky Historical and Museum Complex». The widespread use of digitalization, as well as the desire for environmental friendliness, is leading to rapid sustainable development in the tourism industry.

Түйін сөздер: экология, туризм, мұражай, цифрландыру, қонақжайлылық, кешен, қызметтер, тарих, субсидиялар, Инфрақұрылым, интернет, қосымшалар, онлайн, платформа, робот, виртуалды, рекреация.

Ключевые слова: экология, туризм, музей, цифровизация, гостеприимство, комплекс, услуги, история, субсидии, инфраструктура, интернет, приложения, онлайн, платформа, робот, виртуальный, рекреация.

Key words: ecology, tourism, museum, digitalization, hospitality, complex, services, history, subsidies, infrastructure, internet, applications, online, platform, robot, virtual, recreation.

Introduction

During the formation of a new world architecture under the weight of sanctions and trade wars, digital technologies have a significant impact on all sectors of the economy, especially on the development of tourism.

In this regard, a detailed study of the direct impact of digital technologies on ecological tourism and the hospitality of the «Bokeyordinsky Historical and Museum Complex» is very relevant.

In the Address of the Head of State K.K. Tokayev to the People of Kazakhstan «Kazakhstan in the Era of Artificial Intelligence: Current Challenges

and Solutions through Digital Transformation» dated September 8, 2025, it is noted that tourism is an important sector with many problems, including a lack of professional personnel and low competitiveness [1].

It is necessary to clearly define the tasks, and the comprehensive development of tourism infrastructure will now be a constant priority and responsibility of local executive bodies.

Object and methodology

Methods of research: The object of scientific research was the production activities of the «Bokeyordinsky Historical and Museum Complex».

The subject of the scientific research is the study of the impact of digital technologies on the ecological tourism and hospitality of the «Bokeyordinsky Historical and Museum Complex».

The methodological basis of the scientific work includes legislative and regulatory acts of the Republic of Kazakhstan, monographs, dissertation studies, and articles in periodicals.

The theoretical foundation of the scientific research is based on the long-term works of domestic and foreign scientists and specialists in the field of digital technologies, ecological tourism, and hospitality.

The study was based on data from the «Bokeyordinsky Historical and Museum Complex», statistical materials, and publications from domestic information and analytical journals and periodicals.

Research results

The tourism industry is known to be a powerful driver of global economic development, especially in terms of its multiplier effect, which instantly translates into other sectors of production and consumption.

For example, according to long-term statistical data, the direct contribution of the tourism industry is estimated at \$2,229.8 billion, while the combined figure significantly exceeds this financial amount and amounts to \$7,170.3 billion.

It has been established that the stable global leader in the 2024 tourism industry in terms of attendance is Europe, with over 745 million people or 52% of the total number of tourists.

In second place are the countries of Asia and the Pacific, with 367 million people or 25.6% of the total number of tourists, followed by the countries of North and South America, which together account for 223 million people or 15.6%.

Today, the close and extensive interaction of social groups in the world is regulated by the World Tourism Organization, or UNWTO, which was established on the basis of the United Nations in 1975.

It is known that the Government of the Republic of Kazakhstan has approved the Concept for the Development of the Tourism Industry for 2023-2029, which is aimed at the comprehensive development and improvement of destinations, the creation of high-quality and authentic tourism products around tourist attractions, and the consideration of natural, historical, cultural, and ethnic diversity, as well as the peculiarities of local gastronomy [2].

It has been established that the number of applications received from representatives of tourism business structures in the country for receiving state subsidies has increased eightfold, from 100 billion tenge in 2022 to 800 billion tenge in 2024.

Moreover, state subsidies are provided to all private tourism organizations for each domestic traveler or foreign tourist attracted, so the so-called per capita funding is carried out.

In 1972, at the International Conference under the auspices of the United Nations, the concept of "ecological tourism" was first used by the prominent Mexican scientist E. Seballos-Lascurain.

According to scientists, ecological tourism is very popular in the modern world, because it provides an additional more than 20% profit for the economy of developing countries.

In 2024, the Republic of Kazakhstan achieved an absolute record by welcoming more than 9.2 million tourists from neighboring and foreign countries, including the Russian Federation, Azerbaijan, Germany, India, the People's Republic of China, and Saudi Arabia.

It has been established that the rapid growth of the economy due to the development of tourism is between 25 and 35% per year, and it additionally brings up to \$1 billion to the state treasury, with 1/3 of all tourists being people who are vacationing in the unique nature.

The village of Bokeyorda is a settlement in the West Kazakhstan region of Kazakhstan, located in the Bokeyordinsky district and serving as its administrative center.

In the early 19th century, it was the capital of the Bokey Khanate, a special autonomous entity within the Russian Empire.

It is known that Khan Zhangir Bokeyuly, who was the grandson of Khan Abulkhair, actively implemented structural reforms and developed education and culture.

The «Bokeyordinsky Historical Museum Complex» was opened on a public basis on December 15, 1962, under the name of the Orda Historical and Revolutionary Museum, and in 1967 it was granted the status of a state museum. By the beginning of 1969, the exhibition was housed in the Treasury building.

In 2002, it was expanded to the level of a museum complex and was named the «Bokeyordinsky Historical and Museum Complex». Since 2003, it has been a member of the International Council of Museums ICOM.

Currently, the «Bokeyordinsky Historical and Museum Complex» consists of four main museums that complement each other [3]:

1. The Museum of the History of the Bukeev Horde.
2. The Museum of Independence.
3. The Armory of the Khan's Palace.
4. The Museum of the History of the First School in Kazakhstan.

The complex includes historical buildings such as the Khan Zhangir Palace, built around 1828, the Khan's Muslim Mosque, the Women's School, the School

Building, the Dr. Sergachev Building, the Treasury Building, and other buildings and facilities.

Monitoring the current state of the complex shows that the reconstruction of historical sites and architectural buildings is actively underway, a tourist center is being built, and there is a beautiful pine forest nearby that is over 200 years old.

Future development plans include the creation of a convenient infrastructure to make the complex more accessible to tourists and local residents.

Today, most of the world's travel begins with online research, making it difficult to overestimate the impact of the internet and mobile apps on the tourism industry [4].

Visitors to the «Bokeyordinsky History Museum Complex» can plan their trips independently using mobile apps to book tickets, hotels, car rentals, and even private tours.

Potential internet users compare prices at the «Bokeyordinsky History Museum Complex», read reviews, view photos and videos, and then make reservations without human intervention.

Online platforms such as Facebook, Coursera, Uдеми, LinkedIn, and GitHub have become not just a convenient tool, but a full-fledged sales channel for the «Bokeyordinsky History Museum Complex», allowing it to quickly respond to changes in individual demand and supply in the market.

The widespread development of digital solutions has made access to information easy and fast, and this transformation requires tourism and hospitality professionals to understand digital processes and be able to work with online services. Mastering these skills is becoming a key factor in success in the profession.

Artificial intelligence is playing an increasingly important role in creating a personalized customer experience at the «Bokeyordinsky Historical Museum Complex». Modern algorithms analyze user behavior, preferences, and interaction history to provide the most suitable options.

This allows tour operators and hotels to provide personalized offers, increasing customer satisfaction and brand loyalty.

In addition, AI helps to automate the processing of requests from the «Bokeyordinsky Historical Museum Complex», improves demand forecasting, and allows for the early detection of potential issues.

For example, recommendation systems can suggest destinations based on a traveler's interests, as well as offer additional services.

Automation of processes with the help of robot administrators, chatbots, promobots, self-service terminals and smart access control systems of the «Bokeyordinsky Historical Museum Complex», all this allows to increase the speed of service, reduce the workload of personnel and minimize errors.

Virtual reality (VR) and augmented reality (AR) technologies open up new opportunities for presenting the tourist facilities and services of the «Bokeyordinsky Historical Museum Complex», for example, it is possible to take

a virtual tour of the hotel, inspect the room before check-in or “walk” around the sights from the comfort of your home.

Moreover, AR solutions are actively used in the «Bokeyordinsky Historical Museum Complex», parks and excursion programs, adding interactivity and immersion in the historical context.

One of the key trends in recent years has been the pursuit of environmental friendliness and sustainable development in tourism. Innovative technologies are being used to reduce energy consumption, use recycled materials, implement waste management systems, and minimize the negative impact on the environment.

Hotels are installing smart lighting and water-saving systems, while transportation companies are switching to electric vehicles and other green transportation options.

Environmental responsibility is becoming an important factor in choosing a vacation destination for modern tourists, who are willing to adopt sustainable practices and develop development programs [5].

Big data processing is becoming one of the main tools for predicting demand and optimizing tourism services, both for large hotel chains and small hospitality businesses.

Collecting and analyzing information about customer preferences, seasonal fluctuations in demand, and the effectiveness of marketing campaigns allows for more accurate management decisions.

Government support measures have been implemented to develop the tourism industry. Since January 1, 2022, Kazakhstan has provided subsidies to tour operators in the amount of at least 15,000 tenge per tourist to stimulate domestic and inbound tourism.

Reimbursement of part of the costs incurred by business entities during the construction and reconstruction of tourist service facilities in the amount of 10% of the cost, part of the costs incurred by business entities when purchasing a tourist bus in the amount of 25% of the cost, as well as reimbursement of part of the costs incurred by business entities for the construction of roadside service facilities, amount to 10% from the cost.

Subsidizing the cost of maintaining sanitary facilities in the amount of 83,300 tenge, the cost of tickets included in the tourist product, when transporting underage passengers aged 2 to 14 years by air in Kazakhstan in accordance with the global principle of Kids Go Free.

The main measures taken by business entities to subsidize the cost of maintaining sanitary facilities include the availability of cabins with handrails for men, women and people with disabilities, heating and ventilation systems, hot and cold water supply, as well as conditions for unhindered entry and exit of people with disabilities.

Conclusions

The widespread use of digitalization and online platforms, artificial intelligence technology, process automation, virtual (VR) and augmented reality

(AR), big data and analytics, as well as the pursuit of sustainability, are driving rapid and sustainable development in the tourism industry.

It is important to note that the impact of digital technologies on ecological tourism and the hospitality of the «Bokeyordinsky Historical and Museum Complex» is an essential aspect of the future development of tourism in the West Kazakhstan region.

List of references

1. Kazakhstan in the era of artificial intelligence: current tasks and their solutions through digital transformation. Address by the President of the Republic of Kazakhstan K.K. Tokayev to the people of Kazakhstan / Kazakhstanskaya Pravda, September 8, 2025. - Access mode: www.akorda.kz.
2. On approval of the Concept for the Development of the Tourism Industry of the Republic of Kazakhstan for 2023-2029. /Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 28, 2023, No. 262./ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P23000000262>
3. Zhaik Press – «Bokeyordinsky Historical and Museum Complex» - Official News of ZKO (<https://zhaikpress.kz/ru/news/bokejordinskij-istoriko-muzejnyj-kompleks/utm>)
4. Mikhailets, A.V. Prospects for the implementation of innovative management methods in the hospitality industry./ A.V. Mikhailets. - Text: direct // Young Scientist. - 2018. - No. 5 (109). - Pp. 374-377.
5. Skobkin S.S. Economic strategy for the development of hotel, restaurant, and tourism enterprises (monograph). / S.S. Skobkin. Moscow, 2021. – 170 p.

МРНТИ: 631.5

**Д.А. Жұманов А.Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік
университетінің 1 курс магистранты**

«менеджмент» білім беру бағдарламасы

**Сейтова Гүлнар Тоқтарқызы э.ғ.к, қауымдастырылған профессор
Қазақстан, Қостанай**

Еліміздегі органикалық ауыл шаруашылығының даму перспективалары

Түйіндеме. Бұл мақалада Қазақстандағы органикалық ауыл шаруашылығының даму бағыттары мен мүмкіндіктері қарастырылады. Салаға қатысты нормативтік база, мемлекеттік қолдау, нарықтағы сұраныс пен экспорттық әлеует секілді негізгі аспектілер сараланады. Сонымен қатар, органикалық өнім өндірісіндегі өзекті мәселелер мен оларды

пешу жолдары ұсынылады. Мақала магистрлік ғылыми деңгейге сай деректермен және талдаумен қамтылған.

Аннотация. В статье рассматриваются текущее состояние и перспективы развития органического сельского хозяйства в Казахстане. Анализируются нормативно-правовая база, меры государственной поддержки, рыночный спрос и экспортный потенциал. Также представлены основные проблемы и пути их решения. Работа содержит актуальные данные и соответствует научному уровню магистерского исследования.

Abstract. The article explores the current state and development prospects of organic agriculture in Kazakhstan. It analyzes the legal framework, government support measures, market demand, and export potential. Key challenges in the sector and possible solutions are discussed. The study is supported by relevant data and meets the academic standards of a master's-level research paper.

Түйін сөздер: органикалық ауыл шаруашылығы, тұрақты даму, экологиялық таза өнім, мемлекеттік қолдау, экспорт әлеуеті.

Ключевые слова: органическое сельское хозяйство, устойчивое развитие, экологически чистая продукция, государственная поддержка, экспортный потенциал.

Key words: organic agriculture, sustainable development, eco-friendly products, government support, export potential.

Кіріспе

Органикалық ауыл шаруашылығы – бұл табиғи әдістер мен технологияларды қолдана отырып, экологиялық таза өнім өндіру жүйесі. Қазақстанда бұл сала соңғы жылдары қарқынды дамып келеді. Экологиялық таза азық-түлікке деген сұраныстың артуы, халықаралық нарықтағы бәсекеге қабілеттілікті арттыру, сондай-ақ табиғатты қорғау талаптары органикалық ауыл шаруашылығын қолдауды міндеттейді.

Зерттеу объектісі мен әдістемесі

Зерттеу объектісі – Қазақстан Республикасындағы органикалық ауыл шаруашылығы саласының ағымдағы жағдайы, даму деңгейі және болашақтағы перспективалары.

Зерттеу пәні – органикалық өнім өндіру үрдістері, мемлекеттік реттеу тетіктері, ішкі және сыртқы нарықтағы сұраныс, сондай-ақ осы саладағы институционалдық және инфрақұрылымдық ерекшеліктер.

Зерттеу әдістемесі ретінде келесі ғылыми әдістер қолданылды:

- Жүйелік талдау әдісі – органикалық ауыл шаруашылығының құрылымдық элементтерін кешенді түрде зерделеу;
- Салыстырмалы талдау – Қазақстан мен басқа елдердегі органикалық ауыл шаруашылығының даму деңгейін салыстыру;
- Контент-талдау – салалық құжаттар, заңнамалық актілер, мемлекеттік бағдарламалар мазмұнын саралау;
- Статистикалық талдау – ресми деректер негізінде тенденциялар мен көрсеткіштерді бағалау;
- Графикалық әдіс – зерттеу нәтижелерін визуализациялау мақсатында диаграммалар мен кестелер құрастыру.

Зерттеу барысында Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрлігі, экология министрлігі, FAO (БҰҰ Азық-түлік және ауыл

шаруашылығы ұйымы) және ғылыми басылымдардың ашық дереккөздері пайдаланылды.

Зерттеу нәтижелері

1. Органикалық ауыл шаруашылығының маңызы мен артықшылықтары
Органикалық ауыл шаруашылығы — химиялық тыңайтқыштар мен пестицидтерді қолданбай, табиғи әдістерге негізделген өндіріс түрі. Бұл тәсіл топырақтың құнарлылығын сақтап, экологиялық тепе-теңдікті қамтамасыз етеді. Органикалық өнімдер адам денсаулығына пайдалы, себебі оларда зиянды заттар мен қалдықтар болмайды.

Еліміз үшін органикалық ауыл шаруашылығының маңызы ерекше. Елдің кең далалы аймақтары мен таза табиғаты осы саланы дамытуға қолайлы. Органикалық өнімдердің экспорты арқылы еліміздің агроөнеркәсіп кешенін халықаралық нарықта бәсекеге қабілетті етуге мүмкіндік бар. Сонымен қатар, органикалық өндіріс жергілікті экономиканы дамытуға, ауылдық аймақтардың жұмыс орындарымен қамтамасыз етілуіне септігін тигізеді.

Артықшылықтары:

- Топырақ пен су ресурстарын қорғау;
- Биологиялық әртүрлілікті сақтау;
- Халықтың денсаулығын жақсарту;
- Экологиялық таза өнім шығару арқылы экспорттық әлеуетті арттыру;
- Ауылдық жерлерде тұрақты экономикалық дамуға ықпал ету.

2 Қазақстандағы органикалық ауыл шаруашылығының қазіргі жағдайы.
2024 жылғы мәліметтерге сәйкес, Қазақстанда органикалық өнім өндірушілер саны 180-ге жуық, ал сертификатталған органикалық жерлер көлемі 50 мың гектарға жетті. Бұл ауыл шаруашылығы жерлерінің жалпы көлемінің шамамен 0,55%-ын құрайды. Органикалық өнім өндірудің негізгі бағыттары – мал шаруашылығы (ет және сүт өнімдері), дәнді-дақылдар (бидай, қара бидай), көкөніс және жеміс-жидек шаруашылығы.

Қазақстанның кейбір өңірлерінде, әсіресе оңтүстік және шығыс аймақтарында органикалық өндіріс қарқынды дамуда. Мысалы, Алматы облысында 2023 жылы органикалық өнім көлемі 15%-ға өскен.

3. Мемлекеттік қолдау және нормативтік база.

Елімізде органикалық ауыл шаруашылығын қолдауға арналған нормативтік база қалыптасқан. 2015 жылдан бастап «Органикалық өнім өндірісі туралы» заң күшіне енді [1]. Сонымен қатар, «Агробизнес-2025», «Жасыл экономикаға көшу» бағдарламалары шеңберінде қолдау тетіктері іске асуда [2]. Соңғы жылдары сертификаттау жүйесі жақсарды, халықаралық стандарттарға сәйкестік қамтамасыз етілуде.

Мемлекет органикалық ауыл шаруашылығына субсидиялар мен гранттар бөлуде. 2023 жылы субсидиялар көлемі 2 млрд теңгеге жетіп, бұл салаға мемлекеттік қолдаудың нақты көрінісі болды [3].

4. Нарықтық сұраныс және экспорттық әлеует.

Халықаралық нарықта органикалық өнімге сұраныс тұрақты өсуде. 2023 жылы Қазақстанның органикалық өнімдерінің экспорты 25%-ға өсті [4]. Негізгі экспорт бағыттары – Еуропа Одағы, Қытай және Оңтүстік Корея [5]. Қазақстандық өнімдер органикалық сертификаттарға сәйкес келеді және сапасы жоғары бағаланады. Алайда, ішкі нарықта сұраныс әлі де төмен, бұл тұтынушылардың ақпараттануының аздығынан [6].

5. Мәселелер мен даму перспективалары

Органикалық ауыл шаруашылығын дамытудың негізгі кедергілері: сертификаттау жүйесінің күрделілігі, білікті кадрлар мен технологиялардың жетіспеушілігі, инфрақұрылымның төмен деңгейі және қаржыландырудың шектеулілігі [6].

Сонымен қатар, климаттық өзгерістер мен су тапшылығы да өнімділікке әсер етеді. Дегенмен, мемлекет пен жеке сектордың инвестициялары өсуде, инновациялық технологияларды енгізу мен кадрларды даярлау жүйесі жетілдірілуде.

Мемлекеттік қолдауды күшейту, халықаралық тәжірибені енгізу және нарықты дамыту арқылы агроөнеркәсіп кешенінің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал етеді.

Еліміздегі органикалық ауыл шаруашылығы саласының институционалдық негіздері қалыптасып келе жатқанына қарамастан, нақты іске асыру механизмдері мен өңірлік деңгейдегі тиімділік жеткіліксіз. Бұл мәселенің басты себебі — жергілікті атқарушы органдар мен ауыл шаруашылығы субъектілерінің ақпараттық, қаржылық және технологиялық тұрғыдан жеткілікті деңгейде қамтамасыз етілмеуі.

Сонымен қатар, ішкі нарықта органикалық өнімге сұраныс өте баяу қалыптасуда. Бұған мынадай факторлар әсер етеді:

- Бағаның жоғары болуы — органикалық өнімдер дәстүрлі өнімдерден 2–3 есе қымбат, бұл халықтың төлем қабілеті төмен жағдайда үлкен кедергі.
- Ақпараттың жетіспеуі — тұтынушылар арасында органикалық өнімнің артықшылықтары мен оның қауіпсіздігі туралы білім аз.
- Сенімнің төмендігі — өнімнің шын мәнінде органикалық екеніне күмән көп, сертификаттау жүйесіне сенім әлсіз.
- Сату арналары мен логистиканың шектеулілігі — органикалық өнім көбінесе ірі қалаларда ғана қолжетімді.
- Мемлекеттік қолдаудың жеткіліксіз насихаты — ақпараттық науқандар, маркетингтік субсидиялар мен жеңілдіктер жеткіліксіз.

Ұсыныстар:

1. Әр облыстың табиғи-климаттық ерекшеліктеріне сай органикалық ауыл шаруашылығы бағыттарын анықтап, сол бойынша өңірлік бағдарламалар қабылдау қажет.

2. Органикалық өнім өндірушілер үшін сертификаттау рәсімдерін жеңілдету, құнын субсидиялау және ұлттық деңгейде бірыңғай стандарт енгізу ұсынылады.

3. Ақпараттық-ағартушылық жұмысты күшейту. Халық арасында органикалық өнімнің пайдасы, қауіпсіздігі және айырмашылығы туралы жүйелі түсіндіру жұмыстары жүргізілуі керек. БАҚ, мектеп, ЖОО, әлеуметтік желілерді пайдалану маңызды.

4. Инновациялық технологияларды енгізу. Агроэкологиялық әдістер, биотыңайтқыштар, зиянкестерге қарсы биологиялық құралдар мен су үнемдейтін технологиялар кеңінен қолданылуы қажет.

5. Логистика мен сауда инфрақұрылымын дамыту. Органикалық өнімдерді өңірлерге жеткізу, сақтау, сатуға арналған инфрақұрылымды (базарлар, қоймалар, сауда орындары) дамыту ұсынылады.

6. Мемлекеттік субсидиялар мен салықтық жеңілдіктер. Органикалық өнім өндірушілерге арналған арнайы гранттар, жеңілдетілген несие, салықтық жеңілдіктер қарастырылуы тиіс.

7. Ішкі сұранысты ынталандырумен қатар, органикалық өнімнің экспорттық әлеуетін арттыру үшін халықаралық көрмелерге қатысу, сауда келісімдерін жасау ұсынылады.

Қорытынды

Елімізде органикалық ауыл шаруашылығы саласы тұрақты дамудың маңызды бөлігі болып табылады. Заңнамалық база, мемлекеттік қолдау және нарықтық сұраныс өсіп келеді, алайда салада бірқатар кедергілер сақталып отыр. Ең басты мәселелер ретінде сертификаттау күрделілігі, кадр тапшылығы, қаржыландыру шектеулері және ақпараттың жетіспеушілігі аталады. Осы кедергілерді жеңу үшін кешенді мемлекеттік саясатты жүзеге асыру, инновациялық технологияларды енгізу және халықтың санасын өзгерту қажет.

Органикалық ауыл шаруашылығы экологиялық таза өнім өндіру арқылы халықтың денсаулығын жақсартып, еліміздің агроөнеркәсіп кешенінің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал етеді. Сондықтан салаға назар аударып, оның даму перспективасын кеңейту – стратегиялық міндет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Kazakhstan Respublikasynyn "Organikalyk Onim Ondirisi Turaly" zany, 2015
2. "Agribus-2025" memlekettik bagdarlamasy, 2023
3. Reipublicae Kazakhstanae Kazakhstanae, 2024 annis.
4. FAO (Constitutio victus et agriculturae). Organic Agriculture Development Report, 2023.
5. Kazakhstan Respublikasynyn Ecologia, geologia et facultates Ministri Externorum, 2023
6. Zhanabaeva A.B. Organikalyk auyl sharuashylygy: khalykaralyk təzhiribe zhane kazakstandagy damu // Agrarlyk ulymdar horrea. - 2023. - N. 4. - B. 15-22.

МРНТИ: 68.43.01

**А.Ж. Кукенов, Ст. преподаватель кафедры
«Стандартизация и пищевые технологии»¹**

**¹Костанайский инженерно-экономического университета им. М.
Дулатова
110007, г. Костанай, Казахстан**

Анализ количества и качества зерна по Костанайской области за 2025 год

Түйіндеме. Бұл мақалада 2025 жылы Костанай облысындағы дәнді дақылдар өнімінің саны мен сапасына талдау жасалған. Талдау жүргізу барысында 2023–2025 жылдар аралығындағы бүкіл өңірді қамтитын астық сапасының салыстырмалы көрсеткіштері пайдаланылды.

Аннотация. В данной статье представлен анализ количества и качества урожая зерновых культур в Костанайской области за 2025 год. Для проведения анализа использовались сравнительные показатели по качеству зерна за период 2023–2025 годов, охватывающие весь регион.

Abstract. This article presents an analysis of the quantity and quality of grain crop yields in the Kostanay region for the year 2025. The analysis was conducted using comparative indicators of grain quality for the period from 2023 to 2025, covering the entire region.

Түйін сөздер: Талдау, қорғау, өңдеу, сапасы, саны

Ключевые слова: Анализ, защита, обработка, качество, количество

Key words: Analysis, protection, processing, quality, quantity

Введение

Проблема снижения урожайности и качества зерна пшеницы стала особенно актуальной, в том числе и в Костанайской области, которая была выбрана мной в качестве объекта исследования. На снижение показателей урожайности и качества зерна оказывают влияние множество факторов, среди которых ключевыми являются природно-климатические условия, технологии возделывания яровой пшеницы, а также условия хранения зерна на хлебоприемных предприятиях, в складах и хозяйствах.

Одним из важнейших факторов, влияющих на урожай и его качество, является состав и обработка почвы. Своевременная и правильная агротехническая обработка улучшает структуру почвы, регулирует водный, воздушный и температурный режимы, способствует уничтожению сорняков, внесению удобрений и растительных остатков, а также создает благоприятные условия для дыхания корней и активности почвенной микрофлоры.

Использование удобрений играет важную роль в повышении урожайности. Они обеспечивают растения питательными веществами, регулируют кислотно-щелочной баланс почвы и стимулируют жизнедеятельность почвенных микроорганизмов. Удобрения могут быть:

Минеральные — азотные, фосфорные, калийные и комплексные;
Органические — навоз, компост, торф и другие;
Зеленые удобрения — зеленая масса бобовых и иных растений, заделываемая в почву для обогащения органическим веществом и азотом;

Бактериальные — специальные препараты с почвенными микроорганизмами (например, азотобактерин, фосфобактерин), которые применяются для обработки семян перед посевом и улучшают питание растений.

Применение удобрений при правильном расчете и использовании может обеспечить прибавку урожайности зерна до 4–10 центнеров с гектара. Однако важно учитывать как начальное содержание питательных веществ в почве, так и планируемый уровень урожая.

Следует помнить, что как недостаток, так и избыток удобрений может отрицательно сказаться на урожае. Перенасыщение почвы удобрениями ухудшает пищевые и технологические качества зерна и может способствовать образованию вредных веществ, таких как нитрозамины.

Результаты исследований

Повышение урожайности пшеницы возможно при использовании современных методов защиты растений от вредителей, болезней и сорной растительности. По мировым оценкам, суммарные потери урожая от этих факторов достигают 35% от потенциального объема:

от вредителей — в среднем 12,3%;

от болезней — 11,8%;

от сорной растительности — 9,7%.

По данным Станции защиты растений, в 2025 году экономический порог вредоносности составил:

1) для болезней (бактериальные, грибковые, вирусные, микотоксинные инфекции) — 3,0%;

2) для вредителей зерновых и зернобобовых культур — 5,5%.

Для эффективной борьбы с вредоносными организмами применяется комплексный подход, включающий:

1) агротехнические методы (севооборот, правильная обработка почвы, подбор устойчивых сортов);

2) физико-механические методы (прополка, уничтожение зараженных остатков);

3) химические средства (гербициды — против сорняков, фунгициды — против болезней, инсектициды — против вредителей);

4) биологические методы (использование энтомофагов, бактериальных препаратов и биофунгицидов).

Однако важно учитывать, что химические средства защиты растений могут накапливаться в зерне, ухудшая его качество и потенциально оказывая неблагоприятное влияние на здоровье человека при употреблении такой продукции в пищу.

Оценка качества зерна производится по следующим группам показателей:

Общие показатели качества — обязательные и применимы ко всем партиям зерна:

свежесть (внешний вид, цвет, запах, вкус),
зараженность вредителями,
влажность,
засоренность.

1. Специальные (целевые) показатели качества, отражающие потребительские и технологические свойства зерна:

пленчатость, выход чистого зерна (для крупяных культур);
стекловидность, содержание и качество сырой клейковины, натурная масса (для пшеницы);
жизнеспособность (для пивоваренного ячменя);
наличие мелких, морозобойных и повреждённых зерен (например, клопом-черепашкой — для пшеницы).

Дополнительные показатели, определяемые при необходимости:
химический состав,

остаточные количества фумигантов и пестицидов,
уровень микробиологической и радиационной загрязненности.

Качество зерна во многом зависит от погодных условий, особенно в период налива и уборки урожая.

В 2023–2025 годах не зафиксировано значительных отклонений или ухудшений в технологии возделывания пшеницы и организации уборочных работ в Костанайской области.

Особенности агроклиматических зон также оказывают влияние на урожайность и качество зерна:

В южных районах области, расположенных в сухостепной зоне, пшеница созревает раньше, что позволяет раньше начать уборку и снизить риски, связанные с неблагоприятными погодными условиями. Урожайность здесь, как правило, ниже, но качество зерна — выше. Наиболее качественная пшеница поступает из Тургайского региона.

В северной части области урожайность пшеницы выше, но из-за более позднего созревания часть урожая приходится убирать в условиях неблагоприятной погоды, что может сказываться на качестве зерна.

Таблица 1 – Итоги уборки зерна
в Костанайской области за 2025 год (по районам)

№	Районы	Площадь, тыс.га	Урожайност ь, ц/га	Валовый сбор, тыс.тонн
1	Амангельдинский	20	8,0	1,6
2	Алтынсаринский	150	15,7	235,5
3	Аулиекольский	280	10,7	299,6

Продолжение таблицы 1

4	Денисовский	215	9,3	199,9
5	Житикаринский	196	9,6	188,2
6	Жангельдинский	30	6	1,8
7	Карабалыкский	250	10,8	270
8	Камыстинский	320	9,3	294,4
9	Карасуский	650	14,5	942,5
10	Костанайский	200	11,8	237,2
11	Мендыкаринский	240	10,8	259,2
12	Фёдоровский	350	10,2	357
13	Сарыкульский	230	15,7	361,1
14	Район им.Беймбета Майлина	265	10,2	270,3
15	Наурзумский	350	10,8	378
16	Узункольский	250	16	400
	Итого по области	4,086	11,5	4.698

Валовый сбор зерна по Костанайской области:

2023 год - 4 млн.300 тыс. тонн

2024 год - 5 млн. 600 тыс. тонн

2025 год - 4.698 ТОНН

По Костанайской области за 2025 год подведены итоги по зерновым и зернобобовым: убрано 4 млн 086 тыс. га, намолочено 4 млн 689тыс. тонн зерна. Урожайность –11,5ц/га. Что касается качества зерна, то оно повсеместно высокое. На элеваторах 76% пшеницы 3-го класса.

Таблица 2- Районы - лидеры по урожайности (ц/га)

Узункольский—1 Место	250	16	400
Сарыкульский-2 Место	230	15,7	361,1
Алтынсаринский —2место	150	15,7	235,5
Карасуский-3 место	650	14,5	942,5

Выводы

По результатам анализа за 2023–2025 годы можно отметить положительную динамику в улучшении качества зерна. Улучшения стали возможными благодаря ряду факторов, в том числе — поддержке со стороны государства и улучшению агротехнических практик.

Государственная поддержка и обновление техники Существенное влияние оказала государственная помощь в виде повышения объемов финансирования на обновление материально-технической базы. Если в период 2003–2005 годов на эти цели было выделено около 1 миллиарда тенге, то уже в 2023 году сумма составила порядка 3 миллиардов тенге —

увеличение в 9 раз. Это позволило хозяйствам приобрести более производительную сельскохозяйственную технику, что напрямую сказалось на эффективности всех этапов сельхозпроизводства.

Развитие семеноводства Число семенных станций увеличилось с 4 до 21. Несмотря на то, что новые станции пока являются небольшими по масштабу, это значительное достижение, обеспечивающее доступ к качественному семенному материалу и способствующее повышению урожайности.

Возобновление внесения удобрений. В отличие от начала 2000-х годов, когда удобрения практически не использовались, в последние годы в почву вновь начали вносить как органические, так и минеральные удобрения. Это улучшает структуру почвы, снабжает растения необходимыми элементами питания и способствует росту урожайности и качества продукции.

Лидерство по переработке зерна Костанайская область уже три года подряд занимает первое место в мире по производству муки на душу населения — около 2300 кг на человека в год. Это особенно примечательно, учитывая, что в феврале 2022 года многие мельницы временно прекратили работу из-за нехватки зерна. Восстановление производства — показатель стабильного роста и развития зерновой отрасли региона.

Заключение

Соблюдение агротехнических требований при возделывании зерновых культур - важный фактор повышения качества зерна. Применение современных технологий, удобрений и качественных семян позволяет увеличить содержание клейковины в пшенице до 28–32% и выше, что соответствует стандартам зерна I и II класса.

Это не только улучшает продовольственную ценность продукции, но и значительно повышает её конкурентоспособность, а также облегчает формирование однородных партий для последующей переработки в муку высокого качества.

Список литературных источников

1. Dvýrechenskii V.I., Gilevich S.I., Nýgmanov A.B., Týlaev Iý.V. Resýrsoberegaiýie tehnologii vozdelývaniia zernovyh kýltýr v stepnyh za-sýshlivykh raionah Kostanaiskoï oblasti (rekomentatsii)
2. Dvýrechenskii V.I. Rekomendatsii po vnedreniiý vlagoresýrsoberegaiýih tehnologii vozdelývaniia selskohoziastvennykh kýltýr v Kostanaiskoï oblasti
3. Materialy gazety «KostanaïAgro», oktiabr 2025 g.
4. Materialy jýrnala «Agrobiznes. Kazahstan», 2025 g.
5. Shilov M.P. Minimalnaia tehnologiiia vozdelývaniia iarovoi pshenitsy, Kostanaï

МРНТИ: 68.03
Назарова Жадыра Жагипаровна
Міржақып Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық
университеті
«Стандарттау және тағам технологиясы» кафедрасының аға
оқытушысы, а/ш магистрі
Қазақстан, Қостанай

Қазақстанда амарант өсірудің әлеуеті және болашағы

Түйіндеме. Амарант ауыл шаруашылығында жоғары қоректік құндылығы, құрғақшылыққа және кедей топырақтарға төзімділігімен ерекшеленетін құнды азықтық, жемдік және техникалық дақыл ретінде қолданылады. Оның тұқымдарынан ұн, жарма және май өндіріледі, ал жасыл массасы мал азығы мен силос жасауға пайдаланылады. Амарант – экологиялық таза дақыл, ол дәстүрлі дәнді дақылдарға қарағанда аз су талап етеді және адамдар мен жануарлар үшін жақсы ақуыз көзі болып табылады.

Аннотация. Амарант в сельском хозяйстве используется как ценная пищевая, кормовая и техническая культура, отличающаяся высокой питательной ценностью, устойчивостью к засухе и бедным почвам. Из его семян получают муку, крупу и масло, а зелёная масса применяется для производства кормов и силоса. Амарант - экологически чистая культура, требующая меньше воды по сравнению с традиционными зерновыми и являющаяся хорошим источником белка для людей и животных.

Abstract. Amaranth is used in agriculture as a valuable food, fodder, and industrial crop, characterized by high nutritional value, drought resistance, and tolerance to poor soils. Its seeds are processed into flour, groats, and oil, while the green biomass is used for producing animal feed and silage. Amaranth is an environmentally friendly crop that requires less water compared to traditional cereals and serves as a good source of protein for both humans and animals.

Түйін сөздер: Амарант, ауыл шаруашылығы, қоректік құндылық, құрғақшылыққа төзімділік, топыраққа төзімділік, жарма, мал азығы, силос.

Ключевые слова: Амарант, сельское хозяйство, пищевая ценность, засухоустойчивость, почвостойкость, крупа, корм для животных, силос

Key words: Amaranth, agriculture, nutritional value, drought resistance, soil resistance, cereals, animal feed, silo

Кіріспе

Амарант – мыңдаған жылдық тарихы бар көне дақыл, оны «ацтектердің бидайы» немесе «инкалардың нанын» деп атаған. Ол ежелгі тамырларға ие және амарант тұқымдасына жатады. Дәнді дақыл ретінде өсірілетін негізгі амарант түрлеріне *Amaranthus caudatus*, *Amaranthus cruentus* және *Amaranthus hypochondriacus* жатады.

Зерттеу әдістері

Мақалада амаранттың Қазақстандағы өсіру әлеуетін бағалау үшін бірнеше әдістер қолданылды. Ең алдымен, амаранттың биологиялық ерекшеліктері, агротехникалық талаптары және экономикалық маңызы туралы қолда бар ғылыми әдебиеттер мен зерттеулер мұқият талданып, әдеби шолу жүргізілді. Сонымен қатар, амаранттың өнімділігі, қоректік құндылығы және климаттық жағдайларға төзімділігі туралы тәжірибелік деректер жинақталды. Агрономиялық тәжірибе аясында амаранттың топыраққа, тыңайтқыштарға және су режиміне деген қажеттіліктері зерттеліп, оның өсіру технологиялары мен өнімділігін арттыру әдістері тәжірибеде тексерілді. Экологиялық бағалау кезінде амаранттың су үнемдеу қасиеті және пестицидтерді аз қолдану арқылы қоршаған ортаға тигізетін әсері жан-жақты қаралды. Сонымен қатар, амарант өсірудің экономикалық тиімділігі зерттеліп, бұл дақылдың басқа дәнді дақылдармен салыстырмасы жүргізілді. Осы әдістердің бірігуі арқылы амаранттың Қазақстанның әртүрлі аймақтарында өсіру мүмкіндіктері мен болашағы жан-жақты бағаланды.

Амаранттың бірқатар маңызды артықшылықтары бар:

Қоректілігі. Амарант тұқымдары ақуыздарға бай, олардың құрамында барлық маңызды аминқышқылдары, соның ішінде дәнді дақылдарда сирек кездесетін лизин бар. Сонымен қатар, оларда майлар, дәрумендер (А, В, С, Е, Р), минералдар (кальций, темір, магний) және талшықтар бар. Амарант тұқымынан ұн, крахмал, кебек, май өндіріледі. Түріне байланысты, олардың құрамында 14 – 20 % жеңіл сіңетін ақуыз, 6–8% көпқанықпаған май қышқылдары мен биологиялық белсенді компоненттері бар өсімдік майы және шамамен 60% крахмал болады.

Глютеннің болмауы. Амарант құрамында глютен жоқ, бұл оны глютенге төзімсіз адамдар үшін тамаша және қауіпсіз тағам көзі етеді. Ол аллергиясы бар адамдар үшін де өте пайдалы және құнды өнім бола алады.

Антиоксиданттар. Амарант тұқымдары антиоксиданттарға бай — мысалы, сапониндер мен флавоноидтар жасушаларды еркін радикалдардың зиянды әсерінен қорғайды. Амарант құрамында екі маңызды антиоксидант — А дәрумені мен каротин бар. Олар инсулин секрециясын күшейтеді, сондықтан амарант диеталық, емдік-диабеттік тағамдар мен жалпы қолданыстағы тағам қоспаларын өндіру үшін пайдаланылады.

Биологиялық құндылығы. Амаранттың биологиялық құндылығы жоғары, себебі оның қоректік заттары адам ағзасына оңай сіңеді. Оның кең жапырақты түрлері Азия елдерінде салат жасау үшін қолданылатын көкөніс өсімдігі ретінде пайдаланылады. Бұл салаттар каротинге, дәрумендер мен микроэлементтерге бай. Ауа райына төзімділігі. Амарант әртүрлі климаттық жағдайларға жақсы бейімделеді және құрғақ әрі ыстық аймақтарда өсіріле алады.

Экологиялық тиімділігі. Амарантты өсіру үшін бидай немесе жүгері сияқты басқа дәнді дақылдарға қарағанда судың мөлшері әлдеқайда аз қажет. Сонымен қатар, оны өсіруде көп мөлшерде химиялық тыңайтқыштар мен пестицидтер қолданудың қажеті жоқ.

Сонымен қатар, амаранттың агрономиялық құндылығы оның жоғары өнімділігі мен тез өсу қабілетінде жатыр. Бұл қасиеттері оны өсіру маусымы қысқа болатын өңірлер үшін тартымды дақылға айналдырады. Амарант өсу биіктігі мен топырақты тез басып қалу қабілетінің арқасында арамшөптермен жақсы бәсекелесе алады. Амаранттың түбір жүйесі терең қабаттарға дейін бойлап өсуге қабілетті, бұл топырақ құрылымын жақсартуға, оның су өткізгіштігін арттыруға және қоректік заттарды сақтап қалуға мүмкіндік береді. Өсімдік әртүрлі зиянкестер мен ауруларға төзімділігімен ерекшеленеді, сондықтан ол басқа дәнді дақылдармен салыстырғанда зиянкестердің шабуылына азырақ ұшырайды және пестицидтерді аз қолдануды қажет етеді. Осы артықшылықтарды ескере отырып, амарант азықтық дақыл ретінде де, сондай-ақ топырақтың құнарлылығы мен төзімділігін арттыру үшін ауыл шаруашылығында болашағы зор әрі қызықты өсімдікке айналуда.

Амарант үшін топырақты өңдеу

Амарантқа ең қолайлысы – дәстүрлі топырақ өңдеу әдістері:

• Көктемде немесе алдыңғы дақыл жинау кезінде немесе кейін 1–2 мәрте астық қалдықтарын тазартып алу;

• Терең орақ шабу (жырту);

• Көктемгі борондау;

• Егу алдындағы топырақты тегістеу және культивациялау.

Егу алдында алқапты міндетті түрде тегістеу қажет. Теңіз, ұсақ дәнді топырақ қамтамасыз ету маңызды, әйтпесе тұқымдар топырақ комдарының арасындағы саңылауларға түсіп, шықпай қалуы мүмкін. Амарант тұқымдары шағын, диаметрі шамамен 1–1,5 мм, сондықтан оларды 0,5–2 см тереңдікке егу керек. Егу схемасы аса маңызды емес, толық немесе қатарлы егу жарайды. Қатарлы егуді тандасаңыз, бір қатардағы тұқымдар арасындағы қашықтық 40–50 см, ал қатарлар арасындағы аралық 50–70 см болуы тиіс.

Арнайы техника қажет емес, егуде тіркеме немесе пневматикалық егу машиналары қолданылады. Егу соңында топырақ беті міндетті түрде қысылады. Амарант тыңайтқыштарға жақсы әсер етеді: олардың қолданылуымен жасыл масса 40%-ға дейін артады (кесте 1).

Кесте 1 - Агрономдар минералды тыңайтқыштардың келесі мөлшерін ұсынады

Азот, кг/га	Фосфор, кг/га	Калий, кг/га
60 - 120	40 - 60	90 - 110

Органикалық тыңайтқыштар да қолданылады, әсіресе гумус мөлшері төмен топырақтарда. Ет түсірмесі мен компост топырақты жыртар алдында енгізіледі, орташа есеппен 30–50 т/га.

Егер амарантты мал азығына жасыл тыңайтқы ретінде өсірсе, орақтау гүлдену кезеңінің басында басталады, ал силос дайындау үшін - тұқымның сүтті-балшықты жетілу кезеңіне дейін. Бұл үшін арнайы техника қажет емес, КПКУ-7 немесе КСК-100 сияқты комбайндар жарайды.

Дән алу мақсатында амарантты тікелей комбайнмен оруға болады, ол үшін тұқымның толық піскенін күтіп, алғашқы аяздардан кейін жұмысқа кірісу қажет. Ең қолайлысы - рапс үстелі бар комбайн.

Орақтаудан кейін тұқымдарды кондициялық ылғалдылыққа жеткізу керек, амарант үшін бұл – 8 %. Мұндай ылғалдылықта тұқымдар 5 жылға дейін сақталуы мүмкін, егер қоймадағы температура 5 °С деңгейінде ұсталса. Амаранттың ылғалдылығы тек 1% артса, сақтау мерзімі екі есе қысқарады.

Амаранттың жаңа сорттары:

«Протейн Рич»: Бұл амарант сорты тұқымдарындағы протеин мөлшері жоғарылап жасалды. Ол тағам өнеркәсібінде, әсіресе ақуыз қосымшаларын және пайдалы снектерді өндіруде өте қолайлы.

«Колорфул Лист»: Бұл сорт жапырақтарының түрлі-түсті бояуымен ерекшеленеді, жасылдан қызыл-қызғылт күлгінге дейін өзгеріп отырады. Ол тек қана қоректік заттарға бай емес, сонымен қатар бақша композицияларына әсемдік береді.

«Гигант Сид»: Бұл сорт ірі тұқымдарымен ерекшеленеді, бұл оны аспаздықта пайдалануға әсіресе қолайлы етеді. «Гигант Сид» тұқымдары ботқаларға, нан-тоқашқа немесе салаттарға қосуға таптырмас.

«Дроут Резист»: Селекционерлер бұл сорттың құрғақшылыққа төзімділігіне баса назар аударды, бұл оны су ресурстары шектеулі өңірлер үшін тамаша таңдау етеді. «Дроут Резист» ылғал жетіспеушілігі жағдайында да жоғары өнім береді.

«Дизиз Фри»: Бұл сорт ауруларға төзімділігі күшейтілген түрде шығарылды, бұл оны өсіруді жеңілдетіп, химиялық қорғау қажеттілігін азайтады.

Қорытынды

Зерттеу нәтижелері Қазақстанда амарант өсірудің жоғары әлеуеті бар екенін көрсетті, бұл дақыл өзінің жоғары қоректік құндылығы, экологиялық тиімділігі және климаттық төзімділігі арқасында құрғақ және кедей топырақтарда да жақсы өнім береді. Амарантты өсіру ауыл шаруашылығында жаңашылдық енгізіп, азықтық және жемдік дақыл ретінде кеңінен қолданылуы мүмкін.

Агрономиялық сипаттамалары мен жаңа сорттарының арқасында амарант өнімділігі жоғары, тез өсетін және зиянкестерге төзімді өсімдік болып табылады. Сонымен қатар, оның топырақ құрылымын жақсартуға және суды үнемдеуге қосар үлесі ерекше.

Осылайша, амарантты Қазақстанның әртүрлі аймақтарында өсіру ауыл шаруашылығын әртараптандыруға, азық-түлік қауіпсіздігін арттыруға және экологиялық тұрақтылықты қамтамасыз етуге ықпал етеді. Сондықтан, амаранттың өсіру технологияларын жетілдіру және оны кең көлемде енгізу болашақта елдің агроөнеркәсіптік кешенінің дамуына маңызды үлес қосады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Torikov, V. E. Solo cultura, sementis et sementis segetum: monographus / V. E. Torikov, O. V. Melnikova. - Editio secunda. – Petropoli : Lan, 2024. – 244 p. - ISBN 978-5-507-49784-3.
2. Factores biologorum et subsidiorum conservationis in agricultura: commentaria pro universitatibus / V. M. Perederieva, O. I. Vlasova, I. A. Volters [et al.]. – Petropoli : Lan, 2024. – 164 p. - ISBN 978-5-507-48746-2.
3. Integrated plant protection / T. V. Dolzhenko, L. E. Kolesnikov, A. G. Semenova [et al.]. - Editio secunda. – Petropoli : Lan, 2024. – 120 p. - ISBN 978-5-507-47304-5

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

МРНТИ: 15.41.49.

**О.А. Андриенко, доцент кафедры психологии и педагогики,
Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ
462403, Орск, Россия**

Психологические факторы формирования страхов у детей старшего дошкольного возраста

Түйіндеме. Бұл мақалада мектеп жасына дейінгі балаларда қорқыныш қалыптастыру мәселесі қарастырылады. Балалар қорқынышының қалыптасуының негізгі психологиялық факторлары, сондай-ақ мектеп жасына дейінгі жастағы балалар қорқынышының ерекшеліктері ұсынылған.

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема формирования страхов у дошкольников. Представлены основные психологические факторы формирования детских страхов, а также особенности детских страхов в старшем дошкольном возрасте.

Abstract. This article examines the problem of fear formation in preschoolers. The main psychological factors of the formation of children's fears are presented, as well as the features of children's fears in the senior preschool age.

Түйін сөздер: балалардың қорқынышы, балалардың қорқынышын қалыптастырудың психологиялық факторлары

Ключевые слова: детские страхи, психологические факторы формирования детских страхов

Key words: children's fears, psychological factors in the formation of children's fears

Введение

Исследования последних лет показывают, что произошло существенное увеличение количества детей, испытывающих постоянные страхи, и это предсказуемо, так как наше общество нестабильно и агрессивно.

Проблемами изучения детских страхов в последние годы занимались такие авторы как А.А. Кузина, Е.Г. Огольцова, Е.Н. Бекетова, Ю.А. Кочетова, О.В. Голубь, С.С. Батожапова и др.

Рассмотрим страхи, типичные для развития детей дошкольного возраста, то есть те страхи, которые возникают у большинства ребят в данном возрасте и являются нормальными, хотя если прослеживается тенденция повторения или усиления, то стоит их сразу проработать с помощью игры либо рисунка.

А.А. Кузина, детский психолог центра диагностики и консультирования г.Тамбова, в одной из своих статей отмечает, в возрасте до трех лет у ребенка может возникать страх неожиданных резких звуков (обусловлен инстинктом), одиночества, боли, уколов и врачей. В этот период

детям начинают иногда сниться страшные сны, поэтому могут появиться страхи перед засыпанием.

В возрасте от трех до пяти лет возможны страхи одиночества, темноты и замкнутого пространства. Именно в этом возрасте ребенок боится сказочных персонажей Бабу Ягу, Бабайку – это разновидность самого главного, ведущего страха, появляющегося в этом возрасте, – страха смерти (своей и родителей).

В возрасте от пяти до семи лет сказочных персонажей заменяют существа из потустороннего мира (призраки, привидения, черти) и персонажи медийной культуры (монстры, трансформеры, зомби) [4].

Анализ многочисленной психолого-педагогической литературы, проведенный Е.Г. Огольцовой и Е.Н. Бекетовой, позволяет выделить основные виды страхов, присущие старшим дошкольникам на основании зарубежных и отечественных исследований. К ним авторы относят:

- страх смерти;
- страх животных;
- страх сказочных персонажей;
- страх плохих снов; медицинские страхи;
- социально-опосредованные страхи» [5, с. 141].

Так, Ю.А. Кочетова, являющаяся доцентом кафедры возрастной психологии МГППУ, провела исследование, показывающее, преобладание у старших дошкольников «магических страхов», к которым она, как и А.И. Захаров, относит страх одиночества, страх чужих людей, страх сказочных персонажей, страх перед засыпанием, страшных снов и др. Такими страхами обладают порядка трети, обследованных автором, детей.

На втором месте стоят так называемые «школьные страхи» (опоздания в школу или детский сад, наказания, страх получить плохую отметку, страх не выполнить задание), что не совсем типично для данного возраста, а скорее всего, больше относится к школьникам.

Также на данной позиции находятся «социальные страхи» (нападения, войны). В данном случае исследователь отмечает, что основными причинами страхов у детей начала XXI века являются военные действия, террористические акты, техногенные катастрофы, стихийные бедствия и их отражение в средствах массовой информации [3].

Исследование, проведенное О.В. Голубь и А.В. Аксеновой в одном из детских садов г. Волгограда, показало, что у дошкольников возрастом от четырех до семи лет преобладают медицинские страхи, страх смерти, темноты и кошмарных снов и сказочных персонажей, при этом авторы выявили особенности страхов мальчиков и девочек. Девочки более подвержены различным страхам в целом, по сравнению с мальчиками, причем они больше боятся темноты, всего, что связано с медициной и пространством [2].

С.С. Батожапова, занимаясь вопросами гендерных особенностей страхов старших дошкольников, провела исследование в одном из детских

садов г.Улан-Удэ, и выявила, что у мальчиков и девочек количество страхов превышает норму, при этом у мальчиков выражены страхи медицинские, животных, страшных снов; у девочек – страх темноты, различных чудовищ.

На максимальном уровне обнаружены социально-опосредованные страхи, такие как страх нападения бандитов – у девочек (80%), страх одиночества у мальчиков (70%).

В данном исследовании выявлено, как и в работе Ю.А. Кочетовой, наличие, не свойственных данному возрасту, «школьных страхов» (опоздания, наказания).

Также автор отмечает, что центральным местом в страхах старших дошкольников выступает страх смерти родителей (90%) [1].

Е.Г. Огольцова и Е.Н. Бекетова в своей статье описывают психологический портрет старшего дошкольника, отягощенного страхами, определяя его как замкнутого, не коммуникабельного, настороженного, тревожного, волнительного. Помимо этого, авторы указывают, что причиной страхов, такого поведения ребенка могут являться взрослые, которым ребенок подражает в семье [5].

Объект и методика

Цель исследования: изучение особенностей страхов детей дошкольного возраста и психолого-педагогических факторов их формирования.

Объектом исследования являются страхи дошкольников.

Предметом исследования являются психолого-педагогические факторы формирования страхов у детей старшего дошкольного возраста.

Исследование реализовывалось с использованием методики «Мои страхи» (автор А.И. Захаров). Данная методика позволяет выявить страхи, которые испытывает ребенок, отображая их на бумаге. Методика позволила понять особенности и специфику страхов детей

Экспериментальная работа проводилась с детьми подготовительной группы количеством 25 человек: 14 девочек и 11 мальчиков.

Результаты исследований

Говоря об общей тематике рисунков мальчиков, можно сказать, что в них идет преобладание изображений монстров, чудовищ, страшных героев – 45%.

Следующим в списке идет сюжет стихий, в основном это изображение огня (пожар), воды (затопление) – 36%. Один человек изобразил животное – 9%.

Говоря об общей тематике рисунков девочек, можно сказать, что в них идет преобладание изображений людей – 21% и социальных страхов (не соответствовать требованиям, опоздать) – 21%.

Следующим в списке идет сюжет войны – 14%, нападения, смерти – 14%, животное – 14%.

Таким образом, обобщая тематику рисунков детей подготовительной группы можно сказать, что первое место занимают монстры (чудища) (24%),

второе – стихия (20%), третье – люди и социальные страхи (по 12%), четвертое – война, темнота, смерть, нападения, животные (по 8%).

Выводы

Таким образом, результаты диагностики по методике показали, что все дети данной подготовительной группы обладают теми или иными видами страхов. Поэтому нами были разработаны рекомендации для воспитателей и родителей по предупреждению и снижению страхов у детей с учетом результатов исследования.

Список литературных источников

1. Batozhapova S.S. Gendernye osobennosti strahov detej starshego doshkol'nogo vozrasta // Nauka cherez prizmu vremeni. 2017. № 7 (7). S. 127-134.
2. Golub' O.V. Osobennosti proyavleniya strahov u detej doshkol'nogo vozrasta // Poisk (Volgograd). 2018. № 1 (8). S. 81-85.
3. Kochetova YU.A. Strahi sovremennyh doshkol'nikov i ih svyaz' s osobennostyami detsko-roditel'skih otnoshenij Kochetova // Psihologicheskaya nauka i obrazovanie. 2012. № 3. S. 77-87.
4. Kuzina A.A. Social'no-psihologicheskie determinanty vzniknoveniya strahov u detej doshkol'nogo vozrasta / V sbornike: Psihologicheskie problemy samorealizacii sovremennoj molodezhi: materialy VI Mezhdunarodnogo seminar molodyh uchenykh i aspirantov. – Kurgan, 2014. S. 210-214.
5. Ogol'cova E.G. Osobennosti proyavleniya strahov u detej starshego doshkol'nogo vozrasta // Nauka i praktika v obrazovanii: elektronnyj nauchnyj zhurnal. 2023. № 4. S. 138-143.

МРНТИ: 15.41.49.

**О.А. Андриенко, доцент кафедры психологии и педагогики,
Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ
462403, Орск, Россия**

Склонность современных подростков к зависимому поведению

Түйіндеме. Бұл мақалада қазіргі жасөспірімдердің компьютерлік ойындар саласындағы тәуелді мінез-құлыққа бейімділігі мәселесі қарастырылады. Компьютерлік ойындар саласындағы артықшылықтарды, компьютерде (немесе телефонда) өткізілетін уақыт мөлшерін, сондай-ақ жасөспірімдердің компьютерге, ойынға және Интернетке тәуелділікке бейімділігін зерттеу нәтижелері ұсынылған.

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема склонности современных подростков к зависимому поведению в сфере компьютерных игр. Представлены результаты исследования предпочтений в сфере компьютерных игр, количества времени, проводимом за компьютером (или в телефоне), а также склонность подростков к компьютерной, игровой и Интернет зависимостям.

Abstract. This article examines the problem of modern teenagers' tendency to addictive behavior in the field of computer games. It presents the results of a study of preferences in the

field of computer games, the amount of time spent on the computer (or on the phone), as well as the tendency of teenagers to computer, gaming and Internet addictions.

Түйін сөздер: тәуелділік, компьютерге тәуелділік, интернетке тәуелділік.

Ключевые слова: зависимость, компьютерная зависимость, интернет-зависимость.

Key words: addiction, computer addiction, internet addiction.

Введение

В настоящее время отмечается рост различных видов саморазрушающего поведения, но наиболее актуальной проблемой является рост зависимости современного общества от компьютерных технологий, в частности, компьютерных игр и Интернета.

Вопросу влияния компьютерных игр на поведение подростков посвящено достаточно большое количество работ. Помимо этого, в психолого-педагогической литературе представлены различные подходы профилактической работы с подростками.

В последние годы все больше родителей и педагогов обращают внимание на чрезмерное увлечение подростками компьютерными играми. Сама по себе проблема изучена и известны факты, как позитивного, так и негативного влияния компьютерных игр. Рассмотрим их более подробно.

1.Позитивные аспекты влияния компьютерных игр на развитие подростков.

Д.Ю. Кислицына и П.В. Русакова, проведя исследование и изучив влияние компьютерных игр на успеваемость и агрессию подростков, в своей работе отмечают, что «во-первых, многие компьютерные игры требуют от игроков развития логического и креативного мышления. Для успешного прохождения сложных уровней необходимо анализировать ситуации, применять стратегическое мышление и находить нестандартные решения. Это способствует развитию критического мышления и способности быстро принимать решения.

Во-вторых, компьютерные игры могут помочь подросткам улучшить свои навыки работы в команде. Во многих играх необходимо сотрудничать с другими игроками, чтобы достичь общей цели. Это требует коммуникации, координации действий и распределения ролей. Такие навыки могут быть полезны в жизни школьников, в том числе и на занятиях в школе.

Кроме того, в некоторых компьютерных играх необходимо усваивать новую информацию и обучаться новым навыкам. Например, в играх-головоломках подростки могут развивать свою эрудицию, память и внимание. Такая тренировка умственных навыков может оказать положительное влияние на их успеваемость в школе.

Наконец, компьютерные игры могут стимулировать творческое мышление подростков. Многие игры позволяют игрокам создавать собственные уровни или модифицировать игровой контент. Это развивает фантазию, творческое мышление и дает возможность самореализации для многих подростков» [3].

Но, стоит отметить, что в психолого-педагогической литературе все же больше внимания уделяется негативному влиянию игр на подрастающее поколение.

2. Негативное влияние компьютерных игр на подростков.

О.В. Журавлева указывает, что на физическом уровне возникают проблемы со зрением, осанкой, физическим состоянием подростка, а на психологическом уровне результатом может стать социальная дезадаптация личности.

Автор также отмечает негативные проявления изменения поведения подростков, его эмоциональной сферы, мотивации, снижение школьной успеваемости, физического состояния [4].

Влияние видеоигр, несомненно, содержащих сцены насилия, на формирование агрессивного поведения у подростков – это сложная и многогранная проблема, требующая детального рассмотрения.

Нельзя однозначно утверждать, что игры всегда приводят к агрессии, но наличие в них обилия жестоких сцен и поощрение негативного поведения, безусловно, создают благоприятную почву для развития подобных тенденций. Механизм этого влияния довольно многоступенчатый.

З.И. Аджиева и ряд других авторов определяют одним из видов Интернет-зависимости зависимость от компьютерных игр. «Подростки путают настоящую и вымышленную реальность и с головой погружаются в виртуальный мир, поскольку в рамках игры они чувствуют себя неуязвимыми и способными на все. Чрезмерное увлечение подростком компьютерными играми, в частности, «стрелялками» может влиять на формирование девиантного или, что более страшно, противоправного поведения и привести к страшным последствиям» [1].

Многими исследователями указывается и отрицательное влияние компьютерных игр на социальную адаптацию детей, т.к. многочасовое времяпрепровождение за игрой не способствует активному общению со сверстниками, одноклассниками и родителями.

Также подростки, предпочитающие виртуальное общение реальному, испытывают затруднения в установлении и поддержании настоящих межличностных отношений. Им сложно найти общий язык с окружающими, порой они чувствуют себя изолированными в группе сверстников и обществе в целом.

Объект и методика

Цель исследования: изучение склонности современных подростков к зависимому поведению в сфере компьютерных игр.

Объектом исследования являются компьютерные игры.

Предметом исследования является склонность современных подростков к зависимому поведению в сфере компьютерных игр.

Исследование реализовывалось с использованием анкетирования и методики диагностики склонности к различным зависимостям (автор Г.В. Лозовая).

Экспериментальная работа проводилась с подростками количеством 25 человек.

Результаты исследований

С целью выявления у обучающихся предпочтений в сфере компьютерных игр, количества времени, проводимом за компьютером (или в телефоне) и т.д. нами была проведена анкета.

Отметим, что анкетирование проводилось анонимно, чтобы получить более достоверные сведения.

Опрос подростков мы начали с вопроса, касающегося проведения свободного времени, на который получили следующие ответы:

- общение в мессенджерах (WhatsApp, Telegram), игры в телефоне (52%);
- посещение учреждений дополнительного образования (спортивные секции, музыкальные школы и др.) (36%);
- занятие любимым хобби (20%);
- слушают музыку (20%);
- гуляют (16%);
- просмотр телевизора (12%);
- ничего не делают (8%).

Отвечая на вопрос «Что вы делаете первым делом, приходя со школы?», подростки отмечают следующее:

- «сидят в телефоне» (40%);
- делают уроки (24%);
- идут на секцию, в кружок, в музыкальную школу (20%);
- гуляют (16%).

Задав вопрос «Сколько времени вы проводите за компьютером (в телефоне) в день?» мы выявили:

- до 1 часа (20%);
- от 1 до 3 часов (44%);
- более 3 часов (36%).

Ответы на вопрос «В какие компьютерные игры Вы играете?» были следующими: Brawl Stars, Counter Strike, Minecraft, Roblox, Dota, Standoff и др.

Виртуально предпочитают общаться с друзьями 52% подростков, лицом к лицу – 48% опрошенных.

На вопрос «Вы бы могли прожить неделю без компьютера или телефона?» 64% подростков ответили положительно, 36% шестиклассников – отрицательно.

Также подростки (88%) отмечают, что когда много времени проводят в телефоне, за компьютером у них возникают нарушения сна (долгое засыпание, бессонница, беспокойный сон).

84% опрошенных отмечают, что слышали от родителей (родственников, друзей), слишком много времени проводите в интернете?

52% родителей (по мнению подростков) контролируют времяпровождение за компьютером или в телефоне.

У 36% шестиклассников часто возникают конфликты с родителями из-за долгого зависания за компьютером или за другими видами гаджетов.

Стоит отметить, что более половины (52%) опрошенных юношей и девушек используют полученные знания из компьютерных игр или других видов гаджетов в повседневной жизни. Например, «учусь играть в шашки», запоминая английские слова, и мне это пригождается на уроках английского языка», в играх-головоломках развиваются эрудиция, память и внимание и т.д.

Таким образом, результаты проведенного анкетирования указывают на то, что компьютерные игры являются достаточно значимым времяпрепровождением для подростков, занимают у них много времени и вызывают конфликты с близкими людьми.

В ходе проведения методики Г.В. Лозовой, направленной на выявление склонности подростков к различным видам зависимости, нами были получены следующие результаты.

По шкале «Интернет и компьютерная зависимость» высокий уровень отмечается у 12% подростков. У данной категории опрошенных существует высокая склонность к зависимому поведению в данной сфере.

Исходя из результатов проведения методики, можно сделать вывод о достаточно большом количестве подростков, имеющих средний уровень по данному показателю зависимости – 80%. У них существуют некоторые проблемы, связанные с чрезмерным увлечением Интернетом, что может привести к возникновению зависимости от Сети. Эти подростки потенциально могут войти в группу интернет-зависимых, если с ними не проводить профилактическую работу.

8% подростков обладают низким уровнем Интернет и компьютерной зависимости. У них малая вероятность развития зависимости. Мы видим, что процент таких подростков, к сожалению, не велик. Это во многом связано с тем, что Интернет настолько прочно вошел в нашу жизнь, что без него уже невозможно представить существование в современном мире.

Здесь стоит отметить, что у 20% подростков уровень интернет и компьютерной зависимости находится на грани среднего уровня со стремлением к высокому.

По шкале «Игровая зависимость» высокий показатель обнаружен у 8% опрошенных подростков. У них наблюдается зависимое поведение, их привлекают игры, их привлекают различные игровые автоматы, компьютерные игры, им понятны чувства азартных игроков.

16% подростков обладают средним уровнем игровой зависимости. Но для большинства респондентов (76%) зависимость от азартных игр, игровых автоматов не свойственна на момент проведения диагностики. Вероятнее всего, это связано с тем, что детям в настоящее время игровые автоматы не доступны, как это было раньше.

Выводы

Таким образом, результаты первичной диагностики показывают, что подростки достаточно большое количество времени проводят за компьютерными играми, у них проявляются некоторые показатели интернет зависимости. Поэтому нами был разработан и реализован с подростками комплекс мероприятий по профилактике негативного влияния компьютерных игр на их поведение.

Список литературных источников

1. Adzhieva Z.I. Social'no-psihologicheskaya profilaktika Internet-zavisimosti u podrostkov // Etnosocium i mezhnacional'naya kul'tura. 2022. № 12 (174). S. 93-97.
2. Andrienko O.A. Nauka, 2019, no. 2, pp. 95-99.
3. Kislicyna D.YU. Vliyanie komp'yuternyh igr na uspevaemost' i agressiyu podrostkov / V sbornike: Molodezh' i nauka: shag k uspekhu. sbornik nauchnyh statej 7-j Vserossijskoj nauchnoj konferencii perspektivnyh razrabotok molodyh uchenyh. Kursk, 2024. S. 302-306.
4. ZHuravleva O.V. Komp'yuternaya zavisimost' podrostkov kak faktor razvitiya social'noj dezadaptacii / V sbornike: Pravovye i social'no-ekonomicheskie problemy sovremennoj Rossii: teoriya i praktika. sbornik statej III Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. 2014. S. 2

МРПТИ: 13.00.08

M. A. Kasymbekova, Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor
Ablaikhan KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan
ZH. T. Zhumagazieva Master's student
7M01711- Training of foreign language teachers
Ablaikhan KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan
e-mail: dddgg398@gmail.com

Assessment of Professional-Communicative Competence: Challenges and Perspectives in Foreign Language Education

Түйіндеме. Бұл мақалада болашақ шетел тілі мұғалімдерінің кәсіби-коммуникативтік құзыреттілігін бағалаудың өзекті мәселелері мен болашағы қарастырылады. Зерттеуде қолданылатын бағалау әдістері мен құралдары талданады, олардың артықшылықтары мен шектеулері сипатталады. Жаңашыл тәсілдер мен болашақ даму бағыттарына ерекше назар аударылады.

Аннотация. В статье рассматриваются современные проблемы и перспективы оценки профессионально-коммуникативной компетенции будущих учителей иностранных языков. Анализируются подходы и инструменты оценивания, используемые в

педагогической практике, выявляются их преимущества и ограничения. Особое внимание уделено инновационным подходам и перспективам развития.

Abstract. The article examines the challenges and perspectives of assessing the professional-communicative competence of future foreign language teachers. It analyzes assessment methods and tools applied in pedagogical practice, discussing their strengths and limitations. Particular attention is given to innovative approaches and future directions for competence assessment.

Түйін сөздер: кәсіби-коммуникативтік құзыреттілік, бағалау, болашақ мұғалімдер, педагогикалық тәжірибе, тілдік білім, оқыту сапасы, бағалау әдістері, критерийлер, инновациялық тәсілдер, шетел тілі, құзыреттілік негізіндегі білім беру.

Ключевые слова: профессионально-коммуникативная компетенция, оценивание, будущие учителя, педагогическая практика, языковое образование, качество обучения, методы оценивания, критерии, инновационные подходы, иностранный язык, компетентностное обучение.

Key words: professional-communicative competence, assessment, future teachers, pedagogical practice, language education, quality of teaching, assessment methods, criteria, innovative approaches, foreign language, competence-based education.

Introduction

The growing demands of global education systems emphasize the necessity of preparing highly qualified foreign language teachers capable of functioning in multicultural and professional contexts. One of the key factors of such preparation is the professional-communicative competence (PCC) of teachers, which ensures their ability to interact effectively with students, colleagues, and society in the target language. Assessment of this competence has become a central issue in linguodidactics, as it directly determines the quality of teacher education and professional readiness [1].

In Kazakhstan and abroad, the reform of teacher education is increasingly oriented towards competence-based models, which require new approaches to assessment. While traditional testing methods remain relevant, they are insufficient to reflect the multidimensional nature of PCC. This article analyzes current approaches, challenges, and innovative perspectives in the assessment of PCC, focusing on their practical implications for future foreign language teachers.

Scholars emphasize that communicative competence is a multifaceted construct, incorporating linguistic, sociolinguistic, pragmatic, and intercultural dimensions [2]. Canale and Swain [3] first conceptualized communicative competence, highlighting its grammatical, sociolinguistic, and strategic components. Later, the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) expanded this vision by providing detailed descriptors for language use and assessment [4].

Kazakhstani researchers, such as Kunanbayeva [2], underline the importance of aligning teacher training with competence-based education. According to her, assessment should not only measure knowledge but also create conditions for reflection, self-assessment, and application of skills in authentic contexts. International scholars also stress that assessment in teacher education must

integrate formative and summative approaches, combining objective tests with authentic performance-based tasks [6].

Despite the recognition of PCC as a key outcome of teacher training, there is still limited consensus on effective and standardized assessment tools. This gap highlights the need for continuous research into assessment models adapted to local educational contexts while maintaining international comparability [7].

Research Results

1. Current Approaches to Assessment

In modern foreign language teacher training, the assessment of professional-communicative competence (PCC) is recognized as one of the central challenges. It determines not only the quality of language proficiency but also the readiness of future teachers to apply communicative skills in authentic pedagogical contexts. Current practices in higher education can be grouped into three major categories: traditional approaches, competence-based approaches, and international practices.

Traditional approaches.

Traditional methods of assessment, such as written examinations, oral questioning, and evaluation of teaching practice, continue to dominate in many universities. Written tests are valued for their objectivity and ease of administration, while oral questioning helps to check the ability of students to recall and apply theoretical knowledge. The teaching practice component, which usually includes classroom observation and feedback from supervisors, remains one of the most significant indicators of teacher readiness. However, as noted by Zimnyaya [1], such methods tend to prioritize linguistic accuracy and theoretical knowledge over the dynamic skills of interaction, negotiation of meaning, and intercultural communication. Consequently, these assessments provide only partial insights into the true level of professional-communicative competence.

Competence-based approaches.

In recent decades, the shift towards competence-oriented education has significantly influenced assessment practices. Tools such as portfolios, project-based tasks, and authentic communicative assignments have been introduced into curricula. These forms of assessment not only measure the outcome but also allow students to demonstrate their ability to apply knowledge in practice. According to Kunanbayeva [2], competence-based assessment supports active learning, reflection, and self-regulation, which are essential elements of teacher development. For instance, portfolios enable students to collect and present evidence of progress over time, while project-based tasks create opportunities for collaboration and problem-solving in professional contexts. Unlike traditional testing, competence-based methods capture the multifaceted nature of communicative competence, including sociocultural and pragmatic aspects.

International practices.

Global standards, particularly the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR), have significantly shaped modern assessment systems. The CEFR introduced clear descriptors for communicative competence and promoted the idea of performance-based assessment. Many teacher education

programs now integrate CEFR-based rubrics, self-assessment checklists, and digital platforms to evaluate student progress [3]. In countries with developed language education systems, digital testing systems are widely applied, allowing for adaptive assessment and instant feedback. For example, in European teacher education institutions, future teachers are often required to engage in self-assessment activities aligned with CEFR descriptors, which strengthens autonomy and critical reflection. The adoption of such practices in Kazakhstan remains in its initial stages but demonstrates promising potential.

2. Challenges in Assessment

Despite the progress achieved, the field of PCC assessment faces a number of persistent challenges that limit its effectiveness in higher education.

Lack of standardization.

One of the most pressing issues is the absence of unified criteria across universities and teacher education programs. Each institution often applies its own set of benchmarks, which leads to difficulties in comparing results at the national and international levels. This fragmentation reduces the reliability of assessment outcomes and complicates quality assurance in teacher education [4].

Overemphasis on language knowledge.

Another problem lies in the fact that many assessment instruments still concentrate primarily on linguistic accuracy, particularly grammar and vocabulary. While these aspects are important, they represent only one dimension of PCC. As Widdowson [5] emphasizes, true communicative competence also involves pragmatic, strategic, and intercultural components. By neglecting these, current assessments risk producing graduates who may excel in theoretical knowledge but struggle in real-life classroom communication.

Technological gaps.

Digital assessment systems, although widely used in international contexts, remain underdeveloped in Kazakhstan. Online testing platforms, automated writing evaluation tools, and interactive speaking assessment systems are rarely integrated into teacher education [6]. This gap limits the possibilities for formative assessment and reduces the exposure of future teachers to modern technological tools that they themselves will later need in their professional practice.

Insufficient teacher preparation.

Finally, many educators lack proper training in designing, implementing, and interpreting competence-based assessments. Without sufficient methodological support, teachers tend to rely on traditional forms of evaluation. This creates a mismatch between the declared goals of competence-oriented education and the actual practices implemented in the classroom [7].

3. Perspectives and Innovations

To address the outlined challenges, several promising directions for improving assessment practices can be proposed.

Development of unified descriptors and rubrics. Drawing on the CEFR, Kazakhstan can establish national standards for evaluating PCC that reflect the specific needs of teacher education. Such descriptors would ensure comparability

across institutions while also supporting international recognition of qualifications [3].

Integration of digital tools. The introduction of digital assessment platforms can significantly improve the validity and reliability of evaluation. Online tools such as adaptive testing systems, interactive simulations, and automated feedback technologies provide opportunities for real-time assessment. Moreover, digital portfolios can document the dynamic growth of competence and facilitate reflective learning [6].

Formative assessment. Shifting from a focus on summative evaluation to continuous, formative assessment is another key innovation. Formative assessment emphasizes feedback and dialogue between teachers and students, helping learners to identify strengths and areas for improvement. As Black and Wiliam [8] argue, formative assessment has a direct impact on learning outcomes, since it turns assessment into a tool for learning rather than merely a measurement instrument.

Incorporation of an intercultural component. Modern foreign language education requires future teachers to possess not only linguistic and methodological knowledge but also intercultural competence. Therefore, assessment should include tasks that measure the ability to mediate between cultures, interpret sociocultural contexts, and adapt communication strategies. This perspective aligns with the global trend of viewing teachers as intercultural mediators [5].

Professional development of educators. Finally, the effective implementation of innovative assessment practices requires the professional development of teacher educators themselves. Training programs and workshops on competence-based assessment, digital tools, and rubric design will empower teachers to apply modern approaches in their practice. As Drisko [9] emphasizes, the quality of assessment depends largely on the competence of those who design and administer it.

Conclusion

Assessment of professional-communicative competence remains one of the most urgent tasks in the preparation of future foreign language teachers. The analysis shows that while traditional approaches continue to dominate, there is a steady shift towards competence-based and international models. However, challenges such as lack of standardization, insufficient use of digital technologies, and limited teacher training hinder the effectiveness of assessment practices.

Future efforts should focus on developing unified descriptors, incorporating digital and formative methods, and enhancing educators' professional development. By addressing these priorities, Kazakhstan and other countries can ensure that teacher education responds to global challenges while preserving national educational contexts.

List of references

1. Zimnyaya, I.A. Psychologia Linguistica Activitatis Orationis. Moscuae: Universitas Publica Moscuensis, 2001. 447 p.
2. Kunanbaeva, S.S. Modellatio Educationis Professionalis Secundum Competentiam. Almaty: Gylym, 2010. 336 p.
3. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 273 p.
4. Nazarova T.A. Diagnostica paedagogica: theoria et praxis. Moscuae: Pedagogika, 2002. 256 p.
5. Widdowson H.G. Aspects of Language Teaching. Oxford: Oxford University Press, 1990. 212 p.
6. Redecker C., Johannessen Ø. Changing Assessment — Towards a New Assessment Paradigm Using ICT. European Journal of Education, 2013, vol. 48, no. 1, pp. 79–96.
7. Richards J.C., Farrell T.S.C. Professional Development for Language Teachers. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 202 p.
8. Black P., Wiliam D. Assessment and Classroom Learning. Assessment in Education, 1998, vol. 5, no. 1, pp. 7–74.
9. Drisko J.W. Competencies and Their Assessment. Journal of Social Work Education, 2014, vol. 50, no. 3, pp. 414–426

МРНТИ: 14.25.05

**А.Ю. Швацкий, заведующий кафедрой
«Психология и педагогика»**

**Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ
462403, Орск, Россия**

Работа образовательной организации по предотвращению буллинга в среде обучающихся

Түйіндеме. Бұл мақала білім алушылар арасындағы буллинг мәселесін талдауға арналған, атап айтқанда, жасөспірімдер буллинг құбылысының түсінігі мен құрылымы қарастырылған, білім беру ортасындағы буллингтің таралуы мен ерекшелігі зерттелген, білім алушылар ортасында буллингтің алдын алу жөніндегі бағдарламаға психологиялық-педагогикалық талдау берілген.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу проблемы буллинга среди обучающихся, в частности, рассмотрены понятие и структура явления подросткового буллинга, изучена распространенность и специфика буллинга в образовательной среде, дан психолого-педагогический анализ программы по предотвращению буллинга в среде обучающихся.

Abstract. This article is devoted to the analysis of the problem of bullying among students, in particular, the concept and structure of the phenomenon of adolescent bullying are considered, the prevalence and specificity of bullying in the educational environment are studied, a

psychological and pedagogical analysis of the program to prevent bullying among students is given.

Түйінді сөздер: буллинг; жасөспірім; білім алушы; білім беру ортасы; алдын алу

Ключевые слова: буллинг; подростковый возраст; обучающийся; образовательная среда; профилактика

Key words: bullying; adolescence; student; educational environment; prevention

Введение

Проблема буллинга в современном обществе вызывает тревогу общественности и требует тщательного анализа в рамках образовательных организаций из-за широкого распространения и опасности для физического и психического благополучия людей. В процессе взаимодействия с другими людьми почти каждый сталкивался хотя бы раз с насмешками, угрозами, придирками и другими негативными воздействиями. Многие жертвы издевательств просто молчат о происходящем, а учебные учреждения скрывают подобные конфликты, пытаясь сохранить свою репутацию, и случаи буллинга утаиваются.

Психолого-педагогические исследования явления буллинга представлены работами как зарубежных (Д. Ольвеус, А. Пикас, П.П. Хайнеманн, Е. Роланд, Д.А. Лэйн, В. Бесаг, В.Т. Ортон, Д.П. Таттум, Е. Мунте), так и российских (И.С. Бердышев, Е.Н. Ожигева, Д.Н. Соловьев, В.Р. Петросянц, И.Г. Малкина–Пых, Е.В. Змановская) авторов.

Буллинг – это «форма разрушительного поведения, включающая в себя акты насилия со стороны агрессора к жертве, которая не в состоянии защитить себя. Действия направлены на нанесение вреда и ущерба жертве в продолжительный период времени с целью получения удовлетворения, будь то психологическое или физическое» [1, с. 26].

Буллинг обычно определяется как форма насилия, включающая запугивание, унижение, травлю, физический или психологический террор. Целью является вызвать у жертвы страх и подчинить ее себе. Если насилие продолжительное и направлено на лицо, которое не способно защитить себя в определенных обстоятельствах, чтобы запугать и подчинить его, намеренно причиняя страдания и дискомфорт, то это считается буллингом.

Считается, что буллинг очень близок по своей структуре к межличностному конфликту, но имеет определённые отличия:

- по продолжительности «буллинг» более долгий, чем конфликт;
- потенциал физических и психических силы агрессора не сравним с силой жертвы буллинга;
- типы поведения участников буллинга имеют структуру: жертва, агрессор, помощник, защитник, наблюдатель [2].

Подростковый период считается наиболее уязвимым для явлений буллинга. Жертвы школьной травли характеризуются отчужденностью в обществе, изоляцией, беспокойством, проявлением депрессии, низкой самооценкой, отсутствием мотивации к учебе и проблемами во

взаимоотношениях с окружающим миром. У людей, подвергшихся домогательству, могут возникать психосоматические проявления, такие как нарушения сна, аппетита и чувство слабости. Согласно исследованиям, у потерпевших от буллинга отсутствует терпимость к насилию. В ситуации травли чаще всего становятся жертвами подростки с нарушением внимания и гиперактивности, аутизмом, сахарным диабетом, эпилепсией, проблемами веса и хроническими заболеваниями, влияющими на внешность. Также подростки, неопределившие свою сексуальность, или те, кого воспринимают как «слишком женственных» или «слишком мужественных», сталкиваются с физической и вербальной агрессией, а также могут быть признаны сексуальными меньшинствами [1].

Предотвращение и профилактика подросткового хулиганства и буллинга – одна из основных задач современной школы. Существуют различные виды профилактических мер, в том числе первичная, направленная на предотвращение проявлений хулиганства и формирование отторжения к агрессивному поведению, вторичная, которая стремится сдерживать провоцирующие факторы и укреплять защитные механизмы, а также оптимизировать взаимоотношения между подростками и взрослыми, и третичная, включающая психологическую поддержку для жертв, агрессоров и свидетелей хулиганства [4].

Важнейшую роль в успешной борьбе с буллингом играет координация работы педагогов-психологов, социальных работников, а также классных наставников и заместителей директора, отвечающих за воспитательную работу. Программы, предлагаемые в учебных заведениях, в основном направлены на предотвращение явлений издевательства. Среди наиболее эффективных форм можно выделить: уроки, круглые столы для учащихся, информационные ресурсы для педагогов, учеников и их родителей, опросы, повышение квалификации учителей и просвещение родителей на родительских собраниях, активное вовлечение детей в разнообразные мероприятия: творческие, культурные, спортивные, патриотические, а также организацию различных инициатив, таких как «Против явлений издевательства!», «День добра», «Мир добра и толерантности» [3].

Объект и методика

С целью изучения особенностей работы образовательной организации по предотвращению буллинга в среде обучающихся нами было организовано опытно-экспериментальное исследование. Работа проводилась на базе средней общеобразовательной школы г. Новотроицка Оренбургской области. В исследовании приняли участие обучающиеся 7 классов.

Диагностическое исследование было направлено на изучение особенностей психологического климата в группе подростков (анкета Л.Г. Федоренко), выявление распространенности и специфики буллинга в образовательной среде (методика Д. Олвеуса). Также был проведен психолого-педагогический анализ программы мероприятий, направленных на

предотвращение буллинга в среде обучающихся, которая была разработана и реализуется в данной образовательной организации.

Результаты исследований

Анализ результатов диагностического исследования показал, что проблема детского буллинга в данной образовательной организации действительно актуальна.

По результатам анкеты Л.Г. Федоренко, большинство обучающихся (55,8% от общего числа испытуемых) оценивают психологический климат в классе как неблагоприятный. Многие испытуемые считают, что атмосфера в классе и взаимоотношения с одноклассниками им безразличны, вероятно у них есть другая группа общения, более значимая для них. Только 21,6% подростков положительно оценивают социально-психологический климат в классе и не испытывают никаких проблем в отношениях со сверстниками.

По уровню риска возникновения буллинга были определены три группы испытуемых:

Подростки со средним уровнем риска буллинга (48,4% испытуемых): в группе у таких учеников возникают неприятные атмосферные явления, вызванные низким качеством взаимоотношений и соблюдения норм общения. Это создает негативные настроения: возрождение обид из прошлого, раздражение, негативизм и отчуждение в настоящем, подозрительность относительно перспектив общения. Уровень общего напряжения в группе тесно связан с подобными негативными чертами психологической обстановки.

Обучающиеся, которые демонстрируют низкий уровень риска буллинга. В эту группу вошло 15,5% испытуемых. Они проявляют устойчивость границ, соблюдают правила и выражают уважение как стандарт в коллективе, а также способны принимать различия между участниками, распределять роли и обеспечивать конструктивное, позитивное общение.

Подростки с высоким уровнем риска буллинга (36,1% испытуемых). У таких обучающихся отсутствует единство, также следует отметить значительную дистанцию между подростками, между ними и педагогами, что обусловлено отсутствием средств взаимодействия и влияния. Повышенные показатели свидетельствуют о неуправляемости коллектива, отсутствии возможности диалога. Это не напрямую способствует буллингу, однако при продолжении подобной динамики ущерб от издевательств снижает шансы на его прекращение, поскольку в классе отсутствует взаимопомощь и поддержка.

Среди форм буллинга в группах испытуемых преобладает прямой активный буллинг (58,6%), 25,4% испытуемых чаще всего демонстрируют косвенный активный буллинг, 16% испытуемых - прямой пассивный буллинг. При этом прямой активный буллинг выражается в физической (намеренные толчки, удары, пинки, избиения, нанесение телесных повреждений, кража или порча имущества, уничижительные жесты) и вербальной (оскорбления, угрозы, запугивание) агрессии. Косвенный

активный буллинг проявляется в форме изоляции (социальной депривации): сплетни, интриги, бойкоты, игнорирование просьб. Прямой пассивный буллинг (виктимизация) у испытуемых свидетельствует о подверженности физической и вербальной агрессии. Косвенный пассивный буллинг (виктимизация) у испытуемых демонстрирует уязвимость к социальной депривации.

С целью профилактики и предотвращения возникновения буллинга в образовательной организации разработана и реализуется комплексная антибуллинговая программа.

Цель программы: создание комплексной психолого–педагогической системы профилактики буллинга как условия обеспечения психологически безопасной образовательной среды через организацию и проведение просветительских, диагностических, обучающих, коррекционно-развивающих мероприятий с субъектами образовательного процесса (обучающиеся, родители, педагоги, специалисты сопровождения).

Задачи программы: 1) формирование адекватного представления об агрессии и буллинге и способах противостояния им у всех участников образовательного процесса (обучающиеся, педагоги, родители); 2) создание психолого–педагогических условий для формирования дружного, сплоченного классного коллектива; 3) развитие личностных качеств, препятствующих проявлению буллинга у обучающихся (саморегуляция, эмоциональная уравновешенность, уверенность в себе, критичность, ответственность, эмпатия и др.); 4) обучение учащихся различным формам противостояния агрессии и буллингу среди сверстников; 5) предоставление квалифицированной психологической помощи участникам образовательного процесса в кризисных ситуациях, связанных с насилием и буллингом.

Этапы реализации программы:

1. Профилактический этап, включающий в себя проведение классных часов, которые проводятся в начале учебного года и затем один раз в четверть.

2. Диагностический и организационный этапы, включающие в себя проведение и анализ результатов диагностики.

3. Основной этап, заключающийся в проведении индивидуальных бесед, медиаций, кругов сообщества, классных часов.

4. Завершающий этап, включающий в себя повторную диагностику психологического климата в классе.

Ключевые компоненты реализуемой программы:

– информационная инициатива для родителей, учителей и подростков, охватывающая вопросы развития детей и подростков, ценностей эмоционального и морального роста, а также культурного развития личности;

– методика анонимного контроля ситуаций, связанных с издевательствами;

– программа поддержки защитников пострадавших;

- организация свободного времени и занятий для подростков в школе и вне ее;
- усовершенствование квалификации педагогов в оказании помощи участникам издевательств;
- наблюдение за поведением в школе и введение мер за нарушение правил безопасного взаимодействия.

Проактивное взаимодействие в семейной обстановке предполагает организацию внутреннего и межведомственного сотрудничества специалистов по работе с уязвимыми семьями подростков. Именно такой междисциплинарный подход является наиболее действенным в данной ситуации, а совместная работа профессионалов в рамках междисциплинарной группы считается наиболее результативным способом решения проблемы. В данной школе состав междисциплинарной команды включает в себя педагога-психолога, социального работника, классного руководителя подростков и заместителя директора по воспитательной работе. Вне школьной среды междисциплинарная группа специалистов взаимодействует с представителями органов опеки, правоохранительных органов, служб социальной поддержки и медицинских учреждений.

Профилактическая работа на уровне семьи включает в себя различные направления и меры, такие как: организация мониторинга социальных и социально–психологических условий жизни семьи и условий воспитания подростков; программа межведомственного патронажа и сопровождения нуждающихся семей; программа по формированию родительских навыков, развитию позиции позитивного и ответственного родительства; программа для оптимизации детско-родительских отношений, включая детско-родительские сессии; программа родительского контроля за организацией досуга и занятости подростков.

В рамках профилактической деятельности и организации мероприятий на уровне группы обучающихся предусматриваются следующие направления:

- разработка стандартов и норм поведения в классной обстановке, известных как «Конституция класса»;
- анализ межличностных взаимоотношений, руководства и общения в классе;
- осуществление коллективных программ развития навыков жизненного планирования, уверенного поведения, а также развития коммуникативной компетенции;
- проведение медиационных программ для конструктивного разрешения конфликтов в подростковой среде;
- организация и проведение коллективных мероприятий по оказанию помощи нуждающимся, включая заботу о животных, пожилых людях, младших детях, а также больных сверстниках;
- проведение коллективных творческих инициатив.

На наш взгляд, успешная реализация заявленной антибуллинговой программы позволит достичь следующих результатов:

- повышение психолого–педагогической компетентности педагогов–психологов и классных руководителей при работе с ситуациями буллинга;
- трансляция знаний и умений, помогающих классным руководителям и подросткам конструктивно выходить из начавшейся ситуации буллинга и/или эффективно разрешить уже текущую ситуацию;
- снижение количества ситуаций буллинга;
- улучшение психологической обстановки в классах и в школе в целом.

Выводы

Таким образом, результаты проведенного исследования позволяют утверждать, что проблема буллинга в среде обучающихся подросткового возраста актуальна, и реализация комплексной программы, направленной на предотвращение буллинга обучающихся в образовательной организации, позволит улучшить психологическую обстановку в группах обучающихся, снизить частоту проявления случаев буллинга учеников и повысить компетентность субъектов образовательного процесса в вопросах предотвращения и разрешения конфликтных ситуаций среди обучающихся.

Список литературных источников

1. Volkova I.V. Harakteristiki podrostkovogo bullinga i ego opredelenie // Vestnik Mininskogo universiteta. 2019. № 3, pp. 25-29.
2. Bochaver A. A., Hlomov K. D. Bulling kak ob"ekt issledovanij i kul'turnyj fenomen // Psihologiya: zhurnal Vysshej shkoly ekonomiki. 2023. T. 10, № 3, pp. 149-159.
3. Kodzhaspirov A. Yu., Kodzhaspirova G. M. Psihologo–pedagogicheskaya bezopasnost' obrazovatel'noj sredy detskih uchrezhdenij. - Moskva: Prospekt, 2017. - 460 p.
4. Petrosyanc V.R. Problema bullinga v sovremennoj obrazovatel'noj srede // Vestnik TGPU. 2021. № 6, pp. 151-154

МРНТИ: 14.25.01

**А.Ю. Швацкий, заведующий кафедрой
«Психология и педагогика»**

**Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ
462403, Орск, Россия**

Оптимизация психологического климата в педагогическом коллективе

Түйіндеме. Бұл мақала педагогикалық ұжымдағы психологиялық климат мәселесін талдауға арналған, атап айтқанда, топтағы психологиялық климат ұғымы мен белгілері қарастырылған, мұғалімдер ұжымындағы тұлғааралық қатынастардың ерекшеліктері

зерттелген, педагогикалық ұжымдағы психологиялық климатты оңтайландыру бағдарламасы әзірленген және іске асырылған.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу проблемы психологического климата в педагогическом коллективе, в частности, рассмотрены понятие и признаки психологического климата в группе, изучены особенности межличностных отношений в коллективе педагогов, разработана и реализована программа оптимизации психологического климата в педагогическом коллективе.

Abstract. This article is devoted to the analysis of the problem of the psychological climate in the teaching staff, in particular, the concept and signs of the psychological climate in the group are considered, the features of interpersonal relations in the teaching staff are studied, a program for optimizing the psychological climate in the teaching staff has been developed and implemented.

Түйін сөздер: психологиялық климат; оңтайландыру; педагогикалық ұжым; қарым-қатынас

Ключевые слова: психологический климат; оптимизация; педагогический коллектив; взаимоотношения

Key words: psychological climate; optimizing; teaching staff; interpersonal relations

Введение

В современных условиях общеобразовательных учреждений остро стоит вопрос развития благоприятного психологического климата в педагогическом коллективе. Это во многом связано с появлением возросших требований к уровню психологической включенности каждого участника педагогического процесса в трудовую деятельность, с усложнением психической жизнедеятельности современных педагогов, с постоянным ростом их личностных притязаний и др.

Деятельность любой общеобразовательной организации и ее эффективность напрямую зависят от качества взаимоотношений, сотрудничества и совместности действий субъектов коллектива. Именно поэтому так важно формировать благоприятный психологический климат в коллективе школы.

Изучение проблемы психологического климата в группе представлено в работах специалистов разных направлений: педагогической мысли, социологических исследованиях, психологии и др. Многие аспекты получили должное освещение в теоретических и экспериментальных исследованиях Л.А. Афанасьевой, Л.И. Банишевой, Е.И. Волощук, Е.Ю. Ворониной, О.А. Глущенко, Г.А. Данилян, Е.В. Демидовой, А.Л. Журавлева и других отечественных авторов.

Н.П. Аникеева рассматривает психологический климат в следующем аспекте: «... эмоционально-психологический настрой коллектива, в котором на эмоциональном уровне отражаются личные и деловые взаимоотношения членов коллектива, определяемых их ценностными ориентациями, моральными нормами и интересами» [1, с.32]. Автор выделяет характерные особенности климата в коллективе также по большей части через

эмоциональные оценки: отношения между людьми; преобладающее настроение, самочувствие; совместная деятельность и удовлетворенность ею.

Г.П. Каюда к основным признакам благоприятного социально-психологического климата в коллективе педагогов относит следующие:

- 1) доверие и высокая требовательность членов группы друг к другу;
- 2) доброжелательная и деловая критика;
- 3) свободное выражение собственного мнения при обсуждении вопросов, касающихся всего коллектива;
- 4) отсутствие давления руководителей на подчиненных и признание за ними права принимать значимые для группы решения;
- 5) достаточная информированность членов коллектива о его задачах и о состоянии дел;
- 6) удовлетворенность принадлежностью к коллективу;
- 7) высокая степень эмоциональной включенности и взаимопомощи в ситуациях, вызывающих фрустрацию у кого-либо из членов коллектива;
- 8) принятие на себя ответственности за состояние дел в группе каждым из ее членов [2].

Создание и поддержание благоприятного психологического климата в образовательном учреждении требует активного включения разных специалистов: директора, его заместителей, педагога-психолога и др. Их совместная деятельность предполагает использование различных методов и приемов работы с педагогами, которые являются субъектами образовательного процесса. Конкретный метод работы представляет собой способ воздействия на сознание, чувства, поведение и отношения обучающихся с окружающей средой, а также организацию социальной деятельности с целью решения социальных проблем [3].

Наиболее эффективные методы и способы руководства и обучения педагогов, направленные на гармонизацию межличностных отношений в педагогическом коллективе, принято делить на несколько групп:

- 1) объяснительные методы формирования мышления педагогов (дискуссия, разъяснение, диспут, внушение, беседа, метод примера);
- 2) упражнения и требования для организации деятельности и создания позитивного социального опыта педагогов (создание ситуаций, инструктаж, приучение);
- 3) поощрение и эмоциональное воздействие для стимулирования и мотивации деятельности и поведения педагогического коллектива [4].

Объект и методика

С целью изучения особенностей психологического климата в педагогическом коллективе образовательной организации нами было организовано опытно-экспериментальное исследование. Работа проводилась на базе средней общеобразовательной школы г. Орска Оренбургской области. В исследовании приняли участие 32 педагога, из которых высшее образование имеют 29 человек, среднее профессиональное образование имеют 3 педагога.

Диагностическое исследование было направлено на изучение особенностей психологического климата в педагогическом коллективе (экспресс-методика О.С. Михалюк и А.Ю. Шалыто), определение характера взаимоотношений педагогов в коллективе, причин трудностей установления позитивных межличностных отношений (методика В.Н.Панферова). В ходе формирующего эксперимента была разработана и апробирована программа мероприятий, направленных на оптимизацию межличностных отношений в педагогическом коллективе образовательной организации.

Результаты исследований

Анализ результатов диагностического исследования показал, что только 4% педагогов указали, что психологический климат в коллективе на высоком уровне. По их мнению, каждый член коллектива привлекателен в нем, отношения реализуются позитивно, на положительной основе; в коллективе преобладает знание особенностей каждого, и члены коллектива стремятся к совместной активности, сотрудничеству, при этом беря на себя ответственность за поступки и действия. Преобладает в коллективе благоприятная атмосфера, и создаются возможности для развития каждого.

Большинство испытуемых (71% от общего числа педагогов) оценивают психологический климат в своем коллективе как средний. Согласно их оценкам, в коллективе преобладает ситуативность, неопределенность в выстраивании отношений, имеются знания об индивидуальных особенностях каждого, но не всегда учитываются при взаимодействии, что влечет за собой разрозненность коллектива, обособленность некоторых его членов, эмоциональную неустойчивость, неудовлетворенность климатом.

25% педагогов отметили, что психологический климат в коллективе на низком уровне и характеризуется отрицательными оценками эмоциональной составляющей в коллективе, отсутствием активности каждого в направлении совместных действий, игнорированием и нежеланием контактов. В числе характеристик внутриколлективной обстановки педагоги указывали «приспособленчество», «индивидуализм» и «равнодушие» со стороны коллег, а прослеживание нравственной составляющей позволило выявить преобладание враждебности, агрессивности в коллективе. Все перечисленное не позволяет педагогам данной группы чувствовать себя защищено, комфортно в педагогическом коллективе, что требует особого внимания.

Содержательный анализ полученных данных показывает, что в зоне положительного оценивания находятся эмоциональный и когнитивный компоненты психологического климата в коллективе. Хуже всего оценивается педагогами поведенческий компонент, который имеет не положительную направленность, а отрицательную. Это может означать, что в коллективе сложно реализуется сотрудничество, минимизируются совместные действия.

При обозначении характера межличностных отношений в педагогическом коллективе только 3% испытуемых отметили, что коллектив в целом ответственный, преобладает сотрудничество и взаимопомощь среди

коллег. 9% педагогов считают, что педагогический коллектив школы, несмотря на консерватизм в некоторых вопросах, все же целеустремленный, творческий и увлеченный профессией. Большинство испытуемых давали негативную оценку взаимоотношениям в коллективе. Так, 72% педагогов указали на преобладающий в коллективе индивидуализм и отчужденность в работе. Некоторые респонденты также выделяли приспособленчество, индивидуализм и равнодушие в качестве основных характеристик психологического климата.

Многие испытуемые при выполнении задания избегали крайних оценок и выбирали усредненные ответы, что позволяет указать на присутствие ситуативной увлеченности деятельностью, сменой пессимизма на оптимизм, сочетании пассивности и в некоторых случаях энтузиазма в коллективе, т.е. преобладает противоречивость, непостоянство по данной составляющей взаимоотношений.

На формирующем этапе эксперимента была разработана и апробирована программа мероприятий, направленных на оптимизацию межличностных отношений в педагогическом коллективе образовательной организации.

Цели программы: расширение спектра конструктивных поведенческих тенденций межличностного взаимодействия педагогов; снижение негативных поведенческих проявлений и конфликтных ситуаций в межличностном взаимодействии.

Задачи:

- развитие пластичности поведения, способности адекватного реагирования на различные жизненные ситуации;
- формирование способности к саморегуляции и выражению своего эмоционального состояния, самостоятельному принятию верных поведенческих решений в межличностных отношениях;
- развитие внимания и уважения друг к другу, социальных эмоций, социального доверия;
- формирование благоприятного психологического климата в педагогическом коллективе.

Программой предусмотрено 8 занятий по два часа каждое, частота проведения - раз в неделю.

Работа с педагогами в рамках программы осуществлялась по следующим направлениям:

- 1) профилактическое (информационно-просветительское), представляющее собой проведение семинаров;
- 2) коррекционно-развивающее направление, включающее в себя проведение тренинговых занятий;
- 3) индивидуальное психологическое консультирование педагогов.

Содержание блоков программы представлено в таблице 1.

Таблица 1- Содержание занятий по оптимизации межличностных отношений в педагогическом коллективе

№	Цель блока	Содержание блока
1.	Знакомство с понятием «психологический климат», ориентация на сплочение коллектива.	• семинар на тему «Формирование благоприятного психологического климата в педагогическом коллективе»; • семинар на тему «Скажи конфликтам нет»; • тренинговые упражнения на взаимопонимание, формирование бесконфликтного общения и доверия в общении.
2.	Приобретение навыков конструктивного взаимодействия в педагогическом коллективе	• тренинговые упражнения «Ты меня уважаешь», «Комплимент», «Музей обидных воспоминаний», «Хорошее настроение»; • диспут на тему «Способы саморегуляции в ситуации стресса» и др.
3.	Приобретение навыков саморегуляции и выражения своего эмоционального состояния	• семинар на тему «Саморегуляция эмоций» • тренинговые упражнения «Вспомни что-нибудь неприятное», «Вспомни неприятную ситуацию и расслабься», «Моя самооценка», «Лучик» и др.

Все обозначенные три блока включали тренинговые упражнения.

Тренинговые занятия начинались с разминки, во время которой педагоги произносили комплименты и пожелания друг другу, стараясь увидеть в друг друге только хорошее. А входящие в группу изолированные и отвергнутые неохотно включались в занятия.

На первом этапе, проводилась работа в группах, где каждый презентовал свое понятие «психологический климат». Каждая подгруппа составляла свое определение и презентовала его.

Проведение семинаров на темы: «Формирование благоприятного психологического климата в педагогическом коллективе», «Скажи конфликтам нет» позволило познакомить коллектив педагогов с понятием

«психологический климат», продемонстрировать особенности формирования психологического климата в педагогическом коллективе, рассмотреть основные приемы и методы развития благоприятного психологического климата, предполагающие воздействие на педагогический коллектив непосредственно через них самих, через организацию их совместной деятельности. Упражнения были направлены на развитие сплоченности, гармонизацию взаимоотношений в коллективе.

На втором этапе проводились занятия, направленные на приобретение навыков конструктивного взаимодействия в педагогическом коллективе. Нами был организован диспут на тему «Способы саморегуляции в ситуации стресса», в ходе которого педагоги разделились на две команды, каждая из них защищала свою точку зрения относительно наиболее эффективного способа саморегуляции. Цель данного этапа показать, на сколько, важно уметь применять методы саморегуляции и как они важны для создания благоприятного климата в коллективе в целом. Также педагогам было предложено обсудить непростые вопросы, касающиеся конфликтов, происходящих в коллективе.

На третьем этапе проводилась индивидуальная работа с каждым педагогом, в ходе которой педагогами приобретались навыки саморегуляции и выражения своего эмоционального состояния. Главной целью выступало развитие мотивации участников к созданию благоприятного психологического климата в коллективе через понимание необходимости приобретения навыков саморегуляции.

В конце каждого занятия проводилась рефлексия занятия, качественная оценка проведенного занятия каждым педагогом. Система самооценивания была представлена в виде эмоциональной и смысловой шкал.

Анализ результатов реализации данной программы позволяет утверждать, что в педагогическом коллективе данной образовательной организации наметилась тенденция к оптимизации взаимоотношений: у педагогов отмечается широкий спектр конструктивных поведенческих изменений в межличностных контактах, нейтрализация негативных поведенческих проявлений и конфликтных ситуаций; обозначается пластичность поведения, саморегуляция эмоционального состояния; констатируется проявление внимания, уважения, эмпатии к членам коллектива, социальное доверие, повышение уровня взаимопонимания, сплоченности коллектива.

Выводы

Таким образом, результаты проведенного исследования позволяют утверждать, что реализация комплексной программы, направленной на расширение спектра конструктивных поведенческих тенденций межличностного взаимодействия педагогов и снижение негативных поведенческих проявлений и конфликтных ситуаций в межличностном взаимодействии, позволяет оптимизировать психологический климат в педагогическом коллективе образовательной организации.

Список литературных источников

1. Anikeeva N.P. Uchitelyu o psihologicheskom klimate v kollektive. - Moskva: ARTEL', 2021. - 196 p.
2. Kayuda G.P. Social'no-psihologicheskij klimat shkol'nogo kollektiva // Srednee professional'noe obrazovanie, 2020. - № 12, pp. 57-59.
3. Mihajlov A.S. Social'no-psihologicheskij klimat kak faktor sovmestnoj deyatel'nosti. – Kursk, 2018. – 216 p.
4. Tolkacheva S.G. Rabota s pedagogicheskimi kadrami: planirovanie, metody i formy organizacii // Shkol'nye tekhnologii, 2022. - № 4, pp. 97-106.

МРНТИ: 15.31.31

**Л.А. Емельянова, кандидат психологических наук,
доцент кафедры психологии и педагогики
Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ
462403, Орск, Россия**

Особенности психолого-педагогического сопровождения развития детского коллектива младших школьников

Түйіндеме. Бұл мақала бастауыш сынып оқушыларының балалар ұжымын дамытуды психологиялық-педагогикалық қолдау мәселесін талдауға арналған. Бастауыш мектепте балалар ұжымын дамытудың тән ерекшеліктері ашылды. Эмпирикалық зерттеу барысында бастауыш сынып оқушыларының балалар ұжымын дамытуды психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі міндеттері зерттелді.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу проблемы психолого-педагогического сопровождения развития детского коллектива младших школьников. Раскрыты характерные особенности развития детского коллектива в начальной школе. В ходе эмпирического исследования были изучены основные задачи психолого-педагогического сопровождения развития детского коллектива младших школьников.

Abstract. This article is devoted to the analysis of the problem of psychological and pedagogical support for the development of the children's collective of younger schoolchildren. The characteristic features of the development of the children's collective in primary school are revealed. In the course of an empirical study, the main tasks of psychological and pedagogical support for the development of the children's collective of younger schoolchildren were studied.

Түйін сөздер: ұжым, балалар ұжымы, бастауыш мектеп жасы, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу.

Ключевые слова: коллектив, детский коллектив, младший школьный возраст, психолого-педагогическое сопровождение.

Key words: collective, children's group, primary school age, psychological and pedagogical support.

Введение

Человеческая личность формируется и развивается в тесной взаимосвязи с окружающей социальной средой, в частности, с коллективом.

Процесс социализации начинается с первых дней жизни и продолжается на протяжении всего детства и юности. Особое значение приобретает младший школьный возраст, когда дети впервые сталкиваются с организованной учебной деятельностью и взаимодействием в классе [1].

Когда ребенок вступает в коллектив, он сталкивается с новыми правилами, нормами и стандартами поведения. Он вынужден учиться адаптироваться к условиям школьной жизни, осваивать навыки общения и сотрудничества. Это важный этап, на котором формируются первые представления о взаимодействии с другими людьми.

Коллектив оказывает значительное влияние на развитие личности. Он формирует модели поведения, систему ценностей и убеждения. Взаимодействуя с другими учениками, ребенок приобретает важные социальные навыки, такие как сотрудничество, лидерство, разрешение конфликтов и поддержание дружеских отношений.

С учетом вышеизложенного проблема психолого-педагогического сопровождения развития детского коллектива очень актуальна.

Социализация и развитие личности происходят в тесной взаимосвязи с коллективом. Чем раньше ребенок начнет активно взаимодействовать с другими детьми, тем лучше будут развиваться его социальные навыки и адаптивные способности. Задача взрослых заключается в создании условий, обеспечивающих положительный опыт взаимодействия и помогающих каждому ребенку раскрыть свой потенциал [2].

Теоретически природа детского коллектива обоснована в работах ученых С.Т. Шацкого, В.А. Сухомлинского, И.П. Иванова, Т.Е. Конниковой, А.Т. Куракина, Л.И. Новиковой и др.

Младший школьный возраст — это особенный возраст, в котором происходит изменения отношений ребенка с окружающими его людьми (Л.С. Выготский, Л.И. Божович, В.С. Мухина, Д.Б. Эльконин и др.). Его индивидуальное поведение может быть сформировано в коллективной жизни. Главное значение для формирования личности ребенка имеет коллектив, который формирует социальную направленность школьника. Одной из главных задач школы является сформированность коллектива учащихся.

Формирование классного коллектива в начальной школе необходимо не только для эффективной адаптации и социализации младших школьников. А также для получения лучших результатов обучения, развития и воспитания. Поскольку в сформированном сплоченном классном коллективе на более высоком уровне будет осуществляться любая деятельность, в том числе учебная.

Формирование классного коллектива в младшем школьном возрасте имеет ряд особенностей: осуществляется через обучение, воспитание, общение, практическую совместную деятельность; особую роль играет учитель начальных классов, как значимый взрослый в данном возрастном периоде; классный коллектив является благоприятной средой для

стимулирования учебной мотивации, развития, воспитания, формирования личности школьника [3]. Все выше сказанное и определяет актуальность нашего исследования.

Объект и методика

Цель нашего исследования раскрыть сущность и содержание психолого-педагогического сопровождения развития детского коллектива младших школьников. В исследовании приняли участие ученики начальных классов общеобразовательной школы г. Орска.

В соответствии с целью нашего исследования мы спроектировали программу опытно-экспериментальной работы:

- 1) проведение первичной диагностики с целью определить особенности развития детского коллектива;
- 2) в рамках психолого-педагогического сопровождения разработать и провести коммуникативные тренинги на развитие детского коллектива;
- 3) проведение повторной диагностики с целью определить эффективность проведенной работы.

Для диагностики социального статуса членов группы применили метод социометрии (Дж. Морено) и методику «Наша группа» (О.И. Мотков). Эти методики позволяют изучить структуру межличностных отношений в группе, степень сплоченности, разобщенности в группе.

Отношение к совместной деятельности изучалось через индекс групповой сплоченности Сисшора. Методика позволяет изучить согласие в группе, степень удовлетворения потребностей ребенка в группе.

Для оценки психологического климата и оценки степени удовлетворенности школьниками различными сторонами жизни коллектива мы использовали методику «Наши отношения» (составлена Л.М. Фридман).

Кроме диагностических методик была проведена беседа с классным руководителем данного класса. Цель беседы изучить опыт работы педагога по формированию детского коллектива и межличностных отношений в данном классе.

Результаты исследований

В целом, заявленные методики позволили изучить особенности детского коллектива младших школьников. Так, статус «звезды» получили 10 % от общего количества испытуемых. А к статусу «пренебрегаемые» были отнесены 22,5 %. По методике Моткова высокий уровень сплоченности составил 10%, средний уровень – 58,5 %, низкий – 31,5 %.

По методике Сисшора преобладает средний уровень сплоченности (45 %) и уровень ниже среднего (31,5 %).

По методике Фридмана также преобладает средний (63 %) и низкий уровень удовлетворенности коллективом (27 %). Высокий уровень составил всего 10 %.

Таким образом, обобщив результаты по всем проведенным методикам, мы видим, что преобладает средний уровень по всем показателям. И показатели низкого уровня довольно тоже высоки.

Все это указывает на необходимость проведения специальной коррекционно-развивающей работы по развитию детского коллектива.

Следующий этап – формирующий, на котором мы реализовали программу психолого-педагогического сопровождения развития детского коллектива.

В разработанной программе психолого-педагогического сопровождения мы выделили 3 направления работы.

1. Направление «психолог – учитель». В рамках данного направления были даны рекомендации по созданию условия для развития детского коллектива как во внеурочной, так и в рамках урочной деятельности.

2. Направление «психолог – родители» включало в себя просветительскую работу. Были организованы и проведены родительские собрания по вопросам психологии детского коллектива, развития коммуникативных навыков у детей.

3. Направление «психолог – дети» включало проведение тренинговых занятий. Именно коммуникативные тренинги выступают основной формой организации работы по развитию детского коллектива.

В качестве основных форм работы выступили психологические тренинги, психологические занятия, беседы, игры-путешествия, игры на сплочение классного коллектива, классные собрания, все это оказало помощь педагогу-психологу и учителю начальных классов по созданию классных традиций и сплочению классного коллектива в начальной школе.

После проведения формирующего этапа исследования мы провели повторную диагностику.

Мы видим позитивные изменения по результатам диагностики по всем методикам. Увеличился процент благоприятных социометрических статусов. Так показатель статуса «звезды» повысился до 18 %. Статус «предпочитаемые» увеличился до 22,5 %. Часть детей смогли раскрыться в ходе формирующего эксперимента. Смогли проявить свои лидерские способности. Что в итоге и позволило им получить статус «звезда».

Увеличился процент удовлетворенностью группой (высокий уровень увеличился до 20 %). Индекс групповой сплоченности тоже возрос. Высокий уровень сплоченности составил 18 % от всей выборки. А низкий уровень снизился до 10 %. Преобладает средний уровень групповой сплоченности.

Полученные результаты на контрольном этапе позволяют сделать определенный вывод о возросшем уровне культуры межличностных отношений. Это говорит об эффективности проведенной программы по развитию детского коллектива. В классе сформировалась достаточно положительная атмосфера, дети учатся поддерживать друг друга, проявляют эмпатию и сочувствие, взаимопомощь и взаимовыручку. Снизились негативные проявления по отношению к друг другу. Сократилось и количество конфликтных ситуаций. В целом, оптимизировались межличностные отношения в коллективе. Но работа не должна

останавливаться. Необходимо и дальше создавать условия для дальнейшего развития детского коллектива.

Выводы

Таким образом, формирование классного коллектива является важнейшим фактором социализации школьника. Период начального общего образования является сензитивным периодом формирования коллективов обучающихся младшего школьного возраста. Классный руководитель, как значимый взрослый, в начальной школе имеет особое значение в данном процессе, поскольку имеет возможность в формировании классных коллективов как в учебной, так и во внеурочной деятельности.

В качестве основных задач психолого-педагогического сопровождения развития детского коллектива младших школьников мы выделили такие, как:

- повысить привлекательность межличностного общения в классе для школьников;
- повысить уровень групповой сплочённости, способствовать построению позитивных межличностных отношений в классе;
- развивать коммуникативные особенности личности, формировать навыки коммуникации и саморегуляции в процессе коммуникации.

Проведенная программа психолого-педагогического сопровождения развития детского коллектива младших школьников показала свою эффективность.

Список литературных источников

1. Kamakina, O.Ju. Osobennosti formirovaniya klassnogo kollektiva v nachal'noj shkole // ANI: pedagogika i psihologija. – 2021. – №3 (36). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-formirovaniya-klassnogo-kollektiva-v-nachalnoy-shkole>
2. Kolominskij, Ja.L. Psihologija detskogo kollektiva: sistema lichnyh vzaimootnoshenij / Ja.L. Kolominskij. M.: Prosveschenie, 2004. – 268 с. – ISBN 978-5-534-00249-2.
3. Lisitsyn, Ju. V. `Etapy i psihologicheskie mehanizmy formirovaniya detskogo kollektiva (teoreticheskij aspekt) // Vestnik nauki. 2019. №5 (14). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/etapy-i-psihologicheskie-mehanizmy-formirovaniya-detskogo-kollektiva-teoreticheskiy-aspekt>

**А.А. Катеринина, доцент кафедры психологии и педагогики,
Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ
462403, Орск, Россия**

Психологические проблемы общения у подростков с девиантным поведением

Түйіндеме. Бұл мақалада девиантты мінез-құлық бар жасөспірімдердегі қарым-қатынастың психологиялық мәселелерін зерттеу ұсынылған. Атап айтқанда, осындай мінез-құлық бар жасөспірімдерде элеуметтік құзыреттілікті қалыптастыруды зерттеу нәтижелері ұсынылған. Эксперименттік зерттеу нәтижелері бойынша элеуметтік құзыреттілікті қалыптастыруға бағытталған Бағдарламаны іске асыру құрдастарымен ынтымақтасу, өзін таныстыру және өзінің эмоционалдық жай-күйін және айналасындағы адамдарды түсіну, жанжалды жағдайларға барабар жауап беру, өзін бақылау, сондай-ақ өзара іс-қимылға сенімділік дағдыларын жақсартуға ықпал ететіні анықталды.

Аннотация. В данной статье представлено исследование психологических проблем общения у подростков с девиантным поведением. В частности, представлены результаты исследования формирования социальной компетентности у подростков с таким поведением. По результатам экспериментального исследования установлено, что реализация программы, направленной на формирование социальной компетентности, способствует улучшению навыков умения сотрудничать со сверстниками, умения презентовать себя и понимать свое эмоциональное состояние и окружающих людей, адекватно реагировать на конфликтные ситуации, контролировать себя, а также приобрести уверенность во взаимодействии.

Abstract. This article presents a study of the psychological problems of communication in adolescents with deviant behavior. In particular, it presents the results of a study of the formation of social competence in adolescents with such behavior. Based on the results of the experimental study, it was found that the implementation of a program aimed at the formation of social competence contributes to improving the skills of cooperation with peers, the ability to present oneself and understand one's own emotional state and the emotional state of others, the ability to respond appropriately to conflict situations, and the ability to control oneself, as well as to gain confidence in interaction.

Түйін сөздер: девиантты мінез-құлық, элеуметтік құзыреттілік, көпшілдік, қарым-қатынастағы өзін-өзі бақылау.

Ключевые слова: девиантное поведение, социальная компетентность, общительность, самоконтроль в общении.

Key words: deviant behavior, social competence, sociability, and self-control in communication.

Введение

Современная реальность предъявляет высокие требования к молодежи, заставляя их быстро адаптироваться к изменениям. Общество ожидает от молодых людей умения организовывать себя, стремления к постоянному развитию, повышению уровня социальной компетентности. В результате таких требований возрастает вероятность того, что некоторые из них могут

столкнуться с трудностями в адаптации и проявлять различные виды отклоняющегося поведения.

Под девиантным (отклоняющимся) поведением подразумевают социальное поведение, которое не соответствует установленным в обществе нормам. Особенно остро такое поведение наблюдается в возрасте от 11 до 16 лет. Подростки, склонные к девиантным формам поведения, представляют группу повышенного социального риска, так как у них нарушена способность к нормальному общению.

Стоит отметить, что ведущей деятельностью в подростковом возрасте является общение, которая определяет все новообразования, в том числе и чувство взрослости. Одной из важных черт выстраивания коммуникаций в этом возрасте является межличностное взаимодействие, а именно общение в компании сверстников. Соответственно от того, какие взаимоотношения выстроены у подростка со сверстниками и взрослыми, зависит и его социальная компетентность.

Формирование социальной компетентности важный процесс социализации подростков с девиантным поведением, в котором требуется помощь со стороны всех участников психолого-педагогического взаимодействия. Сформированные коммуникативные навыки помогут подростку найти свое место в жизни и укрепят его социальные связи. Поэтому важно и необходимо проводить работу по развитию социальной компетентности подростков с девиантным поведением.

Объект и методика

С целью изучения особенностей общения подростков с девиантным поведением нами было организовано опытно-экспериментальное исследование. Работа с учащимися проводилась на базе МОАУ СОШ № 6 г. Орска. В исследовании приняли участие 16 подростков в возрасте 13-16 лет, состоящих на внутришкольном учете.

Диагностическое исследование было направлено на изучение склонности к отклоняющему поведению (опросник «Склонность к девиантному поведению» (А.Н. Орел)), уровень социальной компетентности (методика «Шкала социальной компетентности» (А.М. Прихожан)), уровень общительности и самоконтроля в общении у подростков с девиантным поведением (тест «Оценка уровня общительности» (В.Х. Ряховский) и методика «Самоконтроль в общении» (М. Снайдер)).

С целью повышения социальной компетентности подростков с девиантным поведением, мы разработали и апробировали на практике коррекционно- развивающую программу.

Результаты исследований

На констатирующем этапе у исследуемой группы подростков с девиантным поведением были выявлены низкий уровень проявления общительности, самоконтроля, организованности, интереса к социальной жизни, что характеризуется трудностями в установлении контактов с людьми и низким уровнем социальной компетентности.

Так у всех 16 человек (100%) наблюдается выраженность склонности противопоставления собственных норм ценностей групповым. 100 % показатель также наблюдается по шкале склонность к аддиктивному поведению, что проявляется в предрасположенности респондентов к уходу от реальности посредством изменения своего психического состояния, о склонностях к иллюзорно-компенсаторному способу решения личностных проблем. По шкале склонность к насилию были получены такие результаты: у 37,5 % (6 человек) присутствует наличие агрессивных тенденций. У 62,5 % (10 человек) наблюдается агрессивная направленность личности во взаимоотношениях с другими людьми, склонность решать проблемы посредством насилия, тенденция использовать унижение партнера по общению как средство стабилизации самооценки, наличие садистических тенденций. Результаты, полученные по шкале волевого контроля эмоциональных реакций, говорят на о том, что у 100 % испытуемых (16 человек) диагностируется слабость волевого контроля эмоциональной сферы. Наличие деликвентных тенденций и низкий социальный контроль выявлены у 50 % (8 человек) респондентов. Остальные 50 % (8 человек) показали результаты в диапазоне выше 60 Т-баллов, что свидетельствует о высокой готовности к реализации деликвентного поведения.

В нашей выборке 100% подростков с девиантным поведением имеют отставание в развитии социальной компетентности, так как их значение попадает в зону от – 0,6 до – 1. Данные по отдельным субшкалам – «самостоятельность», уверенность в себе», «отношение к своим обязанностям, развитие общения, организованность и интерес к социальной жизни – также свидетельствуют об их несформированности.

Как показывают данные у 12,5 % подростков с девиантным поведением выявлен средний уровень общительности, что проявляется в замкнутости, неразговорчивости, неумению устанавливать контакты с новыми людьми. 87,5 % респондентов имеют низкий уровень общительности, что выражается в явной некоммуникабельности.

Большинство подростков – 81,25 % (13 человек) с девиантным поведением имеют низкий уровень самоконтроля, что проявляется в принципиальности и прямолинейности в общении с окружающими. И 18,75 % (3 человека) показали средний уровень самоконтроля в общении.

Анализ результатов диагностического исследования показал, что затруднения в общении в подростковом возрасте влекут за собой возникновения чувства одиночества, проявлению девиаций и нарушениям во взаимодействии как со взрослыми, так и со сверстниками. Это проявляется, прежде всего, в неспособности конструктивно выстраивать коммуникацию с людьми. Подростки становятся конфликтными, агрессивными. Они не умеют выражать свои чувства и принимать критику, не уверены в себе и в своем поведении.

На формирующем этапе исследования нами была разработана и апробирована на практике программа мероприятий, направленных на

развитие социальной компетентности подростков с девиантным поведением. Программа рассчитана на 14 занятий по 45 минут каждое; на занятиях использовались различные приемы формирования социальной компетентности: групповые беседы, демонстрационно-ролевые игры, групповые тренинговые упражнения.

После проведения формирующего этапа исследования, средние показатели склонности подростков к отклоняющемуся поведению снизились до уровня социально-психологического норматива. При чем это касается всех шкал. Если говорить об индивидуальных показателях, то следует отметить следующее:

- только у 6 человек наблюдается выраженность склонности противопоставления собственных норм ценностей групповым, что говорит о том, что результаты по шкале склонности к преодолению норм и правил не изменились у них.

- показатели по шкале склонность к аддиктивному поведению также изменились. Только 2 человека показали предрасположенность к аддиктивному поведению.

- по шкале склонности к реализации саморазрушающего поведения, как до, так и после реализации коррекционно-развивающей программы наблюдается отсутствие проявления данной склонности, отсутствие тенденции к соматизации тревоги, склонности к реализации комплекса вины в поведенческих реакциях.

- по шкале склонность к агрессии и насилию высокие показатели были выявлены только у 4 человек, что свидетельствует о склонности решать проблемы посредством насилия и агрессии. Также необходимо отметить, что у 5 человек диагностировали на контрольном этапе отсутствие выраженности к агрессивным тенденциям.

- результаты, полученные по шкале волевого контроля эмоциональных реакций, говорят на о том, что 9 человек на контрольном этапе исследования показали склонность к тенденции управлять своими эмоциями в поведении. Что может, безусловно, свидетельствовать о положительном влиянии проведенной работы.

- наличие деликвентных тенденций и низкий социальный контроль на контрольном этапе исследования выявлены лишь у 1 человека, а у 10 отсутствует совсем тенденция к деликвентному поведению.

Динамика в показателях социальной компетентности у подростков с девиантным поведением очевидна. У 11 человек из 16 показатель достиг социально-психологического норматива по шкалам: «самостоятельность», «уверенность в себе», «отношение к своим обязанностям», «развитие общения», «развитие произвольности», «интерес к социальной жизни». Что также подтверждает о положительной динамике формирования социальной компетентности у подростков с девиантным поведением после проведения формирующего этапа. И только 5 человек с девиантным поведением имеют отставание в развитии социальной компетентности.

Большое внимание при реализации коррекционно – развивающей программы по формированию социальной компетентности у подростков с девиантным поведением мы уделяли коммуникативным знаниям, умениям, навыкам. После проведения формирующего этапа у подростков с девиантным поведением показатель низкого уровня общительности уменьшился с 87,5% до 31,25% и увеличился по среднему уровню общительности с 12,5 % до 62,5 %. И у 6,25% подростков с девиантным поведением появился показатель уровня выше среднего, что свидетельствует о том, что респондентов сформировались знания о выстраивании коммуникаций без конфликтов и агрессии.

И, наконец, еще один важный компонент социальной компетентности – самоконтроль в общении. Подростки с девиантным поведением научились гибко реагировать на изменение ситуаций, что сказывается на высоком уровне самоконтроля в общении. Этот показатель увеличился по шкале высокого уровня с 0% до 12,5%, среднего уровня – с 18,5% до 68,75. При этом количество подростков с девиантным поведением, у которых наблюдался низкий уровень самоконтроля в общении снизился с 81,25% до 18,75.

Выводы

Результаты контрольного этапа исследования показали положительную динамику. Подростки с девиантным поведением, в рамках программы по формированию социальной компетентности отработали навыки умения сотрудничать со сверстниками, умения презентовать себя и понимать свое эмоциональное состояние и окружающих людей, адекватно реагировать на конфликтные ситуации, контролировать себя, а также приобрели уверенность во взаимодействии, что говорит о формировании социальной компетентности подростков с девиантным поведением.

Список литературных источников

1. Abenova, I.A. Characteristics of the concept of "social competence" / I.A. Abenova // Bulletin of Science and Education. - No. 10 (113). - Part 1. - 2021. - Pp. 68-71.
2. Vilenskaya, G.A., Lebedeva, E.I., Ulanova, A.Yu. Social Competence of Adolescents: The Role of Social Cognition and Behavior Control / G.A. Vilenskaya, E.I. Lebedeva, A.Yu. Ulanova // Bulletin of the Peoples' Friendship University of Russia. Series: Psychology and Pedagogy. - Volume: 20. - No. 3. - 2023. - Pp. 588-608.
3. Efanova, M.I. Social and psychological features of adolescents prone to deviant behavior / M.I. Efanova // Actual problems of combating crimes and other offenses. - No. 21-2. - 2021. - Pp. 87-89.
- Maslova, I.V. Problems of Deviant Behavior of Teenagers / I.V. Maslova // Technologies of Education. - No. 2 (12). - 202

**А.А. Катеринина, доцент кафедры психологии и педагогики,
Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ
462403, Орск, Россия**

Личность в цифровом пространстве: психологический аспект

Түйіндеме. Бұл мақалада цифрлық кеңістіктің тұлғаның қалыптасуына әсері туралы зерттеу ұсынылған. Тұлғаның цифрлық сәйкестігін және оны зерттеу әдістерін қолдану мүмкіндігін зерттеу тәсілдеріне теориялық талдау жасалады.

Аннотация. В данной статье представлено исследование влияния цифрового пространства на формирование личности. Дан теоретический анализ подходов к изучению цифровой идентичности личности и возможности использования методов ее исследования.

Abstract. This article presents a study of the influence of digital space on the formation of personality. It provides a theoretical analysis of approaches to studying digital identity and the possibility of using methods for its research.

Түйін сөздер: сандық сәйкестілік, виртуалды орта, сандық кеңістік.

Ключевые слова: цифровая идентичность, виртуальная среда, цифровое пространство.

Key words: digital identity, virtual environment, digital space.

Введение

Современный мир претерпевает значительные изменения в общественных отношениях благодаря широкому проникновению цифровых технологий. Люди разного возраста проводят значительную часть своей жизни в виртуальном мире, взаимодействуя с окружающими через социальные сети, мобильные приложения и интернет-сервисы. Этот процесс оказывает значительное влияние на формирование личности, способы восприятия себя и окружающих, коммуникативные процессы, а также на психоэмоциональное состояние индивида.

Сегодня Интернет стал неотъемлемой частью повседневной реальности, влияющей на наше восприятие мира, общение, работу и самоидентификацию. Именно поэтому понятие личности в цифровом пространстве приобретает особое значение, охватывая широкий спектр вопросов, связанных с идентичностью, приватностью, социальным взаимодействием, этическим поведением и юридическими нормами.

Цель данной статьи — рассмотреть объект и методы исследований, направленных на понимание психологических процессов, происходящих в цифровом пространстве, а также определить ключевые направления дальнейших научных изысканий.

Объект и методика

Объектом исследования являются личность в цифровом пространстве, рассматриваемая как система динамических характеристик, возникающих и проявляющихся в ходе взаимодействия человека с интернет-ресурсами и

различными формами виртуальной коммуникации. Под данным объектом понимается комплекс проявлений личности, обусловленных особенностями виртуального пространства и интерактивных технологий, используемых человеком ежедневно.

Результаты исследований

Личность в цифровом пространстве рассматривается, прежде всего, через понятие «цифровая идентичность», под которой понимается феномен, связанный с восприятием и отражением личности в цифровом пространстве. В научной литературе можно встретить несколько подходов к трактовке данного понятия.

Одним из них является формальный подход, раскрывающий цифровую идентичность как сумму представлений о личности, сформированных на основе данных, собираемых о человеке в интернете. Эти данные могут возникать:

- за счёт информации, которую сам человек размещает в цифровом пространстве (фотографии, публикации, комментарии и прочее);
- на основании данных, полученных государственными структурами и коммерческими компаниями (личные данные, финансовые транзакции, перемещения и прочее);
- путём анализа пользовательской активности (выборов, предпочтений, поведения на сайтах и прочее).

Безусловно, такой подход отражает внешний взгляд на человека, но не затрагивает внутреннюю природу самой личности, её самосознание и самоощущение, оставляя проблему идентичности неразрешенной.

Второй – содержательный подход – определяет цифровую идентичность как внутреннее осознание и проживание собственной компетентности, уникальной идентификации и принадлежности к цифровому миру. Здесь важным элементом являются переживания, ценностные ориентации и умения полноценно действовать в цифровом пространстве. Данный подход подчеркивает важность понимания себя в контексте цифровой среды, подчеркивая ценность человеческой деятельности и её результатов в виртуальном мире.

Интегративный подход подразумевает расширенное понимание цифровой идентичности, сочетающее внешние и внутренние факторы, где предлагается рассматривать цифровую идентичность как синтез двух составляющих:

1. Реальное Я: личностные качества, ценности, убеждения, жизненный опыт, приобретенные ранее.
2. Виртуальное Я: образ, созданный и демонстрируемый в цифровом пространстве, интегрированный с технологической средой.

Такое понимание согласуется с позицией Л. Соловьёвой, согласно которой цифровая идентичность представляет собой единство реального и виртуального миров, где обе составляющие дополняют друг друга.

Важно заметить, что цифровые технологии предоставляют уникальную возможность для проявления индивидуальности каждого человека. Однако они также вносят свои особенности в процесс развития личности.

Так, например, виртуальная среда позволяет человеку создать собственный идеальный образ, представляя лучшие качества и достижения. Это формирует завышенную самооценку, особенно у молодых поколений, которые воспринимают лайки и подписки как подтверждение значимости и успешности. Тем не менее, чрезмерная зависимость от внешнего одобрения может приводить к тревожности и неуверенности в себе вне контекста онлайн-пространства, что сказывается на самореализации и самооценки особенно в подростковом возрасте.

Несмотря на кажущуюся доступность связи, постоянное пребывание в сети иногда усиливает ощущение одиночества и отчуждения. Отсутствие живого контакта с близкими людьми приводит к эмоциональному выгоранию и депрессии. Некоторые исследования показывают увеличение числа случаев суицидальных мыслей среди подростков, зависимых от гаджетов и погруженных исключительно в виртуальное общение.

Распространение культуры фотографирования самого себя («селфи») свидетельствует о стремлении подчеркнуть собственную уникальность и привлекательность. Такое поведение нередко ассоциируется с признаками нарциссизма, характеризующегося завышенной самооценкой, эгоцентризмом и потребностью в постоянном восхищении. Избыточное увлечение созданием и публикацией изображений может стать симптомом внутренней неудовлетворенности и психологической нестабильности.

Кроме того, чрезмерное использование мобильных устройств и интернет-технологий ведет к возникновению серьезных психологических расстройств, таких как игромания, интернет-зависимость и зависимость от социальных сетей. Человек теряет контроль над своим временем, испытывает трудности в концентрации внимания и выполнении повседневных обязанностей. У детей младшего возраста чрезмерное пользование гаджетами отрицательно сказывается на развитии когнитивных функций, зрительном восприятии и моторике рук.

Исследование личности в цифровом пространстве предполагает применение различных методов, направленных на выявление закономерностей и индивидуальных различий в поведении пользователей интернета. Среди основных методов можно использовать: Качественные методы:

- 1) Наблюдения за деятельностью пользователей в виртуальном пространстве позволяют фиксировать частоту и характер взаимодействия с сайтами, приложениями и сервисами. Метод наблюдения используется как прямое наблюдение (исследователь непосредственно наблюдает за действиями пользователя), так и косвенное (анализ метаданных и статистики).

2) Интервью помогают выявить личное мнение респондентов относительно влияния интернета на их внутренний мир, мотивацию и удовлетворение жизнью. Опросники используются для сбора количественных данных о предпочтениях, уровне удовлетворенности, чувствах комфорта или дискомфорта в цифровом пространстве.

3) Анализ контента. Анализ публикаций, комментариев, фотографий и других материалов, созданных пользователями, даёт возможность оценить тенденции в культуре потребления и производства цифрового контента, раскрыть смыслообразующие мотивы и цели такого поведения.

4) Психометрические тесты. Использование специализированных тестов позволяет измерять степень вовлеченности в интернет-деятельность, склонность к риску, наличие признаков интернет-зависимости, уровень тревожности и депрессивности.

5) Экспериментальные методы. Эксперименты позволяют проверить гипотезы о влиянии конкретных факторов (например, продолжительность пребывания в сети, частота проверки уведомлений) на настроение, работоспособность и продуктивность пользователей.

6) Статистический анализ. Статистика применяется для выявления корреляционных связей между показателями (например, количеством проведенного времени в сети и уровнем стресса), построения моделей регрессии и прогнозирования возможных последствий длительного нахождения в цифровом пространстве.

Выводы

Изучение личности в цифровом пространстве открывает перспективные пути изучения человеческого поведения и внутренних состояний, обусловленных активным использованием цифровых технологий. Современные методы исследования обеспечивают возможность комплексного анализа взаимосвязей между характеристиками личности и влиянием виртуальной среды.

Чтобы минимизировать негативное воздействие цифрового пространства на психику человека, важно развивать соответствующие механизмы саморегуляции и адаптации, а именно:

- устанавливать четкие границы пользования технологиями, ограничивать количество времени, проводимого в соцсетях и играх;
- осознавать разницу между виртуальным миром и реальностью;
- повышать культурный и интеллектуальный уровень;
- поддерживать баланс между личным общением и онлайн-коммуникацией;
- обращаться за поддержкой к специалистам-психологам.

Дальнейшие научные усилия в области цифровой идентичности личности должны быть сосредоточены на разработке эффективных подходов к диагностике и коррекции негативного влияния цифровых технологий на здоровье и благополучие человека, поскольку цифровой мир создает как

уникальные возможности для самовыражения и познания нового, так и серьезные угрозы для психического здоровья и благополучия личности.

Список литературных источников

1. Dvoynikova E. Yu. Features of the Influence of Digitalization on Personal Development: A Review / E. Yu. Dvoynikova, E. D. Minibaeva, K. D. Fedotenko // World of Science. Pedagogy and Psychology. — 2024. — Vol. 12. — No. 6.
2. Luchinkina I.S., Blazhkun Z.V., Boriskina T.V., Malyuzhenko P.A. Personality in the Digital Space // Humanities. - 2023. - No. 3 (63).
3. Shneider L. B., Symanuk V. V. User in the Information Environment: Digital Identity Today // Psychological Research. - 2017. Vol. 10. - No. 52. [Electronic resource].

MRNTI 15.41.49

Pedagogical sciences and vocational education

Л.А.Данилко, студент группы 15ПМ-301, направления подготовки, психолого-педагогическое образование ФГБОУ ВО «Челябинский государственный университет», г.Челябинск, Россия

The Influence of Interpersonal Interactions and Emotional Regulation on the Formation of Socio-Emotional Competencies in Older Preschool Children

Түйіндеме. Мақалада ересек мектепке дейінгі жастағы балалардың әлеуметтік-эмоциялық құзыреттерін қалыптастыруға тұлғааралық өзара әрекет пен эмоциялық реттеудің әсері қарастырылады. Алдыңғы қатарлы отандық және шетелдік зерттеулерге сүйене отырып, эмоцияны реттеу, эмпатия мен әлеуметтік дағдыларды дамытуда отбасының, құрдастар арасындағы қарым-қатынастың және педагогикалық тәжірибелердің рөлі талданады. Алынған қорытындылар педагогтар мен ата-аналардың эмоциялық интеллект пен тұрақты әлеуметтік-эмоциялық құзыреттерді ерте жастан дамытуға жүйелі көзқарасты қолдануының қажеттілігін айқындайды.

Аннотация. В статье рассматривается влияние межличностного взаимодействия и эмоциональной регуляции на формирование социально-эмоциональных компетенций у детей старшего дошкольного возраста. На основе исследований ведущих отечественных и зарубежных учёных анализируется роль семьи, взаимодействия со сверстниками и педагогических практик в развитии эмоциональной регуляции, эмпатии и социальных навыков. Полученные выводы подчёркивают необходимость системного подхода со стороны педагогов и родителей к развитию эмоционального интеллекта и устойчивых социально-эмоциональных компетенций на ранних этапах детства.

Abstract. The article explores how interpersonal interactions and emotional regulation influence the formation of socio-emotional competencies in older preschool children. Drawing on leading domestic and foreign research, it analyses the role of family, peer relationships and pedagogical practices in shaping emotional regulation, empathy and social skills. The findings highlight the need for a systematic approach by educators and parents to develop emotional intelligence and sustainable socio-emotional competencies at an early age.

Түйін сөздер: элеуметтік-эмоциялық құзыреттер; эмоцияны реттеу; тұлғааралық өзара әрекеттесу; мектепке дейінгі жас; эмоциялық интеллект; тұлғалық даму; педагогикалық жағдайлар; отбасы және тәрбие

Ключевые слова: социально-эмоциональные компетенции; эмоциональная регуляция; межличностное взаимодействие; дошкольный возраст; эмоциональный интеллект; развитие личности; педагогические условия; семья и воспитание

Key words: socio-emotional competencies; emotional regulation; interpersonal interaction; preschool age; emotional intelligence; personality development; pedagogical conditions; family and upbringing

Introduction

The formation of socio-emotional competencies in older preschool children is a fundamental stage in personality development, which determines the success of subsequent socialisation and adaptation in society. In recent decades, research in developmental psychology, pedagogy, and neuroscience has increasingly emphasised the interconnection between interpersonal interactions and emotional regulation as key factors shaping socio-emotional skills in children. This article examines the influence of these processes, drawing on the works of leading domestic and foreign scholars — Irina Semizorova, Tatiana Chernigovskaya, Yulia Gippenreiter, Nikolai Kozlov, Lev Vygotsky, Larisa Obukhova, Mikhail Maksimov, Bruno Bettelheim, Christine Eliachéff, and others.

Research Results

The older preschool age (5–7 years) is characterised by the intensive development of the emotional sphere and social skills. According to L.S. Vygotsky, [5] a child's social development occurs through the internal assimilation of cultural norms and means of communication, which becomes possible through active interaction with adults and peers. Vygotsky [5] emphasised that the development of higher mental functions, including emotional regulation, takes place within the zone of proximal development, where an adult or a more competent peer guides and supports the child. This happens only if the adult or peer has found an internal resonance within the child.

Irina Semizorova, [2] in her research, highlights that the emotional sphere of older preschool children becomes more complex and conscious, with the development of a sense of duty, moral and intellectual feelings. She emphasises the need to foster in children the ability to recognise and name their emotions, as well as to understand the emotional states of others, which forms the basis of empathy and social competence. This means that formation should occur through active interaction with adults — through play, joint activities, and dialogue. In this respect, the parent/mentor/teacher must help, guide, and identify each emotion, assist in analysing it, and explain how to cope with feelings — both their own and the emotional reactions of others. Irina Nikolaevna stresses the importance of the preschool years as a critical period for establishing the foundations of psychosomatic health and underlines the necessity of shaping sustainable behavioural patterns aimed at caring for oneself, others, and nature.

Y.P. Gippenreiter, [1] one of the leading specialists in emotional development, regards emotional regulation as the ability to consciously manage one's emotions, which ensures appropriate behaviour in social situations and contributes to successful adaptation. She advises educators and parents to employ methods aimed at developing emotional intelligence, including articulating feelings, breathing exercises, and role-playing games.

It is important to note that healthy, neurotypical children from an early age possess an innate ability to form emotional intelligence — a system of skills that includes recognising and expressing their own emotions, understanding the feelings of others, and managing emotional reactions. These abilities play a crucial role in socialisation and further psycho-emotional development. They simply require slight guidance and adjustment.

At the same time, as the specialist points out, in children with autism spectrum disorders (ASD), such emotional mechanisms are significantly impaired. They generally do not demonstrate empathy in the conventional sense familiar to neurotypical people and encounter difficulties in identifying and interpreting both their own emotions and the emotional expressions of others.

In this regard, the professor suggests that teachers and parents working with neurotypical children should employ methods specifically directed at the active development of emotional intelligence. Among the most effective practices are: verbalising feelings, breathing exercises that promote emotional self-regulation, and role-playing games that allow children to rehearse various socio-emotional situations in a safe environment. These approaches foster the development of a conscious attitude towards emotions and empathetic perception.

Building on the work of Tatiana Chernigovskaya, [3] it should also be acknowledged that interpersonal interactions play a critically important role in the formation of the brain and thinking in preschool children. The brain develops not in isolation, but within the context of constant exchange with the social environment — through language, emotions, and joint activities. It is within this process that a child assimilates norms of thinking, learns to distinguish and interpret feelings, and masters cognitive and behavioural models.

However, as the professor of psychology emphasises, a child's personality development is influenced not only by social conditions but also by innate biological predispositions. Genes form the neurophysiological basis of individuality — temperament, level of emotional sensitivity, and speed of information processing — and thereby determine how receptive a child will be to certain external influences. Thus, the development of thinking and personality is the result of a complex interaction between heredity and environment: genes set the potential, while the interpersonal environment activates and directs its realisation. For this reason, high-quality communication and the emotional involvement of adults in a child's life acquire not only educational but also neuropsychological significance.

Interpersonal interactions during the older preschool years are the main source of social experience and emotional development. The family, as the primary

social environment, shapes a child's first models of emotional response and communicative behaviour. The emotional climate in the family, the style of upbringing, and the quality of communication with parents significantly influence the development of a child's emotional responsiveness and self-regulation.

In preschool institutions, interaction with peers becomes a key factor in the development of social skills. Conflicts, joint games, and group activities create situations in which children learn to demonstrate empathy, negotiate, and control their emotions and behaviour. N.I. Kozlov [4] stresses that children with well-developed emotional regulation are more successful in building interpersonal relationships and have a higher sociometric status within a group.

Christine Eliachéff and Bruno Bettelheim, in their works, highlight the importance of emotional support and creating a safe environment for children, where they can freely express their feelings and receive feedback. Such an environment fosters trust, openness, and the development of stable social bonds.

Emotional regulation is a complex of psychological processes that allows children to control and direct their emotional responses in accordance with social norms and situational demands. The development of this ability is a key condition for the formation of socio-emotional competencies.

L.F. Obukhova [6] identifies several stages in the development of emotional regulation in preschoolers: from spontaneous reactions to conscious control, the formation of self-help strategies, and the ability to predict the emotional consequences of one's actions. An important tool in this process is speech development, which enables children to verbalise their feelings and regulate them through inner dialogue.

M. Maksimov, in his research, underscores the role of pedagogical technologies aimed at developing emotional regulation, including play methods, art therapy, and emotional education techniques. He notes that systematic work on emotional regulation reduces levels of aggression, anxiety, and conflict among children.

Conclusion

The formation of socio-emotional competencies occurs at the intersection of interpersonal interaction and emotional regulation processes. Effective interaction with others requires a child to be able to recognise and understand the emotions of others as well as to control their own emotional reactions.

The research of Semizorova, [2] Chernigovskaya, and Gippenreiter [1] demonstrates that children with a high level of emotional regulation show better skills in cooperation, conflict resolution, and empathy. They adapt more easily to the demands of the social environment, display resilience to stress, and are highly motivated for social interaction.

Creating pedagogical conditions that support the development of emotional regulation and interpersonal skills is an important task for educational institutions. In particular, the use of play-based methods, drama activities, group projects, and emotional training fosters in children the ability to self-regulate and interact socially in an effective way.

Based on theoretical and empirical data, the following recommendations can be highlighted to support the formation of socio-emotional competencies in older preschool children:

Modelling emotionally literate behaviour by adults: parents and teachers should demonstrate openness in expressing emotions, discuss emotional situations, and show constructive ways of resolving conflicts. Developing emotional vocabulary and awareness: systematically introducing children to basic emotions, using games and exercises to recognise and verbalise feelings.

Creating a safe and supportive environment: an atmosphere of acceptance and respect fosters trust and emotional responsiveness, supported by personal example.

Teaching self-regulation strategies: introducing breathing exercises, mindfulness techniques, role-playing, and art therapy methods. Involving families in the educational process: organising joint activities, consultations, and training for parents on issues of emotional development and upbringing.

Thus, the influence of interpersonal interactions and emotional regulation on the formation of socio-emotional competencies in older preschool children is a complex and multifaceted process. Modern research and practical approaches, based on the works of scholars such as I. Semizorova, Y.P. Gippenreiter, T.V. Chernigovskaya, N.I. Kozlov, L.S. Vygotsky, L.F. Obukhova, M. Maksimov, B. Bettelheim, and C. Eliachéff, confirm the necessity of a systematic approach to developing emotional intelligence and social skills at an early age. Creating conditions for high-quality interpersonal interaction and the development of emotional regulation in both educational settings and families contributes to the formation of sustainable socio-emotional competencies in children, which are the foundation of their successful socialisation, psychological well-being, and personal growth.

List of references

1. Gippenreiter, Y.P. Emotional Intelligence in Childhood: Theory and Practice.
2. Semizorova, I. Emotional Development of Older Preschool Children.
3. Chernigovskaya, T.V. How the Child's Brain and Thinking are Formed.
4. Kozlov, N.I. Psychology of Emotional Development.
5. Vygotsky, L.S. Developmental Psychology and Learning.
6. Obukhova, L.F. Emotional Regulation in Children.

**Е.А. Бедыч, магистрант по специальности 7М01507 Математика НАО
«Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынұлы»**

**Т.В. Бедыч, к. т. н., ассоциированный профессор
Костанайский инженерно-экономический университет
им. М. Дулатова
Костанай, Казахстан**

Дистрибутивность в алгебраических системах с нестандартными операциями

Түйіндеме. Мақалада екі бинарлы операциясы бар алгебралық жүйелерде дистрибутивтілік қасиетінің орындалу шарттары зерттеледі. Коммутативтілік пен ассоциативтіліктің бар немесе жоқ барлық мүмкін комбинациялары қарастырылып, дистрибутивтіліктің бұл қасиеттерге әрқашан тікелей тәуелді еместігі анықталды. Жұмыстың жаңалығы барлық ықтимал жағдайларды жүйелеу мен өзара байланыстардың жалпы логикалық сызбасын құрудан тұрады.

Аннотация. В статье исследуются условия выполнения свойства дистрибутивности в алгебраических системах с двумя бинарными операциями. Рассмотрены все возможные комбинации наличия или отсутствия коммутативности и ассоциативности и установлено, что дистрибутивность не всегда напрямую зависит от данных свойств. Новизна работы заключается в систематизации всех возможных ситуаций и построении общей логической схемы взаимосвязей.

Abstract. The article examines the conditions under which the distributive property holds in algebraic systems with two binary operations. All possible combinations of the presence or absence of commutativity and associativity are considered, and it is established that distributivity does not always directly depend on these properties. The novelty of the work lies in the systematization of all possible cases and the construction of a general logical scheme of interrelations.

Түйін сөздер: алгебралық жүйелер, бинарлы операциялар, коммутативтілік, ассоциативтілік, дистрибутивтілік, сақиналар.

Ключевые слова: алгебраические системы, бинарные операции, коммутативность, ассоциативность, дистрибутивность, кольца.

Key words: algebraic systems, binary operations, commutativity, associativity, distributivity, rings.

Введение

Свойство дистрибутивности одной операции относительно другой играет в алгебре важную роль, так как в кольцах по определению одна из операций дистрибутивна относительно другой, причем справа и слева.

Пусть M – некоторое множество, на котором заданы две бинарные алгебраически замкнутые операции: $\langle M, \Delta, T \rangle$.

Определение. Бинарная операция T называется дистрибутивной относительно бинарной операции Δ , если для любых a, b, c из M выполняются равенства (правая и левая дистрибутивность):

$$(a \Delta b) T c = (a T c) \Delta (b T c) \text{ и } a T (b \Delta c) = (a T b) \Delta (a T c) \text{ [1].}$$

Независимость свойства дистрибутивности операции T относительно Δ от свойств коммутативности и ассоциативности означает, что наличие одного свойства не влечёт наличие или отсутствие другого свойства [2]. В данной статье будут построены примеры алгебраических систем с нестандартными операциями и показана независимость свойств коммутативности и ассоциативности операций в этих системах. Чтобы показать независимость вышеуказанных свойств операций, будут рассмотрены алгебраические системы $\langle M, \Delta, T \rangle$, в которых операции Δ и T могут быть:

1. коммутативными и ассоциативными;
2. Δ -коммутативна и ассоциативна, T -коммутативна и неассоциативна;
3. Δ -коммутативна и ассоциативна, T -некоммутативна и ассоциативна;
4. Δ -коммутативна и неассоциативна, T -коммутативна и ассоциативна;
5. Δ -некоммутативна и ассоциативна, T -коммутативна и ассоциативна;
6. Δ -коммутативна и ассоциативна, T -некоммутативна и неассоциативна;
7. Δ -коммутативна и неассоциативна, T -коммутативна и неассоциативна;
8. Δ -некоммутативна и ассоциативна, T -коммутативна и неассоциативна;
9. Δ -коммутативна и неассоциативна, T -некоммутативна и ассоциативна;
10. Δ -некоммутативна и ассоциативна, T -некоммутативна и ассоциативна;
11. Δ -некоммутативна и неассоциативна, T -коммутативна и ассоциативна;
12. Δ -некоммутативна и неассоциативна, T -некоммутативна и ассоциативна.
13. Δ -коммутативна и неассоциативна, T -некоммутативна и неассоциативна;
14. Δ -некоммутативна и неассоциативна, T -некоммутативна и неассоциативна;
15. Δ -некоммутативна и неассоциативна, T -коммутативна и неассоциативна;
16. Δ -некоммутативна и ассоциативна, T -некоммутативна и неассоциативна.

Заметим, что если операция T коммутативна, то правая дистрибутивность влечет левую, и, наоборот, - так что достаточно проверять в этом случае только одну из них. Действительно,

$$(a \Delta b) T c = (a T c) \Delta (b T c) \Rightarrow c T (a \Delta b) = (c T a) \Delta (c T b),$$

так как

$$c T (a \Delta b) = (a \Delta b) T c = (a T c) \Delta (b T c) = (c T a) \Delta (c T b) \text{ [3].}$$

Объект и методика

Цель исследования: определить условия выполнения свойства дистрибутивности в алгебраических системах с двумя бинарными операциями и выявить зависимость или независимость этого свойства от коммутативности и ассоциативности.

Объектом исследования являются алгебраические системы с двумя бинарными операциями.

Предметом исследования являются закономерности зависимости свойства дистрибутивности от свойств коммутативности и ассоциативности в данных системах.

Методика исследования включает логико-аксиоматический анализ свойств коммутативности, ассоциативности и дистрибутивности; построение всех возможных комбинаций их наличия или отсутствия; применение метода примеров и контрпримеров; систематизацию результатов в виде таблицы.

Результаты исследований

Все рассмотренные операции алгебраически замкнуты. Сначала была рассмотрена правую дистрибутивность: $(a \Delta b) T c = (a T c) \Delta (b T c)$, причем отдельно выведен результат для каждой части равенства и проведено сравнение. Если операция T была некоммутативной, то аналогично рассмотрена и левая дистрибутивность.

1. Кольцо целых чисел относительно сложения и умножения подходит. Дистрибутивность выполняется [1].

2. $M = R$,

Δ : для любых a, b из M , $a \Delta b = a + b$, коммутативна и ассоциативна;

T : для любых a, b из M , $a T b = 2a \times 2b$, коммутативна и неассоциативна.

Правая дистрибутивность:

$$(a \Delta b) T c = (a + b) T c = 2(a + b) \times 2c = 4ac + 4bc$$

$$(a T c) \Delta (b T c) = (2a \times 2c) \Delta (2b \times 2c) = (2a \times 2c) + (2b \times 2c) = 4ac + 4bc.$$

Следовательно, дистрибутивность выполняется.

3. $M = M_{n \times n}$ -множество квадратных матриц порядка n ,

Δ : для любых A, B из $M_{n \times n}$, $A \Delta B = A + B$, коммутативна и ассоциативна;

T : для любых A, B из $M_{n \times n}$, $A T B = AB$, некоммутативна и ассоциативна.

Правая дистрибутивность:

$$(A \Delta B) T C = (A + B) \cdot C = AC + BC,$$

$$(A T C) \Delta (B T C) = AC + BC,$$

аналогично левая дистрибутивность. Следовательно, дистрибутивность выполняется.

4. $M = R$,

Δ : для любых a, b из M , $a \Delta b = \frac{a+b}{2}$, коммутативна и неассоциативна;

T : для любых a, b из M , $a T b = a \times b$, коммутативна и ассоциативна.

Правая дистрибутивность:

$$(a \Delta b) T c = \left(\frac{a+b}{2} \right) T c = \frac{a+b}{2} \times c = \frac{ac+bc}{2},$$

$$(a T c) \Delta (b T c) = (a \times c) \Delta (b \times c) = \frac{(a \times c) + (b \times c)}{2} = \frac{ac+bc}{2}.$$

Дистрибутивность выполняется.

5. $M = R$,

Δ : для любых a, b из M , $a \Delta b = b$, некоммутативна и ассоциативна;

Т: для любых a, b из M , $a T b = a \times b$, коммутативна и ассоциативна.

Правая дистрибутивность:

$$(a \Delta b) T c = b T c = b \times c = bc, \\ (a T c) \Delta (b T c) = (a \times c) \Delta (b \times c) = b \times c = bc.$$

Следовательно, дистрибутивность выполняется.

6. Кольцо Ли с операцией сложения и операции коммутирования. Дистрибутивность присутствует.

7. $M = R$,

Δ : для любых a, b из M , $a \Delta b = 2a + 2b$, коммутативна и неассоциативна;

Т: для любых a, b из M , $a T b = 3a \times 3b$, коммутативна и неассоциативна.

Правая дистрибутивность:

$$(a \Delta b) T c = (2a + 2b) T c = 3(2a + 2b) \times 3c = 18ac + 18bc \\ (a T c) \Delta (b T c) = (3a \times 3c) \Delta (3b \times 3c) = 2(3a \times 3c) + 2(3b \times 3c) = 18ac + 18bc.$$

В данном случае дистрибутивность выполняется.

8. $M = R$,

Δ : для любых a, b из M , $a \Delta b = b$, некоммутирует и ассоциативна;

Т: для любых a, b из M , $a T b = \frac{a+b}{2}$, коммутативна и неассоциативна.

Правая дистрибутивность:

$$(a \Delta b) T c = b T c = \frac{b+c}{2}, \quad (a T c) \Delta (b T c) = \left(\frac{a+c}{2}\right) \Delta \left(\frac{b+c}{2}\right) = \frac{b+c}{2}.$$

Левая дистрибутивность:

$$a T (b \Delta c) = \frac{a+(b \Delta c)}{2} = \frac{a+c}{2}, \quad (a T b) \Delta (a T c) = \left(\frac{a+b}{2}\right) \Delta \left(\frac{a+c}{2}\right) = \frac{a+c}{2}.$$

Дистрибутивность не выполняется.

9. $M = R^+$ - множество положительных вещественных чисел,

Δ : для любых a, b из M , $a \Delta b = \sqrt{ab}$ (арифметический корень), коммутативна и неассоциативна;

Т: для любых a, b из M , $a T b = b$, некоммутирует и ассоциативна.

Правая дистрибутивность:

$$(a \Delta b) T c = (\sqrt{ab}) T c = c, \\ (a T c) \Delta (b T c) = c \Delta c = \sqrt{c^2} = c.$$

Левая дистрибутивность:

$$a T (b \Delta c) = a T (\sqrt{bc}) = \sqrt{bc}, \\ (a T b) \Delta (a T c) = b \Delta c = \sqrt{bc}.$$

Дистрибутивность в данном случае не выполняется.

10. $M = R$,

Δ : для любых a, b из M , $a \Delta b = a$, некоммутирует и ассоциативна;

Т: для любых a, b из M , $a T b = b$, некоммутирует и ассоциативна.

Правая дистрибутивность:

$$(a \Delta b) T c = a T c = c, \quad (a T c) \Delta (b T c) = c \Delta c = c.$$

Левая дистрибутивность:

$$a T (b \Delta c) = a T b = b, \quad (a T b) \Delta (a T c) = b \Delta c = b.$$

Дистрибутивность не выполняется.

11. $M=R$,

Δ : для любых a, b из M , $a \Delta b = 2a + 3b$, некоммутативна и неассоциативна;

T : для любых a, b из M , $a T b = a \cdot b$, коммутативна и ассоциативна.

Правая дистрибутивность:

$$(a \Delta b) T c = (2a + 3b) T c = (2a + 3b) \cdot c = 2ac + 3bc, (a T c) \Delta (b T c) = a \cdot c \Delta b \cdot c = 2ac + 3bc.$$

В этом случае дистрибутивность также выполняется.

12. $M=R$,

Δ : для любых a, b из M , $a \Delta b = 2a + 2b$, коммутативна и неассоциативна;

T : для любых a, b из M , $a T b = 2a \cdot 3b$, некоммутативна и неассоциативна.

Правая дистрибутивность:

$$(a \Delta b) T c = a T c = c, (a T c) \Delta (b T c) = c \Delta c = c.$$

Левая дистрибутивность:

$$a T (b \Delta c) = a T b = b, (a T b) \Delta (a T c) = b \Delta c = b.$$

Дистрибутивность не выполняется.

13. $M=R$,

Δ : для любых a, b из M , $a \Delta b = 2a + 3b$, некоммутативна и неассоциативна;

T : для любых a, b из M , $a T b = 3a \times 2b$, некоммутативна и ассоциативна.

Правая дистрибутивность:

$$(a \Delta b) T c = (2a + 3b) T c = 3(2a + 3b) \times 2c = 12ac + 18bc \\ (a T c) \Delta (b T c) = (3a \times 2c) \Delta (3b \times 2c) = 2(3a \times 2c) + 3(3b \times 2c) = 12ac + 18bc.$$

Левая дистрибутивность:

$$a T (b \Delta c) = 3a \times 2(b \Delta c) = 3a \times 2(2b + 3c) = 12ab + 18ac, \\ (a T b) \Delta (a T c) = (3a \times 2b) \Delta (3a \times 2c) = 2(3a \times 2b) + 3(3a \times 2c) = 12ab + 18ac.$$

Дистрибутивность выполняется.

14. $M=R$,

Δ : для любых a, b из M , $a \Delta b = a$, некоммутативна и ассоциативна;

T : для любых a, b из M , $a T b = 2a \cdot 3b$, некоммутативна и неассоциативна.

Правая дистрибутивность:

$$(a \Delta b) T c = a T c = 2a \cdot 3c, (a T c) \Delta (b T c) = (2a \cdot 3c) \Delta (2b \cdot 3c) = 2a \cdot 3c$$

Левая дистрибутивность:

$$a T (b \Delta c) = a T b = 2a \cdot 3b, \\ (a T b) \Delta (a T c) = (2a \cdot 3b) \Delta (2a \cdot 3c) = 2a \cdot 3b.$$

Дистрибутивность выполняется.

15. $M=R$,

Δ : для любых a, b из M , $a \Delta b = 2a + 5b$, некоммутативна и неассоциативна;

T : для любых a, b из M , $a T b = 3a \times 3b$, коммутативна и неассоциативна.

Правая дистрибутивность:

$$(a \Delta b) T c = (2a + 5b) T c = 18ac + 45bc, (a T c) \Delta (b T c) = (3a \times 3c) \Delta (3b \times 3c) = 18ac + 45bc.$$

Левая дистрибутивность:

$$a T (b \Delta c) = a T (2b + 5c) = 18ab + 45ac, (a T b) \Delta (a T c) = 9ab \Delta 9ac = 18ab + 45ac.$$

В данном случае дистрибутивность операций есть.

$$16. M=R,$$

Δ : для любых a, b из M , $a \Delta b = 2a + 5b$, некоммутативна и неассоциативна;

T : для любых a, b из M , $a T b = 3a + 4b$, некоммутативна и неассоциативна.

Правая дистрибутивность:

$$(a \Delta b) T c = (2a + 5b) T c = 6a + 15b + 4c,$$

$$(a T c) \Delta (b T c) = (3a + 4c) \Delta (3b + 4c) = 2(3a + 4c) + 5(3b + 4c) = 6a + 12b + 24c.$$

Левая дистрибутивность:

$$a T (b \Delta c) = a T (2b + 5c) = 3a + 4(2b + 5c) = 3a + 8b + 20c,$$

$$(a T b) \Delta (a T c) = (3a + 4b) \Delta (3a + 4c) = 2(3a + 4b) + 5(3a + 4c) = 21a + 8b + 20c.$$

Дистрибутивность не выполняется.

Выводы

После анализа вышеприведенных операций была составлена таблица по дистрибутивности. Также было установлено, что свойство дистрибутивности не зависит от таких свойств алгебраических операций, как коммутативность и ассоциативность. Дистрибутивными относительно друг друга могут быть как коммутативные, ассоциативные операции, так и некоммутативные и неассоциативные (примеры представлены в таблице).

Таблица 1

Дистрибутивность операций (операция T дистрибутивна относительно операции Δ)				
Операция T	умножение	пересечение множеств	$aTb=k \times b$	$aTb=b$
Операция Δ	сложение	объединение множеств	$a\Delta b=k \times a$	$a\Delta b=a$
Свойства	коммутативные, ассоциативные	коммутативные, ассоциативные	некоммутативные, ассоциативные	некоммутативные, ассоциативные
Дистрибутивность	выполняется	выполняется	выполняется	не выполняется
Операция T	объединение множеств	$k \times a \times k \times b$	$aTb=a$	a^b

Продолжение таблицы 1

Операция Δ	пересечение множеств	$k \times (a+b)$	a^k	a/b
Свойства	коммутативные, ассоциативные	коммутативные, ассоциативные	некоммутативные , ассоциативные	некоммутативные , неассоциативные
Дистрибу тивность	выполняется	выполняется	не выполняется	не выполняется
Операция T	$3a+4b$	$2a+5b$	b	$\frac{a+b}{2}$
Операция Δ	$2a+5b$	$3a \times 3b$	$\sqrt{ab}$	b
Свойства	некоммутативные , неассоциативные	коммутативные, неассоциативные	некоммутативные , ассоциативные	коммутативные, неассоциативные
Дистрибу тивность	не выполняется	выполняется	не выполняется	не выполняется

Список литературных источников

1. Cameron, P. J. Inroduction to Algebra. 2nd ed. / P. J. Cameron. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 360 p.
2. Arutyunov, V. I. Kol'ca i moduli: nestandartnye zadachi i metody resheniya. / V. I. Arutyunov. – M.: Fizmatkniga, 2019. – 208 p.
<https://mathhelpplanet.com/static.php?p=gruppy-koltsa-polya-v-matematike>

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

МРНТИ: 06.71.57

Э.К.Аскарова, «Әлеуметтік-экономикалық пәндер» кафедрасының
аға оқытушысы

М. Дулатов атындағы

Қостанай инженерлік-экономикалық университеті
110007, Қостанай, Қазақстан

Туризмдегі маркетинг: нарықтағы ерекшеліктері мен құралдары

Түйіндеме. Мақала туризм саласындағы маркетингтің негізгі ерекшеліктерін ашып көрсетеді, маусымдылық пен өзгеріп отыратын сыртқы факторлар жағдайында стратегиялар мен тактикаларды бейімдеудің маңыздылығын атап өтеді.

Аннотация. Статья раскрывает ключевые особенности маркетинга в сфере туризма, подчеркивая значимость адаптации стратегий и тактик в условиях сезонности и меняющихся внешних факторов

Abstract. The article reveals the key features of marketing in the tourism sector, emphasizing the importance of adapting strategies and tactics in conditions of seasonality and changing external factors.

Түйін сөздер: туризм, маркетинг, туристік өнім, маркетинг кешені.

Ключевые слова: туризм, маркетинг, туристический продукт, комплекс маркетинга.

Key words: tourism, marketing, tourism product, complex marketing..

Кіріспе

Қазіргі уақытта туризм экономиканың жетекші және серпінді салаларының бірі болып табылады және ол жылдам қарқынмен дамып келе жатқаны үшін ғасырдың экономикалық құбылысы ретінде танылады. Туризм-бұл күрделі, көп өлшемді және көп қырлы ұғым, бұл бір жағынан қызмет түрі, бір жағынан демалыс тәсілі және де ұлттық экономика саласы.

Туристік өнім тар мағынада – бұл туризм индустриясының әрбір нақты секторының қызметтері (мысалы, қонақүй өнімі, туроператордың турөнімі, көлік кәсіпорны және т.б.). Кең мағынада туристік өнім – бұл туристік сапарды (турды) құрайтын немесе оған тікелей қатысы бар тауарлар мен қызметтердің жиынтығы. Негізгі туристік өнім – бұл кешенді қызмет көрсету, яғни туристерге бір «пакетпен» сатылатын стандартты қызметтер жиынтығы.

Туризмдегі маркетинг – бұл туристік қызметтерді нарықта ілгерілетуге бағытталған іс-шаралар кешені. Ол туризмді дамытуда маңызды рөл

атқарады және саяхат ұйымдастырумен айналысатын компанияларға жаңа клиенттерді тартуға, әрі бар клиенттерді сақтап қалуға көмектеседі.

Объект және әдістемесі

Туризмдегі маркетингтің мәні – туристердің қажеттіліктері мен қалауларын анықтау және туристік өнімдерді нарықта ілгерілету стратегияларын әзірлеу. Ол келесі бағыттарды қамтиды:

1. нарықты талдау;
2. бәсекелестерді зерттеу;
3. мақсатты аудиторияны анықтау;
4. маркетингтік стратегиялар мен тактикаларды әзірлеу;
5. жарнамалық кампанияларды жүргізу және тағы басқа.

Туризмдегі маркетингтің негізгі элементтерінің бірі — брендті басқару. Бренд — бұл тұтынушылардың көзінде қалыптасатын компанияның имиджі. Ол ерекше ұсыныс жасауға көмектеседі және компанияны бәсекелестер арасынан ерекшелейді. Брендті басқаруға логотип, ұран, корпоративтік стиль және компанияның танымалдығын арттыратын басқа да элементтерді әзірлеу кіреді [1]. Туристік маркетингтің тағы бір маңызды құрамдас бөлігі — туристік өнімдерді нарықта ілгерілету. Бұған БАҚ-та жарнамалық кампаниялар өткізу, көрмелер мен конференцияларға қатысу, сайт жасау және оны іздеу жүйелерінде ілгерілету сияқты іс-шаралар жатады. Сонымен, туризмдегі маркетинг — саяхат ұйымдастырумен айналысатын компаниялардың табысты жұмысының ажырамас бөлігі. Ол мақсатты аудиторияның қажеттіліктері мен қалауларын анықтауға, нарықта ерекше ұсыныс жасауға, жаңа клиенттерді тартуға және бар клиенттерді сақтап қалуға көмектеседі. Сондықтан әрбір туристік компания туризмдегі маркетингтің ерекшеліктерін ескеруі және өз мақсаттарына жету үшін оның құралдарын пайдалануы тиіс [2].

Туризмдегі маркетинг кешенінің элементтері 1-суретте көрсетілген.

Сурет 1 - Туризмдегі маркетинг кешенінің элементтері

Жыл сайын миллиондаған адам әлем бойынша саяхаттайды, бұл туризм саласындағы маркетинг үшін үлкен әлеует тудырады. Мұнда туристік өнімдер мен қызметтерді ілгерілету және клиенттерді тартуға бағытталған іс-шаралар кешені туралы сөз болып отыр.

Маркетинг көптеген деңгейлер мен құралдарды қамтиды, оны толығырақ 1 кестеде қарастыратын боламыз.

1 кесте – Маркетингтің деңгейлері мен құралдары

1 деңгей – Стратегиялық маркетинг	2 деңгей- Тактикалық маркетинг	3 деңгей- Операциялық маркетинг
Туризм саласындағы компанияның жалпы стратегиясын әзірлеуді, мақсатты аудиторияны анықтауды, бәсекелестерді талдауды және негізгі маркетингтік арналарды таңдауды қамтиды. Маркетинг стратегиясын әзірлеу кезінде туристік қызметтер нарығының ерекшеліктері мен тұтынушылық мінез-құлықтағы трендтерді ескеру маңызды.	Ол туристік өнімдер мен қызметтерді ілгерілету үшін қолданылатын нақты маркетингтік құралдарға негізделген. Тактикалық құралдарға жарнама, PR-акциялар, әлеуметтік желілердегі ілгерілету, email-маркетинг, SEO және басқа да тәсілдер жатады.	Ол нақты маркетингтік іс-шараларды ұйымдастыру және өткізу үшін жауап береді. Операциялық маркетингке жарнамалық материалдарды әзірлеу, жарнамалық кампанияларды ұйымдастыру, PR-іс-шараларды өткізу және басқа да міндеттер жатады.

Туризм саласындағы маркетингті табысты іске асыру үшін құралдық негіз қажет. Бұл негіз әртүрлі маркетингтік құралдарды қамтиды.

1. Нарықты зерттеу. Бұл мақсатты аудиторияның қажеттіліктері мен қалауларын анықтауға, сондай-ақ бәсекелестер мен нарық трендтерін талдауға мүмкіндік береді.

2. Брендті дамыту. Брендинг – туризмдегі маркетингтің негізгі құралдарының бірі. Ол компанияның ерекше бейнесін қалыптастырып, мақсатты аудиторияны тартуға көмектеседі.

3. Веб-сайт жасау. Сайт – компанияның интернеттегі визит картасы. Ол ақпаратқа бай, қолданушыға ыңғайлы және іздеу жүйелеріне оңтайландырылған болуы тиіс.

4. Әлеуметтік желілерде ілгерілету. Әлеуметтік желілер – жаңа клиенттерді тартуға және бар клиенттермен байланыс орнатуға арналған тиімді құрал.

5. Email-маркетинг. Бұл мақсатты аудиторияға дербестендірілген хаттар жіберуге мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде маркетингтік кампаниялардың тиімділігін арттырады.

6. Жарнама. Жарнама – туризмдегі ең кең таралған маркетингтік құралдардың бірі. Ол теледидарда, радио арналарында, газеттер мен журналдарда, билбордтарда және басқа да тасымалдаушыларда орналастырылады [3].

Зерттеу нәтижелері

Туризмдегі маркетинг саласының өзіне тән ерекшеліктері бар, сондықтан маркетинг стратегиясы мен тактикасын әзірлеу кезінде оларды ескеру қажет.

1. Туризмдегі маркетингтің басты ерекшеліктерінің бірі – маусымдылық. Туристік маусым жылына бірнеше ай ғана созылуы мүмкін, сондықтан компаниялар осы кезеңді клиенттерді тарту үшін барынша тиімді пайдалануы тиіс. Ал қалған уақытта олар өз қызметтеріне қызығушылықты қолдап, жарнама мен ілгерілету жұмыстарын жүргізуі қажет.

2. Туризмдегі маркетингтің тағы бір маңызды ерекшелігі – саяхат туралы шешім қабылдауға әсер ететін көптеген факторларды ескеру қажеттілігі. Мұндай факторларға ауа райы, саяси жағдай, экономикалық ахуал және тағы басқалар жатады. Сондықтан компаниялар сыртқы жағдайлардағы кез келген өзгерістерге тез әрекет етуге дайын болуы керек және өз стратегияларын жаңа шынайылықтарға бейімдеуі қажет.

3. Туризмдегі маркетингті сипаттайтын маңызды ерекшеліктердің бірі – мақсатты аудиторияның ерекшеліктерін ескеру қажеттілігі. Туризмнің әрбір түрі тұтынушылардың өзіндік қажеттіліктерімен ерекшеленеді. Мысалы, табиғатқа саяхаттауды қалайтын адамдар турдың экологиялық жағына көбірек мән береді, ал экскурсиялық турларды таңдағандар мәдени бағдарламаға қызығады. Сондықтан табысты маркетинг жүргізу үшін әрбір туризм түріне және әрбір мақсатты аудиторияға арналған жеке стратегиялар әзірлеу қажет. Сонымен қатар, компаниялар саланың жаңа үрдістерін қадағалап отыруы және оларға жылдам әрекет етуі керек.

4. Туризмдегі маркетингтің тағы бір айрықша белгісі – цифрлық технологияларды пайдалану. Бүгінде көптеген адамдар интернет арқылы турлар туралы ақпарат іздейді және саяхаттарға тапсырыс береді. Жасанды интеллектті туризм саласында қолдану тиімділікті, клиенттерге қызмет көрсетуді және қаржылық көрсеткіштерді арттыру үшін кең мүмкіндіктер ашады. Бұл технологиялар дами түскен сайын, олардың рөлі де барған сайын маңызды бола түседі. Сондықтан туристік компанияда сапалы веб-сайт болуы және әлеуметтік желілер мен басқа да онлайн арналарды белсенді пайдалану қажет.

Қорытынды

Туристік фирмадағы маркетингтік басқару жүйесі келесі міндеттерді қамтамасыз етуі тиіс:

- қызметтің ішкі және сыртқы жағдайларын диагностикалау;
- туристік фирманың миссиясы мен мақсаттарын айқындау;
- маркетингтік стратегияларды таңдау;
- маркетингтік тактиканы таңдау;
- жоспарларды іске асыруға арналған құралдарды іріктеу;
- маркетингтік қызметті бақылау.

Туристерге қызмет көрсету саласындағы тиімді маркетингтік шешімдер қызмет көрсету операцияларын басқарумен, сондай-ақ кадрлық және қаржылық басқарумен үйлестіріліп, интеграциялануы тиіс.

Осылайша, туризмдегі маркетинг бірқатар өзіндік ерекшеліктерге ие, сондықтан компаниялардан икемділікті, тиімділікті және нарықтағы өзгерістерге бейімделе білу қабілетін талап етеді. Алайда дұрыс тәсіл қолданылған жағдайда, туризмдегі маркетинг жаңа клиенттерді тартуға және компания табысын арттыруға арналған қуатты құралға айнала алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Batyrova N.T. Týrizm marketíni. Týrizm jáne ekonomika salasymen bailanysty mamandyqtardyń stýdentterine arnalǵan. Oqý quraly – Almaty: JSHS Lantar Treid, 2022. – 148 bet.
2. Sadykov J.A., Savanchieva A.A., Aldasheva A.A., Nýrmýhamedova Sh.S. Sovershenstvovanie infrastrýktyry indýstrii týrizma Kazahstana // Vestnik Kazýefmt. – 2022. – №1 (46). – S. 160-165.
3. Kojamkýlova J.T. Strategicheski marketín: ýchebnoe posobie / J.T. Kojamkýlova. – Almaty: Qazaq ýniversiteti, 2021. – 238 s.

МРНТИ 06.73.45

Л.И.Нурмагамбетова

**«Әлеуметтік-экономикалық пәндер» кафедрасының э.ғ.к.,
қауымдастырылған профессоры**

**М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық
университеті, Қостанай, Қазақстан**

Ақша қаражатының есебі мен аудитінің жағдайы

Түйіндеме. Ақша қаражатының есебі мен аудиті — бұл кәсіпорындардың қаржылық жағдайын бақылап және басқару үшін маңызды процесс болып табылады. Бұл процесс кәсіпорынның ақша ағындарын тиімді басқаруға, қаржылық есептілікті дұрыстап жүргізуге мүмкіндік береді.

Ақша қаржысын дұрыс есепке алу мен бақылау шаралары кәсіпорынның тиімді жұмыс істеуіне ықпалын тигізеді.

Аннотация. Учет и аудит денежных средств-важный процесс для контроля и управления финансовым состоянием предприятий. Этот процесс позволяет эффективно

управлять денежными потоками предприятия, корректно вести финансовую отчетность. Правильные меры учета и контроля денежных средств способствуют эффективному функционированию предприятия.

Annotation. Accounting and auditing of funds is an important process for monitoring and managing the financial condition of enterprises. This process allows you to effectively manage the company's cash flows and correctly maintain financial statements. Proper measures of accounting and control of funds contribute to the effective functioning of the enterprise.

Түйін сөздер: ақша қаражаты, банк, ақша аудару, есеп айырысу, аккредитивтер бойынша шоттар, чек, аванс, вексель, қолма-қол ақша, бюджеттік касса, эмиссия, ағымдағы шоттар, бюджеттік шоттар, корреспонденттік шоттар.

Ключевые слова: денежные средства, банк, денежные переводы, расчеты, счета по аккредитивам, чек, аванс, вексель, наличные деньги, бюджетная касса, эмиссия, текущие счета, бюджетные счета, корреспондентские счета.

Key words: cash, bank, money transfer, settlement, accounts for letters of credit, check, advance, bill of exchange, cash, budget cash register, issue, current accounts, budget accounts, correspondent accounts.

Кіріспе

Барлық шаруашылық жүргізуші субъектілер өздерінің ақшалай қаражаттарын банктердің тиісті мекемелеріндегі шоттарда сақтайды. Міндеттемелер бойынша басқа субъектілерге төлемдер, әдетте, банктердің осы мекемелері арқылы есеп айырысу тәртібімен ақша аударыла отырып жүргізіледі.

Қолма-қол ақшасыз есеп айырысу Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі белгілеген нормативтік құжаттарда белгіленген шарттар мен шектер шегінен шықпайтындай етіп жүргізіледі.

Нақты ақшамен субъектілер қолданыстағы заңнаманың ережелеріне сәйкес банк мекемелері арқылы өтпейтін төлемдер бойынша есеп беруге жататын тұлғалармен, депоненттермен, дебиторлармен және кредиторлармен еңбекақы төлеу жөніндегі персоналмен есеп айырысады. Республикада банк мекемелері арқылы жүзеге асырылатын ақша аударымдары арқылы есеп айырысудың бірыңғай жүйесі жұмыс істейді.

Ақша қаражатын дұрыс есепке алу кәсіпорынның қаржылық есептілігінің дәлдігін арттырады, қаржылық ақпараттың ашықтығын қамтамасыз етеді және кәсіпорынның ақша ағындарын тиімді басқаруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, аудит процессі ақша қаражаттарының қозғалысын бақылап, олардың заңдылығын, тиімділігін және мақсатты пайдаланылуын тексеруге арналған.

Бүгінгі күні ақша қаражаттарының есебі мен аудиті технологиялық және экономикалық өзгерістерге, қаржылық нарықтардың динамикасына байланысты жаңа әдістер мен тәсілдерді енгізуді талап етеді. Осыған орай, кәсіпорындардың ақша қаражаттарын басқару жүйесін жаңғырту, бухгалтерлік есеп пен аудит саласында халықаралық стандарттарға сәйкес келу міндеттері туындайды.

Ақша қаражаты субъектілердің шоттарынан олардың иелерінің өкімі бойынша есептен шығарылады. Субъектінің рұқсатынсыз шоттағы қаражатты есептен шығаруға тек соттың, Мемлекеттік салық қызметінің рұқсатымен және қолданыстағы заңнамада көзделген жағдайларда ғана жол беріледі[1]

Объект және әдістеме

Ақша қаражаты бойынша объектілер мен әдістемелер кәсіпорынның қаржылық жағдайын тиімді басқаруға, ақша ағындарын бақылауға және есептіліктің дәлдігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Бұл процесс қаржылық тұрақтылықты сақтау және кәсіпорынның дамуын қамтамасыз ету үшін маңызды.

Ұлттық Банк ақша-несие жүйесін орталықтандырылған жоспарлы басқаруды, бюджеттің қаржылық атқарылуын жүзеге асырады және жиынтық валюта жоспарын қалыптастыруға қатысады.

Ол ұйымдар мен мекемелердің ақшалай эмиссиясын, несиелеуін, қаржыландыруын және есеп айырысу қызметін жүзеге асырады. Теңгені ақша бірлігі ретінде пайдаланатын коммерциялық банктер арасындағы есеп айырысуды Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі банктер орналасқан жерлерде құрылған өздерінің есеп айырысу-кассалық орталықтары арқылы ұйымдастырады [2].

Банкаралық есеп айырысуды жүзеге асыратын коммерциялық банктермен есеп айырысу орталықтарындағы құжат айналымы Ұлттық Банктің нормативтік құжаттарына сәйкес жүргізіледі.

Ақша қаражаттарын есепке алу объектілері мен әдістемелері кәсіпорындардың қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етуге, ақша ағындарын тиімді басқаруға және дұрыс қаржылық шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері

Зерттеу нәтижелері ақша қаражатының есебі мен аудитінің тиімділігін арттыру, қаржылық басқару процесін оңтайландыру және кәсіпорындардың тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін инновациялық әдістер мен жаңа технологияларды енгізудің маңыздылығын көрсетеді.

Ақша қаражаттарының есебі мен аудиті кәсіпорынның жалпы қаржылық жағдайын жақсартуда маңызды рөл атқарады, сондықтан бұл саладағы мәселелер мен қиындықтарды шешу үшін жүйелі шаралар қабылдау қажет.

Ақшалай қаражатты сақтау, қабылдау және беру үшін әрбір шаруашылық жүргізуші субъектінің кассасы болады. Касса орналасқан үй-жай кассалардың техникалық беріктігі және өрт-құтқару дабылдарымен жарақтандыру жөніндегі талаптарға сәйкес оқшаулаумен жабдықталуы тиіс. Субъектілердің басшылары ақшаны кассада сақтауды, сондай-ақ оларды банктен жеткізген немесе банкке берген кезде қамтамасыз етуге тиіс.

Кассада қолма-қол ақшаны және белгілі бір субъектіге тиесілі емес басқа да ақша қаражатын сақтауға тыйым салынады. Субъект өзінің

кассасындағы қолда бар ақшаны қажетті шектерде сақтауға және түсімді ең аз мөлшерде пайдалануға тиіс. Ең төменгі мөлшерден асатын нақты ақшаны субъект есеп айырысу шотына қосымша аудару үшін банк мекемесіне беруі керек.

Кәсіпорындар банктер арқылы жүргізетін есептеулерді тауарлық (сатылған өнім, жұмыс және көрсетілген қызметтер үшін, алынған шикізат, материалдар, жартылай фабрикаттар үшін) және тауарлық емес (бюджетке, әлеуметтік сақтандыру органдарына, зейнетақы қорына және басқаларға) деп жіктеуге болады [3].

Банк субъектілердің ақшалай қаражатын олардың шоттарында сақтайды, осы шоттарға түскен сомаларға есеп айырысулар жүргізеді, шоттардан аудару және беру және банктік ережелер мен шартта көзделген басқа да операцияларды жүргізу туралы субъектілердің өкімдерін орындайды. Егер заңнамада өзгеше көзделмесе, субъектілердің шоттарынан төлем субъектінің басшысы белгілейтін кезектілікпен жүзеге асырылады.

Қорытынды

Қорытындылай келе, ақша қаражаттарының есебі мен аудиті бұл кәсіпорынның қаржылық жағдайын бақылау мен басқарудың негізі болып табылады. Бұл процесс кәсіпорынның тиімділігін арттыруға, қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етуге және бәсекеге қабілеттілігін көтеруге ықпалын тигізеді. Ақша қаражаттарын дұрыс басқару — әрбір кәсіпорынның табысты жұмыс істеуінің кепілі болып табылады.

Нәтижесінде Ұлттық Банк ақша-несие жүйесін орталықтандырылған жоспарлы басқаруды, бюджеттің кассалық атқарылуын жүзеге асырады және жиынтық валюталық жоспарды қалыптастыруға қатысады. Ол ұйымдар мен мекемелердің ақшалай эмиссиясын, несиелеуін, қаржыландыруын және есеп айырысу қызметін жүзеге асырады. Теңгені ақша бірлігі ретінде пайдаланатын коммерциялық банктер арасындағы есеп айырысуды Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі банктер орналасқан жерлерде құрылған өздерінің есеп айырысу-кассалық орталықтары арқылы ұйымдастырады.

Ақша қаражаттарының тиімді есепке алынуы мен талдануы кәсіпорынның қаржылық операцияларын оңтайландыруға ықпал етеді.

Кірістер мен шығыстардың тұрақты мониторингі ақша ағындарының балансын сақтау үшін маңызды.

Ақша қаражаттарының есебі халықаралық стандарттарға сәйкес жүргізіліп, бухгалтерлік есептің дұрыстығын қамтамасыз етеді.

Аудит процедуралары қаржылық есептіліктің заңдылығын, дәлдігін және тиімділігін тексереді, бұл қаржылық қауіпсіздікті арттырады.

Осы проблемаларды шешу үшін жүйелі шаралар қабылдау қажет, мысалы, ішкі бақылау жүйелерін күшейту, қызметкерлердің біліктілігін арттыру.[4]

Осылайша, ақша қаражаттары субъектілердің шоттарынан олардың иелерінің бұйрығымен алынады. Субъектінің рұқсатынсыз шоттағы

қаражатты есептен шығаруға соттың, Мемлекеттік салық қызметінің рұқсатымен және қолданыстағы заңнамада көзделген жағдайларда ғана жол беріледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. V.L. Nazarova. Sharýashylyq júrgizýshi sýbektilerdegi býhgalterlik esep. Oqýlyq:Almaty-"Ekonomika" baspasy. 2019 j.
- 2.L.A. Popova, M.Q.Jumatov, D.M. Nurgaliev, A.B. Omalieva. Kásiporyndaǵy býhgalterlik esep. Oqý quraly.– Karaǵandy: Qarmý baspasy, 2018 j.
3. Berdihodjaeva, M. S. Qazaqstan Respýblikasyndaǵy býhgalterlik esepiń damýy men qalyptasýy // Voprosy ekonomiki 1 úpravleniia. — 2017. — № 1.1 (8.1). — S. 2-4.
4. Abdykalikov T. A., Satmurzaev A. A. Organizatio rationis in parvis inceptis: Textus-Almaty: KazMBA, 2016-p. 50b.

МРНТИ 06.81.30

Р.А.Абилкаирова,

«Әлеуметтік-экономикалық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы

**М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық
университеті, Қостанай, Қазақстан**

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын басқару

Түйіндеме. Қаржылық тұрақтылық кәсіпорынның ұзақ мерзімді дамуын қамтамасыз ететін маңызды факторлардың бірі болып табылады. Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы оның бизнес стратегиясының негізін құрайды, себебі тұрақты қаржылық жағдай кез келген ұйым үшін бәсекеге қабілеттілікті, инновациялық дамуды және нарықта орын алуды қамтамасыз етеді.

Аннотация. Финансовая устойчивость является одним из важнейших факторов, обеспечивающих долгосрочное развитие предприятия. Финансовая устойчивость предприятия составляет основу его бизнес-стратегии, поскольку стабильное финансовое положение обеспечивает конкурентоспособность, инновационное развитие и место на рынке для любой организации.

Abstract. Financial stability is one of the most important factors ensuring the long-term development of the company. The financial stability of an enterprise is the basis of its business strategy, since a stable financial position ensures competitiveness, innovative development and a place in the market for any organization.

Түйін сөздер: кәсіпорын, төлем қабілеттілігі, инфляция, кіріс, шығыс, инновация, қаржылық көрсеткіш, қаржылық жоспарлау.

Ключевые слова: предприятие, платежеспособность, инфляция, доходы, расходы, инновации, финансовый показатель, финансовое планирование.

Key words: enterprise, solvency, inflation, income, expenses, innovation, financial indicator, financial planning.

Кіріспе

Қаржылық тұрақтылық кәсіпорынның ұзақ мерзімді дамуын қамтамасыз ететін маңызды факторлардың бірі болып табылады. Қаржылық тұрақтылықты басқару бұл кәсіпорынның қаржылық ресурстарын тиімді пайдалану, шығындарды бақылау, табыстарды арттыру және сыртқы экономикалық факторларға бейімделу арқылы қаржылық тәуекелдерді минимизациялау процесі.

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы оның бизнес стратегиясының негізін құрайды, себебі тұрақты қаржылық жағдай кез келген ұйым үшін бәсекеге қабілеттілікті, инновациялық дамуды және нарықта орын алуды қамтамасыз етеді.

Қаржылық тұрақтылықтың сақталуы кәсіпорынның табыстылығына, өтімділігіне және төлем қабілеттілігіне тікелей байланысты. Осы тұрғыда қаржылық тұрақтылықты басқарудың маңызды элементтері қаржы ағындарын тиімді басқару, міндеттемелерді орындау, қарызды басқару және капиталымен қамтамасыз ету болып табылады.

Сонымен қатар, нарықтағы экономикалық жағдайлар, инфляция деңгейі, салық саясаты және валюталық ауытқулар кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығына әсер етуі мүмкін.

Қаржылық тұрақтылықты басқару процесі көптеген әдістер мен құралдарды қамтиды, оның ішінде қаржылық жоспарлау, бюджеттік бақылау, қаржылық есептілікті талдау және тәуекелдерді басқару. Бұл құралдар кәсіпорынның қаржылық жағдайын жақсартуға және оның ұзақ мерзімді даму стратегияларын жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Қаржылық тұрақтылықты тиімді басқару кәсіпорынға сыртқы экономикалық қиындықтарға төтеп беру, дағдарыс жағдайларында дұрыс шешімдер қабылдау және нарықта сенімді түрде жұмыс істеуге мүмкіндік береді.

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын басқарудың маңызды тұстарын, оның стратегияларын, құралдарын және әдістерін талқылау, сондай-ақ қаржылық тұрақтылықты сақтаудың ұйымдар үшін ұзақ мерзімді табысқа жетудегі рөлін көрсету болып табылады.

Объектісі және әдістемесі

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын басқарудың объектісі кәсіпорынның қаржылық ресурстары мен қаржылық жағдайы. Бұл объектіге мыналар кіреді [1].

Қаржылық ресурстар кәсіпорынның негізгі және айналымдық капиталы, қарыз қаражаттары мен қаржылық резервтері, сондай-ақ сыртқы қаржыландыру көздері. Қаржылық ресурстар кәсіпорынның өндірістік және қызметтік процесін қаржылық жағынан қамтамасыз етеді.

Қаржылық көрсеткіштер кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын бағалау үшін қолданылатын көрсеткіштер. Бұл көрсеткіштерге өтімділік, рентабельділік, қарызды басқару, капитал құрылымы және ақша ағындары кіреді. Қаржылық көрсеткіштер кәсіпорынның тиімділігін, қаржылық тұрақтылығын және тәуекел деңгейін анықтауға мүмкіндік береді.

Қаржылық жағдай кәсіпорынның қаржылық денсаулығын, оның қаржылық міндеттемелерін орындау қабілетін және уақытылы төлемдер жасау мүмкіндігін білдіреді. Қаржылық жағдай кәсіпорынның тәуекелдерге қарсы бейімділігін және сыртқы экономикалық ортаға адаптациясын айқындайды.

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын басқару әдістемесі қаржылық ресурстарды тиімді пайдалану мен басқарудың кешенді тәсілін білдіреді. Бұл әдістемеге келесі негізгі компоненттер кіреді:

Қаржылық жоспарлау және болжам жасау Қаржылық жоспарлау кәсіпорынның қаржылық ресурстарын тиімді пайдалану үшін негізгі құрал болып табылады.

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын басқару тиімді жоспарлау, қаржылық талдау, тәуекелдерді басқару және стратегиялық шешімдер қабылдауды талап етеді. Осы әдістемелер арқылы кәсіпорын өзінің қаржылық жағдайын тұрақты ұстап, дағдарыс кезеңдерінде дұрыс шешімдер қабылдай алады [2].

Қаржылық тұрақтылықты басқарудың тиімді жүйесі кәсіпорынның ұзақ мерзімді табыстылығын қамтамасыз етіп, нарықтағы орнын сақтауға және нығайтуға көмектеседі.

Зерттеу нәтижелері

Зерттеу барысында қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін кәсіпорынның негізгі қаржылық көрсеткіштерін дұрыс есептеу және талдау қажеттілігі айқындалды. Қаржылық жоспарлау кәсіпорынның ресурстарын тиімді бөлу мен пайдалану үшін маңызды құрал болып табылады.

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын басқару мәселесі қазіргі заманғы экономикалық шарттарда өте маңызды және өзекті болып табылады. Қаржылық тұрақтылықты сақтап қалу кәсіпорынның ұзақ мерзімді дамуын қамтамасыз етеді және оның нарықтағы орны мен бәсекеге қабілеттілігін нығайтуға мүмкіндік береді.

Осы зерттеу нәтижелері негізінде кәсіпорындардың қаржылық тұрақтылығын басқару бойынша алынған негізгі қорытындыларды ұсынуға болады. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, нақты қаржылық жоспар жасау және бюджеттік бақылауды жүзеге асыру кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын сақтауға мүмкіндік береді [3].

Зерттеу нәтижелері кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын басқару жүйесінің өте маңызды екенін көрсетті. Қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін кәсіпорындар өздерінің қаржылық көрсеткіштерін үнемі бақылап, қаржылық жоспарлауды жақсартуы, тәуекелдерді басқару жүйесін енгізуі, қаржылық есептілікті талдауы және сыртқы экономикалық факторларға бейімделуі қажет.

Сонымен қатар, қаржылық тұрақтылықты басқаруда инновациялық технологиялар мен автоматтандыру жүйелерін қолдану кәсіпорынның қаржылық денсаулығын нығайтуға және ұзақ мерзімді табысты қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Қорытынды

Осы мақаланы зерттеу барысында кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын басқарудың көптеген аспектілері қарастырылды, оның ішінде қаржылық көрсеткіштерді бақылау, қаржылық жоспарлау, тәуекелдерді басқару, қаржылық стратегиялар әзірлеу және сыртқы-ішкі факторларды ескеру сияқты маңызды әдістер мен құралдар анықталды.

Қаржылық тұрақтылық кәсіпорынның ұзақ мерзімді дамуы мен нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін сақтаудың маңызды шарты болып табылады.

Қаржылық тұрақтылықты сақтау үшін тиімді қаржылық жоспарлар мен бюджеттік бақылау жүйесін енгізу қажет. Қаржылық жоспарлау кәсіпорынға болашақта туындайтын қаржылық қажеттіліктерді алдын ала болжауға және ресурстарды тиімді бөлуге мүмкіндік береді.

Қаржылық тұрақтылықты басқаруда қаржылық тәуекелдер маңызды рөл атқарады. Кәсіпорындар қаржылық тәуекелдерді дұрыс бағалап, оларды басқару үшін сақтандыру, хеджирлеу және басқа да стратегияларды пайдалану керек.

Қаржылық тұрақтылықты басқару жүйесінде цифрлық технологиялар мен автоматтандыру құралдарының қолданылуы қаржылық процестердің тиімділігін арттырады, бұл өз кезегінде кәсіпорынның қаржылық денсаулығын сақтауға ықпал етеді.

Қорытындылай келе, кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын басқару бұл кешенді процесс, ол қаржылық көрсеткіштерді бақылаудан бастап, қаржылық стратегияларды дамытуға дейінгі барлық аспектілерді қамтиды. Қаржылық тұрақтылықты тиімді басқару кәсіпорынның нарықтағы орнын нығайтуға, табыстылығын арттыруға және дағдарыс жағдайларында да сақталып қалуына мүмкіндік береді. Сондықтан кәсіпорындар қаржылық тұрақтылықты басқаруға стратегиялық тұрғыдан қарауы, оны үнемі жетілдіру үшін қажетті шаралар қабылдауы қажет [4].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Akhmetova, A. J. Fundamenta oeconomicae rationis et stabilitatis oeconomicae procuratio. Almaty: Ekonomika Publ., 2022. 318 bet.
2. Baizhanova, D. K. Stabilitas Oeconomica procuratio et opportuna ratio.- Astana: Kazakhuniversitet, 2021. - 287bet.
3. Duissenbaev, M. K. Methodi stabilitatis oeconomicae procurandi et administrandi. Almaty: Rebus Oeconomicis, 2023. 356bet.
4. Kudaibergenova, S. M. Financial stabilitatem administratione conatibus, doctrina et usu. - Almaty: Epoch, 2022.-310 P.

МРНТИ: 06.73.65

Г.А. Сыздыкова,

**«Әлеуметтік-экономикалық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы
М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық
университеті, Қостанай, Қазақстан Республикасы**

Экономиканы цифрландыру жағдайында жинақтау құралдарын дамыту алғышарттары

Түйіндеме. Цифрлық трансформация жағдайында қаржылық қызметтерді көрсету нысандарының өзгеріп, жинақ өнімдерінің қолжетімділігі мен жекелендіруі артып жатқаны туралы айтылады

Аннотация. В условиях цифровой трансформации изменяются формы оказания финансовых услуг, повышается доступность и приватизация сберегательной продукции

Abstract. In the context of digital transformation, the forms of financial services are changing, the availability and privatization of savings products is increasing

Түйін сөздер: цифрландыру, трансформация, жаһандық, аймақ, мобильді, веб-платформалар

Ключевые слова: цифровизация, трансформация, глобальные, региональные, мобильные, веб-платформы

Key words: digitalization, transformation, global, regional, mobile, web platforms

Кіріспе

Экономиканы цифрландыру және оның қаржы құралдарын трансформациялауға әсері мәселелеріне ерекше назар аударылып отыр. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев өзінің халыққа жылдық жолдауында да салық жүйесін реформалау және цифрландыруды күшейту жөнінде атап өткен болатын. Цифрлық трансформация жағдайында қаржылық қызметтерді көрсету нысандары өзгеріп жатқаны, жинақ өнімдерінің қолжетімділігі мен жекелендіруі артып жатқаны, бұл ұзақ мерзімді перспективада халықтың әртүрлі топтары арасында жинақтардың өсуіне ықпал ететіні баса айтылды [1].

Жүргізілген зерттеулер негізінде келесі негізгі ғылыми және практикалық қорытындыларды тұжырымдауға болады:

1. Жинақтарды жинақтау үшін қаржы құралдарын тиімді пайдалану инфрақұрылымды дамытуды, қаржылық білім беруді және мемлекеттік қолдауды қамтитын кешенді тәсілді қажет етеді.

2. Қостанай облысы үшін қолжетімді цифрлық шешімдерді енгізу, қаржылық өнімдерді халықтың әртүрлі топтарының қажеттіліктеріне бейімдеу және жинақтау процестеріне қатысуды шектейтін кедергілерді жою ерекше маңызға ие.

3. Дамудың перспективалық бағыты аймақтық құру болып табылады,

жинақтау платформалары, жинақтау тетіктеріне геймификация мен жасанды интеллект интеграциясы, мемлекет, қаржы ұйымдары және білім беру мекемелері арасындағы әріптестік байланыстарды дамыту.

4. Жаһандық экономикалық конъюнктураның тұрақсыздығы жағдайында халықтың жинақтары жеке қаржылық ресурс қана емес, сонымен қатар аймақтың және жалпы елдің экономикалық тұрақтылығының факторына айналады.

Халықтың жинақ ақшасын жинақтау процестерін одан әрі зерттеу технологиялық өзгерістердің динамикасын, азаматтардың мінез-құлық үлгілерінің өзгеруін және жаңа жаһандық сын-қатерлерді ескеруі тиіс, бұл қаржы құралдарын өзгермелі жағдайларға уақтылы бейімдеуге және өңірдің тұрақты дамуын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретінін атап өткен жөн [2].

Жаһандық және ұлттық экономиканы дамытудың заманауи үрдістері цифрландыру қаржы секторын, оның ішінде халықтың жинақ ақшасын жинақтау саласында трансформациялаудың айқындаушы факторына айналып отырғанын көрсетеді. Цифрлық экономикаға көшу жағдайында дәстүрлі қаржы құралдарының сапалық өзгерісі орын алуда, салымшылар үшін мүмкіндіктер аясы кеңейіп, қаржы өнімдерінің инновациясына қойылатын талаптар артууда.

Жинақтау саласындағы цифрландырудың қазіргі тенденциялары:

Цифрландыру қаржылық қызметтер нарығына кешенді әсер етіп, келесі салаларда көрінеді:

- мобильді және веб-платформалар арқылы депозиттік өнімдер мен жинақ шоттарына онлайн қолжетімділіктің өсуі;
- физикалық қатысусыз қызмет көрсететін цифрлық банктердің (необанктердің) белсенді дамуы;
- жинақтау процестерін автоматтандыру үшін қаржылық технологияларды (FinTech) қолдануды кеңейту;
- жинақтау және инвестициялық стратегияларды дербес таңдау үшін жасанды интеллект интеграциясы;
- транзакциялардың ашықтығы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін блокчейн технологияларын енгізу.

Қазақстанда, оның ішінде Қостанай облысында да бұл үдерістер, әсіресе, ірі қалалар мен жас тұрғындар арасында қарқын алуда.

Объектісі мен әдістемесі

Бұл зерттеудің объектісі – қаржы құралдарын пайдалану арқылы халықтың жинақ ақшасын жинақтау процесі.

Зерттеу нәтижелері

Цифрландыру жағдайында жинақ өнімдерінің жаңа түрлері пайда болуда, соның ішінде: толығымен онлайн режимінде ашылатын және басқарылатын цифрлық депозиттер;

робо-кеңесшілер, клиенттерге жеке жинақтар мен инвестициялық стратегияларды қалыптастыруға көмектесетін автоматтандырылған кеңесшілер;

ұжымдық инвестициялық платформалар (краудфандинг), азаматтардың болашағы бар жобаларға шағын сомаларды инвестициялауына мүмкіндік береді;

әрбір төлем кезінде шағын сомаларды автоматты түрде үнемдеу мүмкіндігін ұсынатын жинақ функциялары бар электронды әмияндар.

Қостанай облысы үшін мұндай құралдарды енгізу халықтың жинақтау процестеріне, әсіресе жас пайдаланушылар сегментіне қатысуын арттыру перспективаларын ашады.

Аймақтық ерекшеліктерді ескере отырып, дамудың бірнеше негізгі бағыттарын бөліп көрсетуге болады:

1 Сандық платформаларға қолжетімділікті кеңейту.

Қала және ауыл тұрғындарының цифрлық қаржылық қызметтерге тең қолжетімділігін қамтамасыз ету қажет. Бұл талап етеді:

жоғары жылдамдықты интернет инфрақұрылымын дамыту;

цифрлық сауаттылық бастамаларына қолдау көрсету.

2 Жергілікті цифрлық өнімдерді құру.

Аймақтағы қаржы институттары халықтың нақты санаттарының қажеттіліктерін ескере отырып, мамандандырылған өнімдерді әзірлей алады: мобильді қосымшаларды пайдалана отырып автоматты жинақтау бағдарламалары;

инвестициялық кіріс элементтері бар цифрлық сақтандыру жинақ өнімдері.

3 Сандық құралдарға деген сенімді нығайту.

Пайдаланушы деректерін қорғаудың жоғары дәрежесін және барлық транзакциялардың ашықтығын қамтамасыз ету маңызды, оған мыналар арқылы қол жеткізуге болады:

- көп факторлы аутентификация технологияларын қолдану;

- депозиттер мен жинақтар туралы ақпаратты сақтауға арналған блокчейн шешімдерін енгізу.

Цифрлық технологиялардың маңызды артықшылықтарына қарамастан, бірқатар қауіптер бар:

- киберқауіптерге осалдықтың артуы;

- цифрлық қызметтерді қауіпсіз пайдалану ережелерімен жеткіліксіз хабардар болуы;

- лицензияланбаған онлайн платформалар арқылы алаяқтық әрекеттерді жасау мүмкіндігі.

Бұл тәуекелдерді азайту үшін цифрлық қаржы нарықтарын реттеуге және ауқымды білім беру науқандарына мемлекеттің белсенді қатысуы қажет болады.

Қазақстанда қаржы секторын цифрландыруға бағытталған бірқатар бағдарламалар жүзеге асырылып жатқанын айта кеткен жөн:

- «Цифрлы Қазақстан» бағдарламасы банктер мен қаржы институттары үшін онлайн қызметтерді дамытуды қарастырады;

- Қазақстан Ұлттық Банкі банктер мен қаржылық стартаптар арасындағы интеграцияны жеңілдету үшін ашық API тұжырымдамасын енгізу бойынша жұмыс жүргізуде;

- цифрлық төлемдердің қолжетімділігі мен қауіпсіздігін арттыру үшін ұлттық цифрлық валюта (CBDC) әзірленуде.

Қостанай облысы осы процестерге белсенді түрде қатысуда, бұл цифрлық жинақ құралдарын одан әрі кеңейтуге негіз жасайды.

Таяу жылдары өңірде цифрлық жинақтау жүйесін дамытудың келесі үлгілерін енгізуді күтуге болады:

- нарықтық жағдайға байланысты динамикалық өзгеретін жағдайлары бар смарт депозиттерді енгізу;

- ойын механизмдері арқылы жинақ шоттарын жүйелі түрде толықтыруды ынталандыратын жинақтарды геймификациялаумен платформаларды дамыту;

- тұтынушылардың мінез-құлқын талдау негізінде жинақтарды адаптивті басқару үшін жасанды интеллект интеграциясы.

Мұндай инновациялар жинақтау процесін қолданушылардың кең ауқымы үшін тартымды және ыңғайлы ететіні сөзсіз.

Осылайша, экономиканы цифрландыру Қостанай облысында жинақ жинақтау құралдарын дамытудың жаңа көкжиектерін ашады. Дегенмен, оны табысты жүзеге асыру үшін цифрлық инфрақұрылымды дамыту, халықтың цифрлық және қаржылық сауаттылық деңгейін арттыру, қауіпсіз және қолжетімді цифрлық өнімдерді құруды қамтитын кешенді тәсіл қажет. Аталған бағыттарды іске асыру халықтың жинақтау белсенділігінің өсуін және облыстың қаржы секторының тұрақты дамуын қамтамасыз етеді [3].

Қорытынды

Халық жинақтарын жинақтауға арналған қаржы құралдары тұтастай алғанда мемлекеттің де, оның жекелеген аймақтарының да экономикалық дамуында маңызды рөл атқарады. Жаһандық экономикалық сын-қатерлер мен жеделдетілген цифрландыру жағдайында жинақтау процестерін тиімді ұйымдастыру, жинақ құралдары арқылы экономикаға қаржы ресурстарын тарту, халық арасында тұрақты қаржылық әдеттерді қалыптастыру ерекше маңызға ие.

Экономиканы цифрландыру және оның қаржы құралдарын трансформациялауға әсері мәселелеріне ерекше назар аударылды. Цифрлық трансформация жағдайында қаржылық қызметтерді көрсету нысандары өзгеріп жатқаны, жинақ өнімдерінің қолжетімділігі мен жекелендіруі артып жатқаны, бұл ұзақ мерзімді перспективада халықтың әртүрлі топтары арасында жинақтардың өсуіне ықпал ететіні баса айтылды.

Жүргізілген зерттеулер негізінде келесі негізгі ғылыми және практикалық қорытындыларды тұжырымдауға болады:

1 Жинақтарды жинақтау үшін қаржы құралдарын тиімді пайдалану инфрақұрылымды дамытуды, қаржылық білім беруді және мемлекеттік қолдауды қамтитын кешенді тәсілді қажет етеді.

2 Қостанай облысы үшін қолжетімді цифрлық шешімдерді енгізу, қаржылық өнімдерді халықтың әртүрлі топтарының қажеттіліктеріне бейімдеу және жинақтау процестеріне қатысуды шектейтін кедергілерді жою ерекше маңызға ие.

3 Дамудың перспективалық бағыты аймақтық құру болып табылады. Жинақтау платформалары, жинақтау тетіктеріне геймификация мен жасанды интеллект интеграциясы, мемлекет, қаржы ұйымдары және білім беру мекемелері арасындағы әріптестік байланыстарды дамыту.

4 Жаһандық экономикалық конъюнктураның тұрақсыздығы жағдайында халықтың жинақтары жеке қаржылық ресурс қана емес, сонымен қатар аймақтың және жалпы елдің экономикалық тұрақтылығының факторына айналады.

Зерттеудің ғылыми-тәжірибелік маңыздылығы ұсынылған ұсыныстарды өңірдің қаржы нарығын дамыту стратегияларын әзірлеуде, халықтың қаржылық сауаттылығын арттыру бағдарламаларын құруда, сондай-ақ муниципалды деңгейде жинақтарды ынталандырудың жаңа тәсілдерін қалыптастыруда пайдалануға болады [4].

Қорытындылай келе, халықтың жинақ ақшасын жинақтау процестерін одан әрі зерттеу технологиялық өзгерістердің динамикасын, азаматтардың мінез-құлық үлгілерінің өзгеруін және жаңа жаһандық сын-қатерлерді ескеруі тиіс, бұл қаржы құралдарын өзгермелі жағдайларға уақтылы бейімдеуге және өңірдің тұрақты дамуын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретінін атап өткен жөн.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Oratio a Kassym-Jomart Tokayev, Principe Status, ad populum Kazachstaniae: "Kazakhstan in aetate intelligentiae artificialis: quaestiones hodiernae et earum solutio per mutationes digitales radicales" - 19 Septembris 2025.
2. Quae erunt exitus digitalizationis in futuro? 20 commentarii novi de mutationibus administrationis et technologia. - Almaty, "Fortuna Polygraph" Publishing House LLP 2019 - 93 p.
3. Collectio materiarum conventus scientificus et practici Republicanum discipulorum et iuvenum scientificorum "Digitalizatio et eius impetus in oeconomiam" dedicati Diei Monetae Nationalis Rei Publicae Kazachstaniae et XX anniversario Instituti Autocineti et Viae Kazachstaniae, nomine L.B. Goncharov. Almaty, 29/11/2019.
4. Post digitalizationem. Computationes mentis et machinae. - Almaty, 2019 - 395 p. Iacobus A. Anderson. In Kazachstaniam conversa ab Omarov Batyrkhan Sultanuly.

Правила для авторов
публикующихся в научно-производственном журнале «Наука»
Костанайского инженерно-экономического университета им. М. Дулатова
г.Костанай

Требования к оформлению статьи

- 1 Статья для публикации в журнале «Наука» представляется в электронном виде и отпечатанном на белой бумаге формат А4. (оригинал 1 экз.) на казахском, русском, английском языках.
- 2 Объем статьи 5-10 страниц, текст набирается гарнитурой Times New Roman, размер 14, через интервал 1, печатается только на одной стороне листа.
- 3 Все формулы в тексте нумеруются с правой стороны. Под ними приводится полная расшифровка условных обозначений (знаков).
- 4 Ссылки на литературу в тексте обозначаются арабскими цифрами в квадратных скобках. Табличные сноски располагаются под таблицей.
- 5 К статье прилагаются:
 - **сопроводительное письмо**, в котором содержатся сведения об авторе (авторах): фамилия, имя, отчество, место работы, должность, ученая степень и звание (без каких-либо сокращений)
 - **рецензия** на статью от ученого или специалиста по соответствующей тематике с указанием данных рецензента (фамилия, имя, отчество, место работы, должность, ученая степень и звание).
 - **антиплагиат** (подтверждение не менее 70% уникальности)
- 6 В каждой статье журнала **обязательно должны быть указаны** следующие данные:
 - код МРНТИ, соответствующий тематике содержания статьи;
 - Ф.И.О., факультет или иное структурное подразделение, организация, город, почтовый индекс, страна (без сокращений).
 - название статьи;
 - разделы «Введение», «Объект и методика», «Результаты исследований», «Выводы», **Список литературных источников**, на которые ссылается автор.
 - **аннотация** об актуальности и новизне темы на трех языках (каз., англ., рус.);
 - Рисунки (формат JPEG, GIF; рисунки, выполненные средствами MSWord должны быть сгруппированы в единое целое), таблицы и формулы (выполненные в редакторе формул Microsoft Equation) – дублируются на отдельном листе.
 - **ключевые слова** по содержанию статьи (15-40 слов или словосочетаний). Каждое ключевое слово или словосочетание отделяется от другого запятой, на трех языках (каз., англ., рус.);
 - библиографический список использованной литературы **помещается после статьи и оформляется по ГОСТу Р7.0.5–2008 «Библиографическая ссылка» в романском алфавите (латинице).**
 - статьи, представленные на английском языке публикуются бесплатно.

7 Ответственность за содержание статьи несут авторы

Банковские реквизиты: «АО Цесна Банк»

ЧУ «Костанайский инженерно-экономический университет им. М. Дулатова» г. Костанай, ул. Чернышевского 59, КБЕ 17, БИН 960840000146, ИИК KZ398562203110574132, код назначения платежа 861, г. Костанай, АО «Банк Центр Кредит», БИК KСJBKZKX. тел.: +7(714)2-28-02-58, e-mail: nauka@kineu.kz

Стоимость публикации 600 тенге, магистрантам 300 тенге за 1 страницу формата А4.
Авторам ближнего и дальнего зарубежья публикация бесплатная.

Сайт журнала «Наука» <https://journal.kineu.kz/>